

2023. 2.

ÖTVENEGYEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Kaposvár, Városháza

K A P O S V Á R

Kaposvár 150 éve a dél-dunántúli gazdaság rendszerében

Bevezetés

Kaposvár 150 éve lett rendezett tanácsú város. E gondolat jegyében rövid tanulmányunkban azt vizsgáljuk meg, hogy a 19. század közepén egy alig pár ezer fős, elsődlegesen agrártevékenységgel foglalkozó mezővárosból hogyan lett a Dél-Dunántúl második legnagyobb települése, s ebben a gazdasági folyamatban milyen ciklusok rajzolódnak ki, melyek voltak a fejlődés mozgatórugói, avagy a megtorpanások okai. Közismert, hogy a Dél-Dunántúl alacsony urbanizáltsági szintű terület volt, nagyobb városai – Pécs és Nagykanizsát leszámítva – sokáig nem voltak. Ezzel szemben Somogy, Baranya, Tolna megyékben erőteljes volt az uradalmi központok fejlődése, amelyek általában a környező terület piacközpontjaiként funkcionáltak. Nagy jelentősége volt annak, hogy egy nagybirtok földesura felismerte-e a változó idők igényeit, s tett-e lépéseket a reformkor éveiben élénkülő gazdasági életbe való bekapcsolódásra. De az is lényeges volt, hogy a mezővárosokban élő polgárság önszerveződése mikor és milyen körülmények között indulhat meg, hiszen a gazdasági előrelépéshez társadalmi szabadság kellett.

A gazdasági fejlődés megindulása

Kaposvár – mint a herceg Esterházy-família uradalmi központja – a 19. század közepi Somogy vármegyében még nem számított kiemelkedő méretű településnek, Szigetvárnak és Nagybjomnak is hasonló létszámú lakossága volt. A szomszédos megyék központjai, Pécs, Szekszárd, Zalaegerszeg is jóval népesebbek voltak Kaposvárnál. Ám az önkényuralom időszaka alatt gyors növekedés indult meg, aminek eredményeképpen 1870-re a város népessége már 6649 főre emelkedett, ugyanakkor – Pécs kivételével – a többi településen ennél jóval kisebb fejlődés ment végbe. A nekilendülésben sok tényező játszott szerepet, emeljük ki közülük a bürokratizálódást, a környék településeiről való beköltözést, az uradalommal a közös haszonvételű területek (erdő, legelő) elválasztása révén kialakult stabil földtulajdon-viszonyokat, az ipari vállalkozók és kereskedők számának szaporodását. A dél-dunántúli térségben a neoabszolutizmus időszakában, a birodalmi vámegység kialakulásának idején indultak meg az első jelentősebb ipari beruházások. Pécsen ebben az időben jött létre a Zsolnay-manufaktúra, a Littke-pezsőgyár, a Hirschfeld-sörgyár; Nagykanizsán 1858-ban volt már gőzmalom stb.

Kaposváron is látszódnak az elmozdulás jegyei: bár a reformkori posztógyárat hamar bezárták, de 1851-ben Haidekker Pál megalapította hosszú életű gőszappangyárát. 1861-ben volt már gőzmalom is a városban, 1864-ben jött létre a Darnay-féle téglagyár és az első takarékpénztár. Ne feledkezzünk meg az uradalom

ipari létesítményeiről sem: kallómalom, sörfőzde, tégláégető, cserépegető stb. működtetése a helyi polgárokat is szolgálta. Ez az időszak a negyedévszázados gabona-konjunktúra időszaka, ám mivel Kaposvár lakosainak nem voltak nagy kiterjedésű szántói, ebbe a folyamatba legfeljebb csak a 40 ezer kat. holdas Esterházy-uradalom tudott bekapcsolódni, a lakosságnak maradt a szőlő- és bortermelésből származó jövedelem. A városiak számára a gazdasági fejlődés új iránya egyértelműen az ipar, majd a kereskedelem lett, bár kétségtelen, hogy Pécs ipari és Kanizsa kereskedelmi dominanciája sokáig erős versenytársnak bizonyult.

A felgyorsult gazdasági növekedés korszaka

Az 1867. évi kiegyezés teremtette új közjogi rendszer, a birodalmi piacok szélesedése, a külföldi és hazai kereslet emelkedése, a tőkebeáramlás és fejlesztések szabadsága a dél-dunántúli térségben is erős stimuláló hatást gyakorolt. A dualizmus kori liberális gazdaságpolitika felszámolta azokat a kötöttségeket, amelyek még az 1848 előtti feudális korszakból maradtak: eltörölte a céheket, szabaddá tette a tőke- és munkaerőáramlást, vállalkozói és a piaci szabadságot teremtett, amely révén erősödhetett a verseny, szélesebbre tárta az oktatás rendszerét, ugyanakkor egyre jelentősebbé vált a szakképzettség szerepe. Mindez hosszú távú, gyors gazdasági fejlődéshez vezetett: leszámítva az 1873–75 közötti, valamint a századforduló után jelentkező egy-két nehezebb évet, félévszázados gazdasági konjunktúra köszöntött az országra.

A gazdasági fejlődés fontos vonása volt a beruházások szaporodása, amelyek közül kiemelkedett a korai vasútépítés. Somogy nem volt rossz helyzetben, hiszen a Déli Vasút Társaság 1861-ben átadta a Buda–Kanizsa–Prágerhof vonalat, míg a déli területeken 1868-tól Nagykanizsától Zákányon és Baracson át Pécsig és Mohácsig lehetett már utazni, árut szállítani. Kaposvár viszont a megye közepén helyezkedett el, ezért lényeges volt, hogy a városon keresztül is el lehessen érni a nagyobb piacokat. 1872-ben a Dombóvár–Kaposvár–Zákány vasúttal sikerült bekapcsolódni a gyorsan bővülő vasúti hálózatba. A vasút sokszor kívülről jött tényezőként tudta erősíteni a helyi gazdaságot: szerencsés volt, ha a külső vállalkozók vagy az állam kialakította vonalak érintették a településeket. A vasúttal a forgalmi ágazatban dolgozók száma nőtt, ugyanakkor kiszolgáló épületek, raktárak, rávezető kövezett utak kellettek stb.

A kiegyezés után gyorsan nőtt az iparosok és a kereskedők száma. Kaposvárról 1869-ben 169 önálló iparos és 47 kereskedő vállalkozás működött, ezzel szemben 1876-ban már 305 iparost és 97 kereskedőt találunk. A vállalkozások döntő többsége egy-két segéddel vagy inással működött, ami teljesen általános volt a térség más településein is. A legtöbb ipari vállalkozást egyértelműen a ruházati iparban találjuk, mellette jelentős volt az élelmiszeripar, a faipar és a vendéglátás területe. Mindez nem változtatott azon, hogy a városban élők döntő többsége a mezőgazdaságból élt, ebben lényegi változás majd csak a századforduló idején következett be.

Magyarország, s egyben Kaposvár fejlődésében a nagy ugrást – akárcsak máshol – a gyáripar fejlődése hozta. Az 1880-as évektől gyorsan szaporodtak a különböző gyárak a városban. Jól mutatja a változásokat, hogy 1910-re már 8 ipari termékkel foglalkozó gyár működött. A gyárak közül legfontosabb a cukorgyár volt. A gyár az Magyar Általános Hitelbank révén jött létre: a bank 1890-ben kibérelte az Esterházy uradalmat, létrehozta a Mezőgazdaság Ipar Részvénytársaságot (MIR), amely 1894-re felépítette a kaposvári cukorgyárat.

A gyár jelentősége nehezen foglalható össze néhány sorban. Kladnigg Alajos 1894-től 1936-ig vezette azt a gyárat, amellyel hatalmas ipari kapacitás jött létre a város keleti végében, ahol mintegy 400 főnek tudtak munkát adni. De nagy hatása volt az uradalmi területen és a környező térségben a mezőgazdaságra is, hiszen a gyár nyersanyag-ellátását meg kellett szervezni, amikor is szerződésekkel fűzték föl a répatermelő gazdákat a gyári rendszerre. Fontosak volt a cukortermelés járulékos hatásai, hiszen a répafeldolgozás melléktermékei további ipari beruházásokra ösztönöztek. A MIR-hez kapcsolható a villamosáram-ellátás, a jéggyár, vagy a háború alatt a MIR malom létrehozása is. A belső üzemi kör fejlesztését a beszállító kisvasúti hálózat kiépítése mutatta.

De nemcsak a cukoripar fejlődött. Nincs lehetőségünk jelen keretek között minden gyárról részletesen megemlékezni, de ki kell emelnünk az 1884-ben Mayer Vilmos által létrehozott kocsigyárat, amely céget az 1890-es években több hazai és külföldi kiállításon is díjjal tüntettek ki. A ruházati iparban Székely Árminnak volt nagyobb létszámot foglalkoztató szabóüzeme. 1898-ban adták át a villanyvilágítás központi telepét. 1906-ban jött létre a nyugati városrészben a vasgyár, két évvel később pedig a sörgyár. A szaporodó állami-, köz- és magánépítkezések motiválta téglagyártás is látványosan felfutott, amit jól mutat, hogy a háború előtt a Schlesinger és a Darnay-téglagyárakban is már 100-nál több embert foglalkoztattak. Ebből is látszik, hogy a gyáriparosodás gyorsan utat tört magának. Ha összehasonlítjuk a kaposvári iparosodást a pécsivel és a nagykanizsaival, akkor azt láthatjuk, hogy a somogyi megyeszékhelyen a cukorgyárat leszámítva ugyan kisebb méretű ipari kapacitások épültek ki, de a korábbi állapotokhoz képest mégis jelentős volt a változás.

Az ipart illetően ki kell emelni a kisipar és a kiskereskedelem jelentőségét. Magyarországon, így a Dél-Dunántúlon is megfigyelhető, hogy a gyáriparosodás csak bizonyos iparágakban, mesterségekben tudta lefedni az igényeket, így a nagy szervezetek mellett szükség volt a kisebb méretű, sokszor egyedi termékeket létrehozó vállalkozásokra is. 1910-ben összesen 1146 ipari vállalkozás volt Kaposváron, ebből 615 segédek nélkül, 227 egy segéddel dolgozott; vagyis az ipar döntően családi kisvállalkozások keretében működött. A legnépszerűbb iparágak a ruházati-, az élelmiszer- és a vas- és fémipar voltak. A kisiparosokat az 1885-ben létrehozott Ipartestület fogta össze.

Bár az 1880-as évek agrárválsága, valamint az ezzel egyidőben jelentkező filoxéra-járvány megroppantotta az addig gyorsan fejlődő mezőgazdaságot, a századforduló utáni évekre mégis jelentős előrelépés következett be. Ezt mutatja a MIR

béruadalma is. A háború előtt a 33 község határában fekvő kaposvári uradalomban 4789 szarvasmarhát, 2871 juhot, 7237 sertés tartottak. Évente 2600 hl borhoz jutottak, de jelentős csemegeszőlő-termelést is végeztek. A hatalmas területű erdőket 80 éves fordában (a fanem vágási érettsége alapján meghatározott erdőrendezési időszak – *a szerk.*) üzemterv szerint kezelték, amire az uradalmi faipar (gőzfűrészek) épült. Volt az uradalomnak a 5 gőzmalma, 4 vízimalma, 1 szeszgyára, ugyanakkor a mintegy 16 ezer hold szántón gépekkel (gőzekék, gőzcséplők, aratógépek stb.) termeltek gabonát, takarmánynövényeket, ipari növényeket. A magas termelékenységgel működő béruadalom piaca nagyrészt a város volt: alapvetően ez az agrár-nagyüzem látta le élélmiszerral, nyerstermékkel a helyi lakosságot. A városiak életében ugyanakkor a mezőgazdaság visszaszorult: főállásban a háború előtt már csak kb. 10%-uk foglalkozott agrártermeléssel, de ettől még a lakosság jelentős részének volt szőlője, kertje, vagyis a régi kettősfoglalkozás tovább élt.

Kaposvár jó gazdaságföldrajzi helyzeténél fogva egyre inkább Somogy megye kereskedelmi központjává is vált. E téren nagy előny volt, hogy 1882-ben a magyar állam megépítette a Kelenföld–Szentlőrinc vasútvonalat, amely Dombóváron érte el az 1872-es zákányi vonalat, s ezzel lehetőség nyílt a Fiume felé vezető vasút használatára. A Dél-Dunántúlt keresztbe szelő vasútvonal egyik központja Kaposvár lett, ahol felépítették az impozáns méretű pályaudvart. Ráadásul a századforduló körüli évtizedekben számos helyi érdekű vasútnak is a város lett a kiindulópontja: Kaposvárról már Siófokra, Barcsra, Szigetvárra és Fonyódra is lehetett utazni vagy árut szállítani. A háború előtt a vasúti főműhely már 80 embert foglalkoztatott. A nagy- és kiskereskedőknek a vasúti csomóponti jelleg sokat hozott. 1910-ben Kaposváron már 1040 keresőt találunk a kereskedelem és hitelélet terén. Számos, a forgalmazást elősegítő beruházást hoztak létre: átépítették a vásárteret, több piactér nyílt. A város továbbra is évi négy országos vásár lebonyolítására volt jogosult. 1914 előtt már 9 hitelintézet szolgálta a gazdaság működését.

Látható a fentiekből, hogy a dualizmus idején sokat fejlődött a város, s nemcsak gazdasági szempontból. Az 1870 körüli, kevesebb mint 7000 lakoshoz képest 1910-ben már 23 528 fő élt a városban. A korábbi kelet–nyugati irányú Fő út, s az arról nyíló néhány utca mellett a háború előtt már újabb városrészek jöttek létre. Ilyen volt a Kapos folyó déli partján a Donner, a nyugati részen a Cser, keleten pedig a Pécsi út melletti terület. A Berzsényi utca valóságos kis- és középipari városrészé vált. A város több telket megvett az uradalomtól, hogy terjeszkedni tudjon.

Egyre komfortosabbá vált Kaposvár: Somogy megye iskolai központjává vált, régóta volt már kórháza, a századforduló után felépült a színház, gőzfürdője és nyilvános fürdője volt, könyvtárral rendelkezett. Volt számos vendéglője, szállója, kaszinója, rengeteg társadalmi egyesülete. 1906 végén helyezték üzembe a vízművet, amely után megindulhatott a lakossági rácsatlakozás. A 19. század végétől felépült a villanytelep, amit a város átvett: 1902-ben már 253 áramfogyasztóról tudunk. A Fő utca és a Korona utca elegáns boltjairól is híres volt. A városi lakosság katolikus többségű volt, de – hasonlóan Pécshez, Kanizsához – egyre nagyobb számú izraelita

polgár élt már a városban: a háború előtt az izraeliták az összlakosság 14,3%-át adták. Megyeszékhelyként egyre több államigazgatási és önkormányzati intézményt találunk a városban: az igazságszolgáltatás, a rendészet, a helyi igazgatás, az iskolák szaporodása egyre nagyobb számú, relatíve jól fizetett embert hozott, nem is beszélve a szaporodó szabadértelmiségiekről (orvosok, ügyvédek stb.). S ne felejtjük el, hogy a militarizálódó közegben Kaposvár egyben katonaváros is volt, a háború előtt állandó jelleggel mintegy 600 katonát találunk a laktanyákban.

A fejlődés megrekedése a két háború közötti korszakban

Az első világháború és az azt követő évek megtörték a város lendületes fejlődését. Mivel Magyarország területén a háború alatt nem zajlottak harcok, így fizikai pusztítás nem érte Kaposvárt. Szintén elkerülte a város a szerb megszállást, amely a Dél-Dunántúlon tönkretette Barcsot, Szigetvárt, Pécsét és még számos községet, agrárüzemet. Probléma persze volt bőven. Az elsődleges nehézségek a harcokban elhunyt és eltűnt mintegy 650–700 főből, valamint a háborús sérültekből fakadtak. A háború szétzilálta az addigi békegazdaságot, az erős központosítást, a jegyrendszer, a férfiak bevonultatása miatti termelés kiesését, a megtakarítások elolvadását, a hatalmas inflációt, az általános szegénység terjedését megvisele a városiakat. Hozzá kell tennünk, hogy 1919-ben a tanácsköztársaság ideje alatt számos ipari üzem került köztulajdonba, amely szintén nem segítette a gazdaság talpra állását. Trianon következménye volt a külső piacok elvesztése, a vasúti forgalmazási lehetőségek beszűkülése. Mindez azt jelenti, hogy 1920 után a gazdasági konszolidáció gyenge alapokra támaszkodhatott. A dél-somogyi területekről a szerbek elől sokan menekültek északabbra, s a város környéki falvakból is jelentős beköltözés történt. Az 1920. évi népszámlálás adatai alapján Kaposvárnak már 29 610 lakosa volt. Ez a növekedés nem volt különleges: hasonló folyamatok játszódtak le a térség más városaiban is.

A kaposvári gazdaság háború utáni működésének nem kedveztek az általános üzleti viszonyok. A hiperinfláció és a kölcsönfelvételek nehézségei akadályozták gazdasági fejlesztéseket, vagyis a dualizmus idejére jellemző beruházási kedv lehanyatlott, s így a munkanélküliség magas maradt. A reáljövedelmek csökkenése a kereskedelem visszaesését hozta. Az évtized egészét világszinten is jellemző agrártúltermelés miatt a mezőgazdasági termékek árai nyomottak maradtak. A gyáripar is visszaesett: 1920-ban 1171 főt, 1930-ban már csak 910 főt foglalkoztattak a kaposvári gyárak, ami az összes ipari kereső mindössze 18,4%-át tette ki. Nehézségekkel küzdött a sörgyár, a cukorgyár, a malomipar több vállalata. Magas maradt a segéd nélkül dolgozó kisiparosok aránya. 1910–1930 között az önálló iparosok száma egyharmaddal csökkent. Általánosnak mondható, hogy az 1920-as években szinte mindenhol nőtt a (kényszer)kereskedők száma, akik az 1920-as években több mint 300 fővel szaporodtak.

Az évtized második felében viszont élénkülés indult, aminek egyik alapvető

oka a város aktivizálódása volt. Megfigyelhető a hazai városokban, hogy amikor a magántőke a különböző gazdasági problémák miatt nem tud jelentős beruházásokat létrehozni, akkor a városok veszik át szerepüket. Magyarországon nagyon sokat jelentett, hogy 1925-ben megnyílt a Speyer-kölcsön lehetősége. A három részletben megjelenő külső tőke Kaposváron alkalmat adott olyan infrastrukturális beruházások megindítására, amelyek már korábban is tervben voltak. Dél-Dunántúlon Kaposvár 1 544 513, Nagykanizsa 2 530 960, Pécs pedig 4 024 163 pengőt kapott kézhez.

A törvény szabályozta, hogy mire lehet fordítani a pénzt, amely feltételek között az is szerepelt, hogy alapvetően jövedelmet termelő kapacitásokat kell kialakítani. Kaposváron az összeg felét a villanytelepre fordították, de jutott pénz a vízvezeték- és csatornarendszerre, a vágóhídra, a ravatalozóra, útburkolatépítésre és kislakásépítésre is. A pozitív elmozdulást mutatja az is, hogy néhány Somogy megyei település (Tab, Kadarkút, Lengyeltóti) mintájára Kaposvárott 1929-ben a Berzsenyi parkban országos mezőgazdasági és ipari kiállítást és vásárt is rendeztek, amelyen igyekeztek bemutatni a város és a megye legfontosabb gazdasági eredményeit. Az esemény nagy visszhangot váltott ki, hiszen azon részt vett a miniszterelnök, gróf Bethlen István is, s még filmfelvétel is készült a kiállításról.

Az 1920-as évek vége felé azonban a viharfelhők is gyülekeztek. A nyugati világban olyan pénzügyi folyamatok mentek végbe, amelyek nagy hatással voltak a szegényebb közép-európai országokra is. Az 1929 októberében kitört világgazdasági válság előjelei közé tartozott a mezőgazdasági árak csökkenése, az eladhatatlan termékek szaporodása, a tőke kivonások miatti beruházások elmaradása stb. Kaposvár esetében a legfontosabb ágazat az ipar volt, amely iparági összetétele miatt a válság által különösen érintetté vált. A vállalatok egy része csökkentett termeléssel, részleges elbocsátásokkal próbálkozott. A cukorgyár 1931–32-ben harmadnyi kapacitással működött, a MIR-malom és a Hazai Malom erősen redukálta termelését. Végigsöpört egy csődhullám is az ipari cégeken. A sörgyárat felvásárolta a pécsi sörgyár, s raktárbázissá tette. A vasgyár csődbe ment, s 1930-ban már fel is számolták. Beszűntette működését a Borowitz-féle cementárugyár. Az építkezések visszaestek, nehezen működtek a téglagyárak. 1932-ben csődbe jutott a műjéggyár, a palagyár, az Erzsébet gőzfürdő. Mivel Pécs lett a vasútigazgatósági központ, a kaposvári vasúti főműhelyt leépítették. Javította a helyi és a környékbeli gazdák helyzetét, hogy a válság alatt – 1931-ben – jelentős állami szerepvállalással Kaposvárott is felépült a városképet 2016-ig jelentősen befolyásoló Nostra, amely tárházként szolgálta termelők érdekeit.

A cégbezárások elbocsátásokkal, munkanélküliséggel, így a kereslet csökkenésével jártak. A jövedelemcsökkenés miatt a kisiparosok nem tudták a termékeiket eladni. Különösen nagy volt a munkanélküliség az építőiparban, a mezőgazdasági termelés terén stb. De nemcsak az egyszerű polgárokat sújtotta a válság: komoly nehézségekkel küszködtek az értelmiségiek is: a munkanélküliek kb. 20%-a ebből a rétegből került ki. Rég nem látott új városi feladatok jelentkeztek: az ínségesekről való gondoskodás, a nyomorenyhítés különböző módzatai, pl. a népkonyhák üzemeltetése révén. 1931-ben 16 ezer ebédet főztek az ínségeseknek. A szegények istá-

polásában jelentős állampolgári szolidaritás is megnyilvánult, egyesületek, karitatív szervezetek is segítettek. Részben állami finanszírozással, de más városok mintájára közmunkát is szerveztek, ahol különböző tereprendezési, parkosítási, temetőrendezési, csatornázási feladatokat tudtak kínálni az ínségeseknek, ami némileg javította szociális helyzetüket.

A dél-dunántúli városokban a világgazdasági válság évei után lassú regeneráció ment végbe. Kaposvárott a népesség növekedése lelassult, de 1941-ben így is csaknem 33 ezer lakosa volt a városnak, amivel megelőzte Nagykanizsát. Az iparban lehetett leginkább érezni a pozitív változásokat. Kétségtelen, hogy a dualizmus kori cukorgyárhoz hasonló méretű nagyipari beruházás nem jött létre ebben az időben, de az állami kedvezmények révén azért történtek alapítások vagy vállalati bővítések. Az egyik legjelentősebb újdonság 1937-ben a Helios Konzervgyár Kft. megalapítása volt, ami a MIR, Halász Ferenc és Guttmann Jenő közös vállalkozásaként jött létre. A vállalat termékei (paradicsomsűrítmény, zöldségek stb.) az évtized vége felé már az észak- és dél-európai országokba is eljutottak. 1944-től már mélyhűtött termékeket is forgalmaztak.

A másik a pécsi Graumann húsipari cég Kaposvárra való áttelepedése volt. A cég 1938-ban kezdte meg a termelést: a Berzsényi utcában lévő Gruber-húsüzemet vették meg, s 80–100 munkásra tervezték az üzemet. Graumann Viktor vállalkozása Pécssett a minőségről, az exportképességről volt híres. Terjeszkedett a Hangya szövetkezet is: 1938-ban a vágóhíd mellé baromfi-hizláló telepet alakítottak ki, szoros összefüggésben az addigra már felépített hűtőházzal. A városi tulajdonban lévő szeszgyár is fejlődött ezekben az években. Javult az infrastruktúra: a közeli Taszáron már repülőtér működött, bővült a városon belüli telefonhálózat. Szélesedtek a kisiparosok lehetőségei is: egyre több tanoncot és segédet foglalkoztattak a kisipari műhelyekben, avagy a kiskereskedelemben.

Ha ránézünk Kaposvár két háború közötti gazdasági változásaira, akkor kevés maradandó nyomát látjuk a fejlődésnek: a város iparát döntően a kis- és közepes méretű cégek dominálták, bár voltak már olyan üzemek is, amelyek a modern technikai és technológiai átalakulást mutatták. Hangsúlyoznunk kell, hogy 1938 után város gazdasági működésében nagy szerepet játszó zsidó vállalkozások működése az embertelen törvények miatt jelentősen korlátozódott. A zsidótörvények hatálya alá eső polgárok az 1940-es évek elejére kiszorultak a gazdasági életből, tulajdonukat, pozícióikat elvesztették, majd pedig a szélsőjobboldali uralom alatt sor került e népességcsoport deportálására, kiirtására.

Kaposvár gazdasága a tervgazdaság időszakában

A második világháború után új hatalmi rendszer alakult ki Magyarországon. A közép-európai országokat a németektől megszabadító szovjetek tartósan berendezkedtek a térségben, s 1946–50 között hatalomra segítették a kommunista pár-

tokat. Mivel a szovjet gazdasági elképzelések az addigi magángazdasággal szemben az állami tulajdonra épültek, ezért mindegyik országban az ipari és kereskedelmi kapacitások nagyrészt állami tulajdonba vonták, ezzel együtt az addigi tulajdonosokat megfosztották vagyonuktól, befolyásuktól, s szovjet típusú tervgazdasági rendszert vezették be. Magyarországon 1947 és 1990 között 2 hároméves és 7 ötéves tervet hirdettek meg. A tervek alapvetően nehéziparfejlesztési elképzelések voltak, a vas- és acél országot kívánták létrehozni.

A háború utáni években Kaposvár üzemei nehezen működtek. A vállalkozók egy része életét veszítette a munkaszolgálat, a deportálások vagy a harcok miatt. A szovjetek bevonulásával jelentős rombolás nem történt; a város épületeinek nagy része, illetve a gazdasági kapacitások megmaradtak. A nagyüzemek viszont nyersanyaghiánnyal küszködtek, főleg a gőzgépekhez szükséges szén hiányzott. A közlekedési nehézségek, így a mozdony-, szén és lóhiány miatt a cukorgyár alig jutott nyersanyaghoz. A hatalmas infláció elvitte a lakossági jövedelmeket, így a kereskedők is nehéz helyzetbe kerültek. Az államosítások, valamint a kreált politikai perek miatt korábbi ismert vállalkozások szűntek meg. Mindazonáltal a foglalkozási struktúra alig változott: az 1940-es évek végén továbbra is az ipar volt a legjelentősebb ágazat (31%).

A város gazdasági adottságai és társadalmi struktúrája nem volt adekvát a nehézipar fejlesztésére. Kaposvárott az 1950-től elinduló 1. ötéves terv alapvetően az élelmiszeripari és a könnyűipari ágak fejlesztését írta elő, s kevesebb forrás jutott a nehéz- és gépiparra. Dél-Dunántúlon nagyobb nehézipari fejlesztésre csak a mecseki szénbányászatban (Komló, Pécs), illetve 1953 után – Péctől nyugatra – az uránbányászatban került sor. Somogy megyében a kisebb városokban, járási központokban is főleg könnyű- és élelmiszeripari beruházásokra vagy vállalatbővítésekre került sor.

Az első ötéves terv legnagyobb kaposvári beruházása a fonoda (Textilművek) volt a Jutai úton. A lassan és nagy nehézségekkel felépült fonoda a legnagyobb vállalattá vált, az 1950-es évek közepére foglalkoztatása jóval meghaladta a másfél ezer főt. Ebben az alacsony jövedelemtermelésű térségben nem volt rossz gondolat a pamutfonó létrehozása, mivel ott döntően női munkaerőt alkalmaztak (a női munkanélküliség korábbi időszakokban is nagy probléma volt), amelynek toborzása nemcsak a városra, hanem a környező falvakra is kiterjedt. Kétségtelen, hogy a nők fizetése messze elmaradt más cégek férfidolgozóitól, de a kétkeresős családmódelben gondolkodó államnak ez megfelelt. Nagy jelentősége volt annak is, hogy a későbbiekben kiszolgáló egységek is épültek: a gyermekmegőrzést biztosító intézmények, a mellette lévő területeken telkesítés, a területrendezés, sportpálya, a strand stb. sokat javított az összképen. Az ötéves terv beruházása volt az 1955-ben átadott Hűtőház, amely főleg a húsfeldolgozó üzemek működését szolgálta.

A keleti városrészben létrehozott Patyolat szintén női munkaerőt kötött le. S említsük meg a Fő utcában a Ruhagyárat, amely több korábbi ruházati cég államosítása után jött létre: 1960-ban már 1016 dolgozója volt a cégnek. Nincs lehetőségünk minden állami vagy helyiipari vállalat (lásd: Kefeüzem, Faipari Vállalat, Vas- és

Fémipari Kombinát, Malomipari Vállalat, Baromfifeldolgozó stb.) bemutatására, de azt hangsúlyoznunk kell, hogy az 1950-es évek első felében – kemény politikai irányítás mellett – lényegesen javult a város gazdasági- és munkaerőhelyzete, ráadásul olyan cégek jöttek létre, amelyek az 1990-es évekig működtek.

A szocialista iparosítás együtt járt a kisiparosi és kiskerekedői réteg elleni hadjárattal is. Az ipartestületet és a kamarát megszüntették. A politika rendkívül merev volt: a korábbi, a város működésében meghatározó szerepet játszó vállalkozókat bekényszerítették az ekkor kialakított kisipari termelőszövetkezetekbe (ktsz-ekbe). Az önállóságát elvesztő réteg ettől kezdve központi tervek alapján végzett meghatározott feladatokat. Kaposvárott 1948–1960 között 7–9 ktsz működött. A ktsz-ek általában termelő, javító, szolgáltató tevékenységet végeztek, kézműipari technikával működtek, s ki voltak téve az állandó ellenőrzéseknek. Széles volt a tevékenységi körük: szabóipar, vas- és műszaki iparok, szíjgyártás stb. A ktsz-ek szaporodásával párhuzamosan a magánkisiparban dolgozók aránya nagyon lecsökkent: az 1949-es 1041 fővel szemben 1955-ben már csak 483-an dolgoztak önállóan. A ktsz-ekben dolgozók száma is hullámlott: a Nagy Imre-féle „új szakasz” idején, valamint a forradalom után csökkent a dolgozók száma.

Az erőltetett iparosítás korában a város népessége gyorsan nőtt és a szerkezete is módosult. 1949-ben 34 ezren, 1960-ban 43 ezren, 1970-ben már 58 ezren éltek a városban. A növekedésnek több oka volt. 1950-ben a város melletti Kaposszentjakab falut a városhoz csatolták. A Kaposvár melletti falvakban a parasztellenes politika, illetve az erőszakos szövetkezetesítés miatt sokan veszítették el megélhetési lehetőségeiket, menekültek vagy költöztek a városba, s próbáltak általában szakképesítés nélkül az iparban elhelyezkedni. Ugyanakkor a városi népesség önmaga is gyorsan szaporodott: ezek az évtizedek országszerte a gyors növekedésről szóltak, aminek oka volt az ellátás és a közegészségügyi helyzet szerény javulása is. Kaposvár lakossága ötször olyan gyorsan nőtt, mint Somogy megyéé. A változások jól tükröződnek az ágazati foglalkoztatás adataiban is: 1949 és 1960 között 31%-ról 41%-ra nőtt az iparral foglalkozók aránya, ugyanakkor a mezőgazdasággal foglalkozóké 21%-ról 8,5%-ra csökkent. A lakosság szám emelkedése kihívásokat jelentett a városvezetés számára: lakásokra, iskolákra, egészségügyi intézményekre stb. volt szükség.

A hatvanas években a magyar gazdaság működési feltételrendszere nagymértékben megváltozott. A kapitalista országokban gyors gazdasági fejlődés ment végbe, amely létrehozta a modern fogyasztói társadalmat. A keleti blokk is változott: a korábbi egyoldalú nehéziparosítás mellett most már megjelenhettek olyan új iparágak, amelyek révén egy sokoldalúbb, a valós társadalmi igényekre jobban figyelő gazdaság jöhetett létre. Ebben szerepet játszott a KGST-rendszeren belül az olcsó szovjet olajra való átállás, a korábban kiépült villamosenergia-ellátás, illetve az 1968. évi gazdasági reformlépések sorozata.

Kaposváron ez többféleképpen jelentkezett. Az egyik fontos út volt, hogy a trösztösítés mellékvizén elkezdődött az üzemi koncentráció, ami sokszor előnyökkel járt. Ennek megfelelően jött létre új ipari üzemként a Transzvill és a Világítástechni-

ka egyesítésével a VBKM Tröszt 11. sz. Villamossági Gyára, amely a következő évtizedekben a város egyik legsikeresebb vállalatává fejlődött. A Mezőgép is több cégből alakult, a kaposvári egység (a későbbi Kaposgép) 1100 fővel működött az 1970-es években. Már működő húsipari cégek egyesítésével alakították ki a Húskombinátot, ahol csúcscorszakban 1500–2000 fő is dolgozott, s 1979-től amerikai technológiával tudtak tőkés exportot elérni.

Egy másik út volt, amikor budapesti cégek a decentralizáció jegyében vidéki városokba telepítették a gyártás egy részét. Bármelyik nagyobb dél-dunántúli várost nézzük, mindenhol megfigyelhető ez a tendencia. 1968-tól működött a keleti iparvidéken az Egyesült Izzó elektroncsőgyára, amely 1980-ban már több mint 2 000 főt foglalkoztatott. Folyamatosan szélesedett a termékrendszere: a rádiócső-, a tranzisztor és egyéb termékeivel nemcsak az ipari keresletet, hanem áttételesen a lakossági fogyasztási igényeket is ki tudta szolgálni. Megjelent a hadiipar is a városban: a Finnommechanikai Vállalat 3. sz. gyára katonai és polgári profilú termeléssel foglalkozott. A gyár az 1970-es évek végén már 400 fővel működött. 1978–79-ben telepedett meg a Kaposváron a Csepel Művek Egyedi Gépgyára, ahol szintén 400–500 főt ért el az alkalmazotti létszám. A gyár jelentős tőkés exportot ért el, de figyelmet fordítottak a szakmunkásképzésre is. Érdekes volt ugyanakkor a helyi téglagyárak helyzete: az 1970-es években a kaposvári gyárakat egymás után bezárták, de termelésüket átvette a több tucat egységből kialakított Somogy–Zala megyei Téglá- és Cserépipari Vállalat.

Ebből a korántsem teljes felsorolásból látható, hogy 1968 után sokat változott a város gazdasága. Ha a fentiekhez hozzávesszük, hogy a helyi (tanácsi) üzemek, valamint a kisipari szövetkezetek is egyre szélesebb termékkínálattal tudtak előállni, valamint, hogy a hazai mezőgazdaság is javuló ellátási lehetőségeket teremtett, akkor érthető, hogy a városi és a környékbeli lakosság életszínvonala is javult. Az új munkahelyek munkaerőigénye továbbra is jelentős beköltözéssel járt: az 1970-es évek elején becsatolt Töröcske, Toponár és Kaposfüred, valamint a gyors belső szaporodás is hozta, hogy Kaposvárnak 1980-ra már több mint 70 ezer lakosa lett, amellyel a megyeszékhelyek között közepes méretűnek számított. A két falu becsatolása jelentős mezőgazdasági népességet hozott, hiszen az ott működő mezőgazdasági termelőszövetkezetek nagy foglalkoztatók voltak.

A növekedő népesség új feladatokat hozott a városfejlesztőknek is. Az 1960-as évektől megindult egyes városrészek átalakítása, lakótelepek (Marx-köz, Kalinyin-, Béke-, Füredi-, Toldi-lakótelep stb.) kiépítése. 1973-ban, száz évvel a rendezett tanácsú várossá nyilvánítása után adták át a 300 lakásos, tízemeletes Sávházat, amelynek földszintjén szolgáltató egységek kaptak helyet. A lakásépítkezések fontos eleme volt a családi házas övezetek kialakítása. Bővült a villamoshálózat, a vízvezetékhalózat. A falvak becsatolásával falusias, de élhetőbb zöld területek kerültek a városhoz, ahova majd az 1980-as évektől jelentős kiáramlás történt. A parkosítások (Rákóczi tér, Berzsényi park stb.), a parkerdők (Nádasdi, Gyertyános, Deseda-Gombás) is szaporodtak.

Nyaranta soktízezen keresték fel a kaposvári fürdőket: a túskevári malomfürdő után a Donnerban 1967-ben megnyílt az átépített városi fürdő strandja, de működött már a Textil strand, illetve később a desedai szabadstrand is. A jövedelmek emelkedésével a Balaton déli partján is megindulhatott a nyaralóépítés. Szaporodtak és modernizálódtak a művelődési intézmények, az egész országból keresték a Csiky Gergely Színház előadásait. Sportpályák, sportlétesítmények épültek, ezek közül kiemelkedik az Arany János utcai téglagyári gödörben a sportcsarnok felépítése. Egyre keresettebbek voltak a vendéglátóhelyek, a városban volt két közepes színvonalú szálloda. Szélesedett az iskolahálózat (mezőgazdasági és gépipari technikum, két gimnázium, több szakközépiskola és szakmunkásképző, tanítóképző, Bánki Műszaki Főiskola kihelyezett kara, mezőgazdasági főiskola stb.). A növekvő lakossági fogyasztási igények kielégítését szolgálták azok az agrárkísérletek, amelyeket a mezőgazdasági főiskolán végeztek, s amelynek eredménye volt pl. a Kahyb-sértés. A fogyasztási igények kielégítéséhez a régi piacokon, vásárokon és szakboltokon túl koncentrált kínálatot rendelkező nagyáruházak kellettek: e téren az első fecskék 1974-ben a Zselic és a Somogy áruházak voltak.

A változások mind a gazdaságban, mind a társadalom megélhetési lehetőségeiben is szemmel láthatóak. Két megjegyzést azonban hozzá kell tennünk, ami némileg árnyalja a képet. Egyrészt a szocialista országok gazdasági teljesítménye, termelékenysége messze elmaradt a nyugati világtól. Ezt az egyre szabadabbá váló utazások alkalmával a lakosság is láthatta, érezkelhette. A másik megjegyzésünk pedig arra vonatkozik, hogy bár a szolgáltatások területén 1968 után a magánkisiparosok számának emelkedése, 1982 után a vállalati gazdasági munkaközösségek megjelenése számos foglalkozási csoport számára érdemi jövedelmi változásokat eredményezett, de a tevékenységük a legtöbb esetben továbbra is (bár egyre gyengülő) ellenőrzések közepette történhetett, vagyis a politika továbbra is rányomta bélyegét a potenciális fejlődésre, azt erős korlátok között tartva.

Rendszerváltás: vissza a piacgazdasághoz

Az 1980-as évek végén a közép-európai, szovjetizált szférában nagy változások mentek végbe. Mivel a Szovjetunió világhatalmi pozíciója megrendült, lehetőség nyílt az általa megszállt európai országoknak a katonai hatalomtól megszabadulni. Magyarországon az átalakulás törvényes úton, demokratikus választások révén valósult meg, amikor is olyan politikai pártok kerültek hatalomra, amelyek elkötelezettek voltak a nyugati modell bevezetésére, a társadalmi szabadság megteremtésére. Helyi szinten a legnagyobb jelentősége az 1990. LXV. törvénycikknek volt, amely jelentős autonómiával ruházta fel az önkormányzatokat.

A szabadságnak ára volt: az átalakulásnak voltak olyan vonásai, amelyek megviselték a hazai gazdaságot. A szocialista országok addigi biztos piacai nagyrészt elvesztek, hiszen szinte mindegyik függetlenné vált ország komoly pénzügyi prob-

lémákkal küszködött. Ugyanakkor az addig termelt termékeket Nyugat felé nem lehetett értékesíteni, hiszen azok általában véve is csak közepes minőségűek voltak, ráadásul az európai közösség piaca vámvédett volt. Ez a Dél-Dunántúl szinte összes ipari és agrárkapacitását érintette: a hatalmas infláció miatt a belső kereslet visszaesett, a külső piacok elvesztek, az állami felvásárlásokra nem lehetett számítani, s az EU-országok segélyei egyelőre részkérdéseket tudtak csak megoldani. Alapvető feladat volt az egyoldalú gazdasági szerkezettel rendelkező Kaposvár esetében is, hogy az állami tulajdon lebontásával új tulajdonosi struktúrát kell kialakítani, ugyanakkor a megmenthető kapacitásokat életben kell tartani.

Ezek az igények erőteljes privatizációval jártak. Nem volt gyors az átmenet az addigi állami tulajdonról a magángazdaságra. Az egyik út a nagyvállalatok esetében a piachoz való alkalmazkodást megkönnyítendő a kft-vé szervezés, részben cégkiüresítés, majd pedig a cégeladás volt. A Húskombinát, amely az átszervezés ideje alatt, a kilencvenes évek első éveiben hatalmas adósságot halmozott föl, 1994-ben az olasz Piero Pini kezébe került, aki jelentős központot épített ki Kiskunfélegyházán is. Voltak cégek, amelyek az állami beavatkozás, az átszervezés vagy a privatizáció révén egy ideig még – ha nagyon lecsökkent létszámmal is, de – tudtak működni. A ruhagyár részvénytársasággá alakult, majd egy bank kezébe került, ezt követően pedig a Fotexnél landolt, 2000-ben pedig a Roland-csoporthoz került át. A későbbi bezárást ez a gyár sem kerülhette el. A Fő utcában nagyon rosszul nézett ki a pusztuló és kiüresített épület. A Fonodát is átszervezték, akárcsak a Tejipari Vállalatot; utóbbi a pécsi Baranyatej-MiZo-hoz került, amit a későbbiekben a Pick-csoport olvasztott be. Viszont a Csepel Művek Egyedi Gépgyára 1991-ben egy év alatt elvesztette megrendeléseit, 1994-ben már 484 hitelező várta a pénzét, végül is késő nyáron be is zárták az üzemet. A korábbi ktsz-ek már addig is erős bomlást mutattak, de most a szövetkezeti tagok, még ha néha kényszerből is, gyakran váltak inkább önállóvá, egyéni vállalkozóvá. Az ilyen és ehhez hasonló eseteket még hosszan lehetne sorolni. Mindez a nagyarányú munkanélküliséggel, illetve csökkenő jövedelmekkel járt együtt.

Voltak régi, de jól alkalmazkodó cégek is. Az egyik legsikeresebb vállalat a Villamosági Gyár vált, amely ugyan az 1990-es évek elején számos privatizációs lépésen ment keresztül, de mégis széles piacot tudtak elérni: az évtized vége felé termékeik fele külföldi piacokra került. A gyár az 1990-es évek közepén 700–750 embert foglalkoztatott. A Kaposgép a korábbi innovációja révén (KCR) sokáig talpon tudott maradni, de átszervezés révén külföldi tulajdonba került, majd pedig az egyik utód-cége ért el üzleti sikereket. A Kaposplast olyan vállalat volt, ahol túlságosan nagy megpróbáltatásokat nem hoztak ezek az évek, és még fejlesztésre is futotta, s később is fennmaradt a 100%-os magyar tulajdon.

Nem feledkezhetünk meg a cukorgyárról sem, ami viszont túlmutatott a helyi viszonyokon, hiszen a cukorgyártás erős EU-szabályozással működött. Magyarországon a korábbi 12 gyárból első lépésben öt, majd pedig 2008-tól összesen egy cukorgyár maradt, mégpedig a Kaposcukor Rt. Az országban a tsz-ellenes politikai

hangulatban gyors bomlásnak indultak a mezőgazdasági termelőszövetkezetek, de a toponári Kapostáj termelőszövetkezet túlélte a rendszerváltás utáni nehéz éveket, s később részvénytársasággá alakulva, több mint 3000 hektáron gazdálkodott tovább; a 3700 hektáron gazdálkodó, több falura kiterjedő kaposfüredi Deseda menti mezőgazdasági szövetkezet pedig 1992-ben holdinggá alakult át.

Mutatja a változásokat, hogy az általános nehézségek közepette számos új cég is létrejött a városban, akár hazai, akár külföldi tőke segítségével. A kívülről jöttek között az egyik legjelentősebb a Purina volt, amellyel az önkormányzat 1996-ban kötött 8 millió dolláros zöldmezős beruházásra szerződést a város keleti határában egy 7 hektáros területre. A vállalat a dunántúli takarmányellátás biztosításában játszott nagy szerepet. A 2000-es évek elején jött Kaposvárra a NABI, amely autóbusz-összeszerelő üzemet telepített a városba, több száz embernek adva munkát. Fordulatos volt az amerikai cég kaposvári élete: az évtized vége felé jelentkező gazdasági válság részben keresztülhúzta számításait, így a 2010-es évek elején már felmerült a cég leépítése, végül 2013-ban egy török cég vette meg az üzemet. Ma a városban a gépipar a legfontosabb iparág. A legnagyobb ipari foglalkoztató üzem a Videoton Elektro-Plast Kft, amely mintegy 1200 dolgozónak ad munkát. A Kométát már fentebb említettük, amely ma is a hazai élelmiszeripar egyik fontos vállalkozása, mintegy 700 főt alkalmazva.

A nagyok mellett legalább ennyire fontos volt a kis- és közepes méretű ipari- és kereskedelmi vállalkozások létrejötte. Egyrészt a régi kisipari szövetkezetekből számos új cég alakult, másrészt pedig a nagyvállalatok leépítésének oldalvizén a működtethető tevékenységeket sokszor érdemes volt kisvállalkozásokba kiszervezni. 1998-ban Kaposváron összesen 6898 vállalkozás működött, amelynek csaknem kétharmada egyéni vállalkozás, mintegy hatoda pedig betéti társaság volt. Látható, hogy hasonlóan az 1945 előtti állapotokhoz, a vállalkozások nagy többsége most is önálló mikrovállalkozás volt. Jelentős számú kisvállalkozás jött létre a textiliparban, a gépiparban, az elektronikai iparban, az élelmiszeriparban, s a modern, főleg az informatikához kapcsolódó ágakban. Tegyük hozzá, hogy a helyi ipar fejlődésében 2004-től nagy szerepet játszottak az Európai Unió különböző támogatásai. Az iparosodás csökkentette a munkanélküliséget: a 2012. évi 3872 főhöz képest 2016-ban már csak 1465 fő volt állástalan.

Az ipari átalakulás mellett gyors volt a 2000-es évektől a kereskedelem térhódítása: a város nyugati oldalán egymás után jöttek létre a hipermarketek, szórakoztató egységek stb. Szabaddá vált a szellem is: Kaposvár egyetemi város lett, ahol 2000-től a Kaposvári Egyetem foglalta magába a tanítóképzőt és a mezőgazdasági főiskolát, illetve 2004-től a gazdaságtudományi és a művészeti kart. Bár kétségtelen, hogy az egyetem méreténél fogva elmaradt Péctől, de a térségben mégis fontos értelmiségképző funkciót látott el. Ez sem volt mozdulatlan világ, hiszen 2020-tól a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem állami megszervezése a kaposvári egyetemet is maga alá rendelte. Az egyetemen tanuló 3500–4000 hallgató, valamint a 800–1000 fős oktató és egyéb személyzet komoly háttérét adja a városi vendéglátó,

idegenforgalmi és a kulturális életnek. Állami beruházásokkal az egyetem jelentős épületbővítésen ment át, élénkítve a helyi vállalkozásokat is. Fejlődött a turizmus is: bár Kaposvár történeti adottságai tömegturizmusra nem adnak lehetőséget, de a zselici turisztikai kapacitásokkal való kapcsolat, a konferenciaturizmus erősödése, a fürdőélet felfutása rejt még potenciált.

Bár szinte minden téren látunk jelentős elmozdulást, mégis fontos arra utalni, hogy a dél-dunántúli városokhoz hasonlóan Kaposvár népessége is fogy, s 2022 végén már a 60 ezer főt sem érte el. A 2000-es évek elején voltak ugyan olyan rövid időszakok, amikor szaporodott a népesség (egy város mindig jelentős vonzerő), de egészében a csökkenés egyértelmű tendencia. Összehasonlításképpen: Pécs 169 ezerrel 140 ezerre, Nagykanizsa 53 ezerrel 43 ezerre csökkent. A népességfogyás a csökkenő születési számokra, illetve az elvándorlásra vezethető vissza: Budapest munkaerőpiaca, illetve a nyugat-európai jövedelemszerzési lehetőségek főleg a fiatal korosztályokat érintették meg, s ezzel még hosszú távon is számolni kell.

Végül jegyezzük meg, hogy mindegyik bemutatott korszakban voltak olyan városalakítási folyamatok, amelyek Kaposvár élhetőségének emelkedésére mutattak, de az utóbbi 32 év ebben a tekintetben kétségkívül sok újdonságot hozott. Néhány jelenséget említünk csak. Folyamatos volt az utolsó 20 évben a fürdő fejlesztése. A kulturális paletta is szélesedett: a már régóta meglévő intézmények mellett a Róma-hegyi Rippl-Rónai emlékmúzeum kétségkívül novum. Az elkerülő 61-es, valamint a 67-es gyorsforgalmi út hosszú távú javulást sejtet. A belváros átalakítása, parkok, szobrok, a sétáló utca, a Kossuth-tér stb. révén a város a szebbik felét mutatja. Szintén nagy előrelépés történt a kaposfüredi és a toponári városrészekben a modern családi házas rendszer bővítése révén. A panelépületek szigetelése, a város keleti szélén épített napelempark, a szennyvíztisztító átadása, a vízvezeték-rendszer javítása olyan változásokra utal, amely révén Kaposvár is egyre jobban meg tud felelni a 21. század eleji társadalmi elvárásoknak.

Szakirodalom

(Mivel írásunk áttekintő, esszéjellelű alkotás, ezért a szerkesztői kívánalmaknak megfelelően nem adunk részletes levéltári-, statisztikai- vagy sajtóforrás hivatkozásokat, s csak a legfontosabbnak vélt, témára vonatkozó irodalmat soroljuk föl.)

ANDRÁSSY Antal (1975), *A város az ellenforradalmi rendszer idején 1919–1944*, in: *Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok*, szerk. Kanyar József, Kaposvár, 357–457.

ANTALFFY Gyula (1982), *Reformkori magyar városrajzok*, Budapest, 64–72.

BERECZK Sándor (1925), *Kaposvár rendezett tanácsú város története és fejlődése*, Budapest

BŐSZE Sándor (1997), „Az egyesületi élet a polgári szabadság...”. *Somogy megye egyesületei a dualizmus korában*, Kaposvár

„Foglalkoztatási Paktum Kaposvár MJV területén”. *Foglalkoztatási helyzetelemzés, stratégia, akcióterv és munkaprogram* (2017), Kaposvár, <https://docplayer.hu/108122009-Foglalkoztatasi-paktum-kaposvar-mjv-teruleten-top-ka.html>

HARASZTHY Lajos (1914), *Kaposvár*, in: *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy*, szerk. Csánki Dezső. Budapest, 180–196.

- INÁNTSY-PAP Elemér (1938), *A magyar városok Speyer-kölcsonei, Városi Szemle*, 481–516.
- KAPOSI Zoltán (2001), *Kaposvár iparának története 1945–2000*, in: T. MÉREY Klára–KAPOSI Zoltán, *Kaposvár ipartörténete*, Kaposvár, 209–422.
- KAPOSI Zoltán (2002), *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*, Budapest–Pécs *Kaposvár képekben. Pillanatképek múltból, jelenről* (2001), szerk. BŐSZE Sándor, Kaposvár
- Kaposvár megyei Jogú Város integrált területi programja* (2020), Kaposvár, <https://kph.kaposvar.hu/data/onkorm/foepitesz/download/itp.pdf>
- Kaposvár. Várostörténeti kronológia* (2021), Kaposvár, <https://otthon.kaposvar.hu/hu/varostortene-ti-kronologia/>
- KIRÁLY István Szabolcs (2006), *Mezőgazdasági termelőszövetkezetek Somogyban 1948–1989*, Kaposvár
- ORMOSY Viktor (1975), *Kaposvár szocialista ipara*, in: *Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok*, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 703–737.
- PEREGI Tamás (1975), *Kaposvár urbánus fejlődésének tényezői és a városrendezés*, in: *Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok*, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 583–667.
- RÉCSEI Balázs (2016), „...mert nem a térben, hanem az időben léteztek...”. *Kaposvár utcáinak, tereinek (n)évtörténete*, Kaposvár
- SIMONFFY Emil (1975), *Kaposvár a várossá alakulás útján*, in: *Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok*, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 243–296.
- Somogy vármegye Trianon után* (1930), szerk. DÖMJÉN Miklós, Budapest
- Statisztikai tükör*, 2010. szeptember 3. (*Dél-dunántúli statisztikai tükör*, 2010/8), <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/regiok/deldun/deldun1008.pdf>
- SZILI Ferenc (1986), *A cukorrépa termesztése Délkelet-Dunántúlon és a MIR kaposvári cukorgyára 1893–1948*, Kaposvár
- SZILI Ferenc–TAKÁCS Éva (1978), *Kaposvár története képekben*, Kaposvár
- T. MÉREY Klára (2001), *Kaposvár iparának története a török kiűzésétől a második világháború végéig*, in: T. MÉREY Klára–KAPOSI Zoltán, *Kaposvár ipartörténete*, Kaposvár, 13–203.
- T. MÉREY Klára (1985), *A Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején*, Budapest
- TÓTH Tibor (1975), *Félúton a megyeszékhely és a megyeközpont között*, in: *Kaposvár. Várostörténeti tanulmányok*, szerk. KANYAR József, Kaposvár, 297–326.
- UJVÁRY Imre (1914), *Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészeti, in: Magyarország vármegyéi és városai*. Somogy, szerk. Csánki Dezső, Budapest, 301–343.

Kaposvári látkép 1870 körül

JORDANICS DÁVID: BOLDIZSÁR J. ZOLTÁN PLÉBÁNOS ÉS A KAPOSVÁRI JÉZUS SZÍVE PLÉBÁNIA ÉLETE A II. VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN

Ez a tanulmány a kaposvári Jézus Szíve Plébánia második világháború alatti korszakát mutatja be. A téma nemcsak egyház-, had-, hanem helytörténeti jellegű is. Ezáltal lehetővé vált „alulnézetből”, az általános leírásokban kevésbé érzékelt kontúrokat és jelenségeket is láthatóvá tenni.

Hogyan kapcsolódott be az egyházközség a háborúba? Az országos események hogyan befolyásolták a helyiek életét? A német és az orosz megszállás miként nyilvánult meg a plébánia területén? Milyen egyedi és országos tendenciák figyelhetők meg ezzel kapcsolatban?

A feltett kérdések megválaszolására több forrás is rendelkezésre áll, amelyek közül az egyik legrelevánsabb a kaposvári Jézus Szíve Plébánia Historia Domusa. Ugyanis az, jellegéből adódóan, nemcsak a plébániatörténet egyik legfontosabb for-

rása, de helytörténeti kutatásokhoz is fontos adalékokat nyújthat. A historia domusok olyan helyben vizsgálható primer források, amelyekről nem készült másolat. Értéküket tovább növelte a második világháború időszaka, ugyanis a harci cselekmények következtében szétesett a közigazgatási rendszer, így nem volt, aki iratokat hozzon létre. A helyi ordináriusok által helyben maradásra kötelezett plébánosok viszont szemtanúi voltak az eseményeknek és feljegyezték a történeteket. A sokszínű, változó színvonalú, ugyanakkor adatgazdag forrásokban – a megszállás alatt tapasztaltak mellett – képet kaphatunk a plébános személyiségéről, világnézetéről és szervezőképességéről. Megjegyzendő azonban, hogy a háztörténet szubjektív műfaj, ebből kifolyólag ajánlatos kontrollforrásokkal összevetni, hogy le lehessen vonni a helyes konzekvenciákat.

A témához kapcsolódóan hasznosnak bizonyultak a front átvonulása idején, illetve a közvetlen utána készült beszámolók, kárjelentések, amelyek a plébánosoktól a megyés püspökökhöz futottak be. Az egyházmegye háborús veszteségeiről több forráskiadvány is készült, például a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár által szerkesztett kötet (VARGA, 2015). Ebben megtalálhatók a veszprémi egyházmegye beszámolói, így Boldizsár Zoltáné is (ugyanis somogyi megyeszékhely a Kaposvári Római Katolikus Egyházmegye 1993-as megalakulásig a veszprémi püspökség alá tartozott).

Jelen tanulmányhoz felhasználtam az oral historyt, azaz az elbeszélte történelmet is. Ebben Boldizsár atya egyik rokona, dr. Boldizsár Ágnes volt segítségemre. Visz-

A kaposvári Jézus Szíve Plébánia plébániaháza

Hősök temploma, más néven Jézus Szíve templom, Kaposvár

(Fotók: Jordanics Dávid)

szaemlékezése értékes információkkal szolgál, de tisztában vagyok annak szubjektív jellegével, ezért ahol lehetett, kontrollforrást is alkalmaztam.

Mindezekon kívül felhasználtam további levéltári iratokat, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár releváns dokumentumait, helytörténeti, politika-, had-, gazdaság- és egyháztörténeti szakirodalmat, illetve online elérhető forrásokat is.

A II. világháború előtt

A háborús évek ismertetése előtt szükségesnek tartom röviden bemutatni Boldizsár József Zoltán plébános működésének és a Jézus Szíve Plébánia történetének második világháború előtti korszakát.

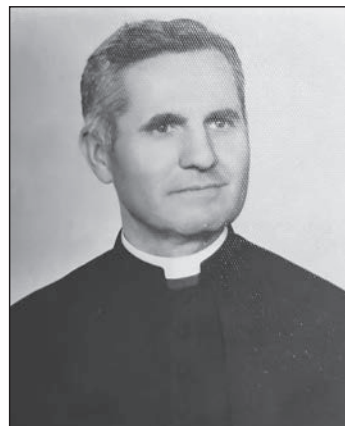
Boldizsár 1898. január 15-én született a Veszprém vármegyei Kertán. Gimnáziumi tanulmányait a veszprémi piaristáknál végezte el. Az első világháború alatt őt is besorozták: részt vett az orosz, a román és az olasz front harcaiban, érdemei elismeréseként kitüntetések is kapott. Szolgálati ideje alatt életre szóló barátságot kötött Gubicza Antallal, akivel megfogadták: ha túlélik a háborút, papok lesznek. Így vették fel 1918-ban mindkettejüket – tartalékos hadnagyként – a veszprémi szemináriumba.

Boldizsárt 1922. július 2-án szentelték pappá. Először az akkor Somogy vármegyéhez tartozó, 1974-ben Tolna megyéhez csatolt Attalán teljesített kápláni szolgálatot, majd 1923-ban onnan helyezték át Kaposvárra, a Pécsi Utcai Elemi Népiskola hitoktatójának.

Boldizsár atyát nagy örömmel fogadta új munkaközössége. Kladnigg Alajossal, a cukorgyár igazgatójával is hamar megtalálta a hangot, aki a Mezőgazdasági Ipari Rt. (MIR) központi igazgatóságától a cukorgyár terhére kérte az atya teljes ellátási költségét három évre előre kifizetni, azzal a feltétellel, hogy az iskolai munkáján kívül a gyári munkások lelki életével is foglalkozzon.

Ennek a kérésnek eleget téve kezdte meg a munkáspasztorációt. Agilitása ebben nem merült ki, mert amint Kaposvárra került, felkarolta azt a korábbi kezdeményezést, miszerint épüljön templom az első világháborúban elesett (elsősorban somogyi) hősök tiszteletére. A szervezésben az atya oroszlánrészt vállalt, sokat talpalt, fáradozott, hogy az építéshez szükséges anyagiakat előteremtse, ezért kapta a várostól a „lukas talpú pap” nevet.

Részben neki köszönhetően, 1925–1927 között felépült a Hősök temploma, illetve 1927-ben a plébániaház. Az építkezés alatt szerveződött meg az egyházközség, amely hivatalosan 1928-ra jött létre és a Jézus Szíve nevet vette fel, világi elnöke pedig Kladnigg Alajos lett. (A cukorgyár és a plébánia szoros kapcsolata Kladnigg

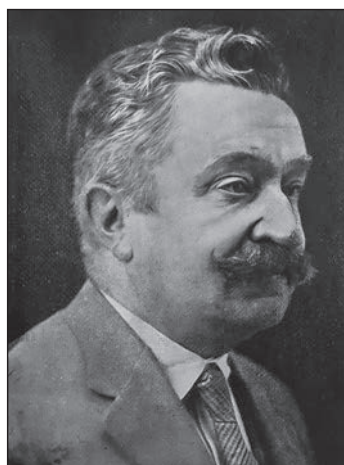
Boldizsár J. Zoltán

(Forrás: Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár IX. 8. Papi személyi adatlapok. Boldizsár József Zoltán személyi adatlapja)

A Hősök temploma templomépítő bizottsága 1928-ból

(Forrás: A kaposvári Jézus Szíve Plébánia tulajdona)

Kladnigg Alajos, a Kaposvári Cukorgyár első igazgatója, a kaposvári Jézus Szíve Plébánia első világi elnöke
(Forrás: Dömjén Miklós [szerk.] [1932], *Somogy megye Trianon után*, Kaposvár, szerzői kiadás)

1936-os nyugdíjba vonulása után is megmaradt. Az öt követő igazgató, dr. Novacsek János szintén betöltötte az egyházközség világi elnökének pozícióját.)

Boldizsár 1928-ban kezdeményezte a Pécsi utcai iskola nagyobb épületbe való költözését, 1929-ben pedig elérte, hogy új harangokat kapott a templom.

1930-ban vette kezdetét a plébániai élet, az akkor még adminisztrátori rangban lévő Boldizsár vezetésével. A kor elvárásai szerint különféle hitbuzgalmi szervezeteket hozott létre, továbbá vezető szerepet vállalt a városrész 687. sz. Szent Alajos cserkészcsapatában, valamint részt vett a környék leventéinek erkölcsi nevelésében is. A vezetése alatt álló egyesületek tagjainak nagy része a cukorgyári munkások és a környékbeli lakosság fiataljaiból tevődött össze.

Boldizsár az általa szervezett egyesületek (és a cukorgyár) segítségével hangsúlyt fektetett a szegények gondozására a nagy gazdasági világválság éveiben. Minde mellett foglalkozott a plébánia fejlesztésével is. 1932-ben szerezte be a templom kétmanuálos, 29 regiszteres orgonáját. 1935-ben püspöki utasításra megszervezte a kápláni

állást. Ugyanebben az évben az új főoltár mellett felszentelték a templomot is, mert azt a felépültek csak megáldották. A következő évben elkészült az egyházközség székháza, amely a korábban említett egyesületeknek és a plébániai rendezvényeknek adott otthont. 1937-ben az épület könyvtárral is gyarapodott. Ugyanekkor a város melletti település, Kaposszentjakab a plébánia leányegyháza lett.

Ami az infrastrukturális intézkedéseket illeti, Boldizsár kezdeményezésére jött létre 1937-ben a Pécsi utcai városrészben a Kaposvári 3. sz. Postahivatal és a közvágóhídi vasútállomás.

A harmincas évek folyamán az ügybuzgó pap az egyházi hierarchiában is előrébb lépett. 1931-ben a zsinati vizsgáját jeles eredménnyel tette le, 1933-tól – Kladnigg Alajos és a plébánia képviselő-testületének kérésére – hivatalosan is plébános lett. 1936 februárjától püspöki tanácsosnak, július 30-tól helyettes esperesnek és tanfelügyelőnek nevezték ki.

Mindezen kívül közéleti szerepet is vállalt: tagja volt Somogy Vármegye Közgyűlésének és Kaposvár város képviselő-testületének, betöltötte a Kaposvári Rákóczi Atlétikai Klub tiszteletbeli elnöki, illetve alelnöki posztját is. Irodalmi működést is kifejtett: állandó munkatársa volt helybeli újságoknak, s rendszeresen írt a *Katolikus Értesítő*be.

A kaposvári Jézus Szíve Plébánia az 1940-es évekre elismert, akkori viszonyoknak megfelelően modern egyházközséggé vált, amely agilis vezetőjének köszönhetően ki tudott lépni a templomból, hogy a környezetét is bevonja a plébánia életébe. Ilyen előzmények után érkeztek el a második világháború évei.

Veszteség és gyarapodás (1942–1943)

A keleti fronton elszenvedett veszteségek idővel arra ösztökölték a Németbirodalmat, hogy szövetségeseit nagyobb háborús részvételre bírja. Így történt, hogy 1942. január 22-én a német és a magyar katonai és politikai vezetés megegyezett abban, hogy az újonnan felállítandó magyar 2. hadsereget kiküldi a keleti harctérre.

A kaposvári 10. könnyű hadosztálynál 1942. április 20-ától kezdődtek meg a mozgósítások. Ennek értelmében a besorozottak a mozgósítási körletek valamelyikének (kaposvári, nagyatádi, egyes Baranya vármegyei) helyőrségébe vonultak be, majd onnan a frontra vezényelték őket.

Mindez kihatással volt a kaposvári Jézus Szíve Plébánia életére is. A mozgósítást követően Boldizsár esperesplébános az egyházközség területéről származó katonákkal továbbra is tartani kívánta a kapcsolatot: „Híveink egy részének kivitele alkalmával felhívást tettem közzé tábori számuk, illetve levél címük bejelentésére, hogy a kapcsolatot, a harctéren lévő híveimmel is felvehessem.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 121.)

A plébániával való kapcsolattartásra egy képeslap is utal, amelyet Horváth György készített és küldött az édesanyjának a frontról, 1942 szeptemberében. Eb-

Horváth György által írt és illusztrált képeslap, amit 1942-ben küldött édesanyjának a keleti frontról. Benne az „Esperes úrnak”, azaz Boldizsár Zoltánnak is üdvözlését küldi.

(Forrás: Horváth György személyi hagyatéka)

ben többek között ez olvasható: „Ma a Jézus nevében gyóntam és áldoztam imádkoztam mindnyájukért. Misére is voltunk többször. Esperes [azaz Boldizsár Zoltán] és Puska tisztelendő uraknak és minden jó ismerősömnök adják át üdvözlétem.” (Horváth György személyi hagyatékából származó képeslap. Kaposvár, Jordanics Tamásné /született Horváth Éva/ tulajdonosa.) A képeslappal kapcsolatban még meg kell jegyezni, hogy a benne említett „Puska tiszteletes”, Puska Ferenc (1910–1980) atyát jelöli, aki 1938. augusztus 20-tól 1943. októberéig a kaposvári Jézus Szíve Plébánia hitoktatója volt.

A Jézus Szíve Plébánia világháború alatti szakrális funkcióját mutatja be a kaposvári 10. könnyű hadosztályhoz tartozó tizedes, Somogyi (Steiner) János visszaemlékezése 1942-ből: „A rövidre szabott húsvéti szabadságolás után továbbra is a Honvéd laktanyában maradtunk [...] A vallásgyakorlásra is súlyt helyeztek, persze katonai módon. Vasárnaponta a Hősök templomában római katolikus istentisztelet volt. Oda vonultunk a helyőrségi zenekar kíséretében délelőtti misére, tekintet nélkül vallási hovatartozásra. Ettől eltekintve nagyon felemelő látvány volt a ze-

nekarral kísért, zárt alakzatban vonuló sok katona [...] Az istentisztelet végeztével az alakzatok felvétele az utcán, a templom előtt történt [...] Majd elindult a menet, élén a zenekarral.” (LUKÁCS–SZABÓ, 2015, 20–21.)

A különböző alakulatokat hat hétig tartó kiképzést követően a keleti frontra vezényelték. Az egyházközség első elesett katonáiról 1942 nyarán így nyilatkozott a plébános: „Alig, hogy elindultak katonáink a keleti harctérre teli reményekkel máris két derék fiúnknak Tomisa Lajos és Hudi Imre örvezetőknek a halálhírét hozta a tábori posta. Híveink közül ők voltak az első hősi halottak, ebben a nagy világégésben”. (HD Jézus Szíve Plébánia, Kaposvár, 121.)

A beszámoló időpontja nem véletlen, ugyanis 1942 június közepéig érkeztek ki a IV. hadtest parancsnoksága alá tartozó 10. könnyűhadosztály alakulatai Ukrajnába, akik július 26–27-én elérték a Donhoz közeli Osztrogozsszk térségét, majd a következő hónapban az úgynevezett nyári hídfőcsatákban is részt vettek.

A fent említett egyházközséghez tartozó honvédeken kívül az 1942-es év harci eseményei során Ujváry József, Németh István és Németh József halt hősi halált.

Mivel a kaposvári laktanyák befogadóképessége korlátozott volt, ezért a mozgósított gyalog- és tüzér-, illetve a vonatalosztályok egy részét többnyire közintézményekbe és magánházakban szállásolták be. Így történt, hogy a 6./I. és II. zászlóaljoknak és a 6. gyalogezred közvetlen alakulatainak egyes részeit a Cseri, a Pécsi és a Petőfi utcai elemi iskolákban, a polgári fiúiskolában, a téli gazdasági iskolában, a Széchenyiváros-i cserkészotthonban, illetve a cukorgyári nagyteremben helyezték el. Ennek következtében a „saját helyeiből kiszorult ifjúságot – írja Boldizsár – a katonai célra igénybe nem vett helységeken [sic!] helyezik el. Így került egyházközségünk székházába háború idejére, a téli gazdasági iskola, 5 hónappal, novembertől kezdődően”. (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 122.) Ez kihatással volt a plébánia közösségi életére is, mert így például a minden évben az ifjúság részére megrendezett illem- és táncanfolyamot nem tudták megszervezni.

A Kormányzóné (Horthy Miklósné, született Purgly Magdolna) 1942. augusztus 10-én téli ruhák gyűjtésére szervezett akciót hirdetett meg a keleti fronton harcoló honvédek számára. A felhíváshoz csatlakoztak különféle társadalmi egyesületek, vallásos és jótékonyági szervezetek. A ruhák begyűjtését országszerte a leventék végezték. Hozzájuk kívánt csatlakozni a kaposvári Jézus Szíve Plébánia is, amelyről Boldizsár atya a következőképp számolt be: „Katonáink részére egyházközségünkben téli ruha beszerzése céljára, gyűjtést indítottunk el, amelynek eredménye 909 P[engő]. A fenti összegből vásároltunk: 69 nyaksált, 63 pár melegharisnyát, 18 pár meleg kesztyűt, 11 db prémes sapkát, 7 db pulóvert, 6 pár fülvédőt, és 1 pár érmelegítőt.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 122.)

Háború és „béke”

Az 1943. január 12-én kezdődő szovjet támadás áttörte a Voronyezstől délre, a Don mentén védekező magyar királyi 2. honvéd hadsereg védelmi vonalait. A közel 200 ezer fős hadsereg halottakban és eltűntekben mintegy 41 ezer főt, 28 ezer Magyarországra hazaszállított sebesültet és 26 ezer szovjet hadifogságba került honvédet és munkaszolgálatost veszített, továbbá megsemmisült a fegyverzet és a felszerelés 80%-a.

Molnár Lászlónak, a kaposvári 10. könnyű hadosztály parancsnokának feljegyzése a fentieket egészíti ki, amikor a visszavonuló csapatok egészségügyi állapotáról írt: „A már több, mint egy hónapja tartó állandó menet alatt az orvos és anyag nélküli csapatoknál az egészségügyi ellátás teljesen szünetel. Az egészségügyi oszlopoknak úgyszólván csak részei vannak, komoly működésre képtelen, de a folytonos menet miatt nincs is alkalma arra, hogy nagyszámú és elszórt betegeket gyűjtse és elszállítsa.” (Idézi: LUKÁCS–SZABÓ, 2015, 350–351.) Így nem lehet csodálkozni azon, hogy Boldizsár Zoltán a következőképp számolt be az egyházközségből bevonult

egyik katona elhunytáról: „Osztopáni Mihály Mező utcában lakó honvéd hívőnk, a harctéren szerzett bajok következtében március 8-án elhunyt, katonai pompával lett eltemetve, mint hősi halott.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 123.)

A 10. könnyűhadosztály megmaradt állományának 1943 májusi hazaérkezéséig még Fonai György, Farkas Márton és Czinkó Imre hősi haláláról írt az esperesplébános.

Mindezekről eltekintve a Jézus Szíve Plébánia élete 1943 folyamán békésnek mondható. Április 17. és 21. között P. Lenner József jezsuita szerzetes tartott lelkigyakorlatot a plébánián és a Graumann-féle húsüzem munkásai, mészárosai előtt.

A templom orgonájának – amit még 1932-ben vásárolt a plébánia – felújítása is esedékesé vált, ugyanis az előírás szerint annak sípjait tízévente ki kellett tisztítani és újra kellett hangolni. Az Angster orgonaépítő céggel sikerült megegyezniük, hogy az ónsípok átengedése fejében a vállalat elvégzi a hangszer kitakarítását, illetve a homlokzaton horganyból készült sípokat helyeznek el. A felújítási munkálatokkal hűsvétra készültek el.

Szintén 1943 folyamán történt a templomóra beszerzése. Maga a szerkezet 3800 pengőbe került, a beszerelést és az állványozást az összes kőművesmunkával együtt a cukorgyár végezte. Így az óra a felszereléssel együtt 5000 pengőt tett ki, a munkálatokkal – csakúgy, mint az orgona esetében – hűsvétra végeztek. Mindezen kívül még 100 db összecsukható széket vásárolt a plébánia a lelkigyakorlatok és a népmisziók számára. Ezek a beruházások összefüggésbe hozhatók a háborús konjunktúrával. Az állam megrendeléseinek következtében megnövekedett a termelés és a vállalkozók profitja, amely kihatással volt a hétköznapokra is.

Az egyesületi élet sem szűnt meg, annak ellenére, hogy az egyházközségi székház az előző évtől a téli gazdasági iskolának kellett átengedni. A plébánia leányegylete részére a Pécsi utca 13. szám alatti lakásból egy szoba lett biztosítva. A cserkészek csapatgyűlését és őszi óráit a plébánia hivatalában, az oltár- és Credo egyesületek gyűléseit a Pécsi utcai iskolában tartották meg. Az egyházközség leányegylete 40 taggal 1943 májusában Pécsre utazott, és útközben megtekintették Szigetvár nevezetességeit is. Júniusban az egyesület tagjai háromnapos kirándulásra utaztak Keszthelyre. A plébánia cserkészeinek éves táborozását 31 fiatallal július 7. és 21. között szervezték meg Balatonőszödön. Ez idő alatt az egyházközség leányegyletének tagjai is meglátogatták őket Vavrincz Gáborné vezetésével.

1944 első hónapjai szintén a „normalitás” viszonyait tükrözték. Noha a szovjetek a magyar határtól 160 kilométerre sorra győzelmeket arattak, Magyarországon nem rendeltek el általános mozgósítást. Az utcákon jártak-keltek az emberek, az üzletekben vásároltak, úgy, mint korábban. Bár március eleje óta német csapatmozgásokat észleltek a magyar határoknál, senki sem gondolt megszállásra.

Ami a kaposvári Jézus Szíve Plébániát illeti, ott is hasonló gondtalanságot lehetett tapasztalni. 1944 elején Boldizsár esperesplébános épp egy új arannyal átszőtt miseruha-garnitúrát rendelt 3800 pengőért az Oberbauer cégtől, és dr. Katona Pusztá Sándor leányfalusi plébános fogadására készült, aki márciusban tartott lel-

kigyakorlatot az egyházközségben. (Katona Pusztasándor /1911–1983/ ismert pap-költő volt. Verseit, prózáit többek között az *Élet*, a *Vigilia*, a *Kelet Népe* és az *Új Idők* című lapok közölték. 1937-től haláláig Leányfalu plébánosa volt.)

A német megszállás és más megpróbáltatások

„Tulajdonképpen ebben az esztendőben ért el hozzánk igazán a háború minden borzalma, és kezdődött meg a magyar kálvária” – jellemezte Boldizsár atya az 1944-es évet. (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 131.) 1944. március 19-én német megszálló csapatok lépték át a magyar határokat. Kaposvárra a Balkán felől érkeztek, több hullámban. A katonák egy része Pest felé haladt tovább, mintegy 1400 főt különböző kaposvári iskolákban szállásoltak el.

A német megszállás a Jézus Szíve Plébániát is érintette. Vass János kaposvári kórházi lelkész 1944. március 23-án kelt jelentéséből a következőt tudhatjuk meg: „Ma volt nálam Boldizsár [Zoltán], és mondja megdöbbenve, hogy két német katona bement hozzá és leszerelték a plébánia telefonját. Azt mondták, hogy a zsidó egyházközségére és erre szükségük van. Egy szót se lehetett szólani.” (Idézet Vass Jánosnak, a Kaposvári Közkórház lelkészének 1944. március 23-án kelt jelentéséből. Közli: VARGA, 2015, 282.) Boldizsár beszámolója szerint a megszálló németek között voltak felszentelt papok is, altiszti rangban, „akik csak szabadidejükben misézhettek”. (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 131.) Hasonló tapasztalatokról számolt be Vass János kórházi lelkész is, akinek a német papok azt mondták, hogy „több, mint egy hónapja nem jutottak oltárhoz”. (Idézet Vass Jánosnak, a Kaposvári Közkórház lelkészének 1944. március 23-án kelt jelentéséből. Közli: VARGA, 2015, 282.) A Hősök templomában több táborigazgató is mutatott be szentmisét, általában este 6–7 órakor.

Bár az esperesplébánost a telefonkikötésén kívül más atrocitás nem érte a németek részéről, ugyanakkor tisztában volt a jelenlétükkel járó következményekkel: „Sok magyar testvérnek okoztak szomorúságot, mert a magukkal hurcolt rengeteg állattal, a házakban sok kárt tettek.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 131.) Ebből arra lehet következtetni, hogy értesült a német hadsereg (főleg a visszavonulásuk alatt tett) rekvirálásairól, amely alatt a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegye területe sem volt kivétel. Balatonszabadiban például felgyújtották a templomtornyot (amit lövésztoronynak rendezhettek be) és a plébánia gazdasági épületeit. Enyingen szintén kár keletkezett a templomban és a plébánialakban, valamint lovakat, ökröket, sertéseket hajtottak el, illetve több tízezer pengő értékben fosztották ki a magtárat.

A német megszállás együtt járt a zsidóság gettósításával, illetve koncentrációs táborokba deportálásával. Dr. Boldizsár Ágnes elmondása szerint a Jézus Szíve Plébánia első embere nem fogadta közömbösen a sorsukat, mert 19 keresztlevelet bocsájtott ki zsidók számára. A kaposvári Jézus Szíve Egyházközség anyakönyvének bejegyzései alapján hét ilyen, többségében felnőtt korú nőket érintő eset igazolható.

A kikereszteltek között van egy bizonyos Richter János édesanyja is. Őt leánykori neve ismeretének hiányában nehéz beazonosítani. Ugyanakkor – más források szerint is – a Richter család része volt a plébánia életének: Richter János cukorgyári műszaki főintéző és az egyházközség képviselő-testületi tagja volt pénztáros funkcióban, neje pedig az oltáregyesületben tevékenykedett.

A legtöbb vallásváltásról 1938-tól, az első zsidótörvény bevezetésétől olvashatunk a Jézus Szíve Plébánia anyakönyvében, ugyanis ekkor az egész országban kikeresztelkedési hullám indult el. Az említett jogszabály még felekezeti alapon állt, míg a második zsidótörvény (1939) már a faji hovatartozást vette alapul és további szigorításokat írt elő. Serédi Jusztinián bíboros erre reflektálva kifejtette, hogy az egyház szellemével ellentétes a korábban és az újonnan kikeresztelkedett zsidók közti különbségtétel, „mert a valóságban az eddig megkeresztelt zsidók között is sokan vannak olyanok, akik életükkel komoly keresztény szellemről tesznek tanúságot, és bizonyosan lesznek ilyenek a később megkeresztelendők között” is. (Idézi: BALOGH, 2015, 183.) Ezért a konvertiták (katolikus hitre áttért zsidók) érdekeinek képviseletére, lelki gondozására a püspöki kar 1939 októberében megalapította a Magyar Szent Kereszt Egyesületet, illetve a felügyelete alatt működő vegyes (egyházi és világi személyekből álló) bizottságot. Az utóbbi elnöki pozícióját a később mártírhalt halt Apor Vilmos győri püspök is betöltötte. Az egyesület 1944 közepétől részt vett az embermentésben is, majd a nyilas hatalomátvételt követően kénytelen volt megszűntetni a munkáját.

1944 második felében újabb – a háborúval járó – kellemetlenségekkel kellett szembenézni a Jézus Szíve Plébániának. Június utolsó napjaiban a Hősök temploma két közepes méretű harangját be kellett szolgáltatni hadicélokra, s ezek elszállítását csak a templomtoronyban történő összetörésükkel lehetett megoldani. Minderről Boldizsár atya a következőképp számolt be: „Minden egyes ütéstől összeszorult a szívünk és nem néztünk egymásra, hogy ne vegyük észre egymás könnyeit. Nehéz és szomorú volt megválni kedves harangjainktól, melyek minden örömünkben és szomorúságunkban együtt voltak velünk.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 133.) Ez a fajta reakció általánosan mondható, mert a híveket érzelmileg megviselte a harangok búcsúztatása. Rekvirálásukra jogi alapot a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. 114. § és 141. §-a, az 1942. évi XIV. tc. 28. §-a, illetve az 1943. évi 1060. M. E. sz. rendelet biztosított. Az utóbbi 4. §-a ígéretet tett arra, hogy a háború végétől számított öt éven belül a korábbiakhoz hasonló súlyú harangokat fognak visszaszállítani a károsult templomoknak.

1944. április 3-tól hazánk felett is megjelentek az amerikai bombázókötelékek. A 15. amerikai légiflotta Olaszországból, illetve később az olasz–orosz repterekről folytatott ingabombázást, amelynek célja a vasúthálózat megbénítása és a magyar repülőgépgyártás szétzúzása volt. Így történt, hogy Kaposvár vasútállomását is bombatalálat érte 1944. június 30-án. A rá következő napokban dr. Mindszenty József – akkor még veszprémi püspökként – elutazott a somogyi vármegyeszékhelyre, ahol dr. Kaposváry György polgármester, dr. Kis György, a belvárosi Nagyboldogasszony

Egyházközség plébánosa és Boldizsár Zoltán fogadta. Az üdvözlést követően velük együtt keresték fel a bombázásban megsebesülteket a kórházban.

A várost ért következő bombatámadás már közvetlenül a Jézus Szíve Plébániát is érintette: október 13-án a bombák egy része a cukorgyár egyik raktárhelyiségének közelében csapódott be. Az esetnek egy halálos áldozata volt, Magyar Mihály mérnök személyében (akinek az utolsó kenetet Boldizsár atya adta fel), továbbá két komolyabb sérülés történt és mintegy 300 ezer pengő értékű kár keletkezett. A légnyomás következtében a közelben fekvő Hősök temploma és az egyházközség székháza ablakainak egy is része kitört, illetve kisebb károk keletkeztek az épületekben. Mindezekről az esperesplébános beszámolt Mindszenty püspöknek, aki válaszlevelében együttérzéséről biztosította, valamint reményét fejezte ki, hogy Boldizsár a háborút követően „talál módot arra, hogy templomát régi szépségében visszaállítsa”. (VFL Acta dioecesana. 5139/1944. /Templomablakok bombakárának bejelentése, 1944. október 25./. Mindszenty József veszprémi püspök levele Boldizsár Zoltánnak, 1944. október 23.)

**Kaposváry (Vétek) György
polgármester**

(Forrás: Dömjén Miklós [szerk.] [1932], *Somogy megye Trianon után*, Kaposvár, szerzői kiadás)

A nyilasuralom és a frontátvonulás időszaka alatt

Időközben a szovjet csapatok 1944. szeptember 3-án átlépték a trianoni határt. A további veszteségeket elkerülendő, Horthy Miklós kormányzó Moszkvába küldte a magyar fegyverszüneti delegációt, ahol október 8-án közölték velük az alábbi feltételeket: Magyarország ürítse ki az 1937. december 31-e után megszerzett területeit, a szovjet hadsereggel szembeni hadműveleteit szüntesse be és üzenjen hadat Németországnak. Mindezeket elfogadva az egyezményt október 11-én aláírták. Négy nappal később elhangzott a kormányzó proklamációja, amiben bejelentette, hogy „fegyverszünetet kérünk ellenfeleinktől, és megszüntetjük az ellenségeskedést velük szemben”. (Idézi: ROMSICS, 2010, 266.) A kiugrási kísérlet azonban kudarcot vallott. Október 16-án Horthy lemondott államfői pozíciójáról és a nyilasvezér Szálasi Ferencet nevezte ki miniszterelnöknek, akinek november 3-át követően az államfői hatalom is a kezébe került. Ez többek között az általános mozgósításnak és a megmaradt zsidóság deportálásának elrendelésével járt.

Az országban bekövetkező változásokat a következőképp kommentálta Boldizsár Zoltán esperesplébános: „Ezek a szélsőséges elemek a nyilasok veszik kezükbe a hatalmat, kormányt alakítanak és embertelen intézkedéseikkel még több szenvedést zúdítanak az emberekre, egész családokra.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 133.)

Időközben egyre több, a szovjet hadsereg elől menekülő ember haladt át a városon. Erről Boldizsár a következőképp számolt be: „Fájó szívvel nézzük a menekülők végeláthatatlan, hosszú sorait, főként német anyanyelvűeket, akiket a német vezetőség menekített, állítólag Ausztriába.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár. 132.) Ezt erősíti meg Vértesi Lázár is, aki szerint a „német hadvezetés a németek lakta országrészekben felszólította a lakosságot lakóhelye elhagyására, és segítséget kínált értékeik elszállításában”. (VÉRTESI, 2017, 393.) A pécsi egyházmegyében Boldizsár Zoltánhoz hasonlókat tapasztalt a kővágószőlősi plébános is: „Megkezdődik a német lakosság és katonaság vonulása, hurcolkodása nyugatra. Az orosz csapatok rohamosan közelednek. November második felében végeláthatatlan tömegek tartanak gyalog, kocsikon, autókon, mint ők mondták »a birodalom« felé.” (Idézi: VÉRTESI, 2017, 393.)

A német nemzetiségűek mellett magyar menekültek is érkeztek Kaposvárra, azonban az ő úti céljuk nem Ausztria, hanem Sopron, Somogy, Zala és Veszprém vármegye volt. „A Szegedről érkező menekültek is Kaposváron telepedtek le [a déli hadművelleti kormánybiztos november 6-i rendelkezése alapján, aki »felvevő« területként jelölte meg a Somogy vármegyei megyeszékhelyt a szegedi lakosok számára]. Én – hogy a vendégszoba is el legyen foglalva – Molnár Antal Szeged-Rókusi [sic!] káplánt vettem a plébániára, aki vasárnaponként szépen kíségetett bennünket” – írta Boldizsár Zoltán. (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár. 132–133.) Az esperesplébános emellett segített egy evangélikus vallású iskolaigazgatónak és családjának is, akiket ideiglenesen a Malom utcában, az egyik hívénél helyezett el.

Ilyen előzmények után érték el Somogy vármegye határait a 3. Ukrán Front alá rendelt 57. hadsereg, a 4. gárdahadsereg, illetve a 12. Jugoszláv Hadsereg és az I. Bolgár Hadsereg csapatai, amelyek egyre közeledtek Kaposvár felé. Ezért a vármegyeszékhely nyilas polgármestere, a Kaposváry helyére kinevezett dr. Tóth János november 29-én elrendelte a város önkéntes kiürítését, és a lakosság gyülekezési helyeként a sümegi járást nevezte meg. Így a közigazgatás is előbb Sümegre, majd Nagykanizsára települt át. A felhívás és a hatóságok kényszerítő intézkedései ellenére mindössze 1000–1500 fő hagyta el a várost. Az otthonmaradottaknak viszont anarchikus állapotokkal és pánikhangulattal kellett szembenézniük. Többen az öngyilkosságba menekültek: egy fiatal repülő házaspár november 29-én vetett véget az életének, a Jézus Szíve Plébánia templomatyája, Heigl Jenő (aki a templom vagyonát, jövedelmeit, kiadásait kezelte) és családja pedig megmérgezte magát a front átvonulásának napjaiban. E reakció oka a két világháború közti antibolsevista politikára vezethető vissza, amely a háború alatt tovább erősödött azzal, hogy a szovjet katonákat démonizálták. A tőlük való rettegés a fent említett tragikus eseményekbe torkollott.

November 30-án – a városban maradt korábbi polgármester – Kaposváry György felkereste barátját, dr. Kis György apátplébánost. Tanácskozásuk során próbáltak választ találni arra a kérdésre, hogy mit lehet tenni ebben a rendkívüli

helyzetben. Ekkor határozták el, hogy az oroszok (akiknek csapatai már Sántos és Kaposszentjakab térségében jártak és a felderítőik a cukorgyárat is elérték) elé mennek fehér zászlóval, kérve tőlük Kaposvár nyílt várossá tételét és hogy ne lőjék tovább azt. A polgármesterhez és az apátplébánoshoz csatlakozott a városháza sofőrje, Vass József és Boncz Géza tisztviselő, aki a tolmács szerepét töltötte be. A hajnali órákban indultak útnak, de a Pécsi utcai iskolánál német utóvédekkel találkoztak, akik agyonlövésssel fenyegették őket, ha nem fordulnak vissza. Így menekültek be a közeli Jézus Szíve Plébániára, és a béke jeleként fehér lepedőket tűztek ki az ablakokra és a bejárati ajtóra. Bár a németek a maguk részéről nyílt várossá tették a somogyi vármegyeszékhelyt és csak gyenge erőkkel védték, ennek ellenére kisebb tűzharc alakult ki: „[...] december 1-én már a kora délutáni órákban le kellett menni a szuterénbe, a lövöldözések miatt. Egész éjjel szünet nélkül szóltak az ágyúk, és röpködtek az aknák. Azt gondoltuk ott lent, a sok és nagy robbanás miatt, hogy idefent minden összedől” – írta Boldizsár Zoltán, aki a többi paptársához hasonlóan – Serédi bíboros felszólítására – a plébániáján tartózkodva várta meg az orosz csapatokat. (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 134.)

Másnap egy harcokocikkal megerősített szovjet gyalogos ezred vonult be a városba (mivel a Pécsi utca felől érkeztek, ezért nevezték át azt 1946-ban Vörös Hadserreg útjára). A tűzharc elmúltával Boldizsár magához vette a templom kulcsait, hogy körülnézzen, nem vittek-e el valamit, illetve a szentmisére kívánt előkészülni. Éppen, amikor kinyitotta a Hősök temploma ajtaját, ott termett egy orosz lovaskatona, aki lóháton akart bevonulni oda. Az atya természetesen ellenált és bezárta előtte az ajtót, mire a következő jelenet zajlott le: „Géppisztolyát nekem szegezve újból és újból felszólított a templomajtó kinyitására. Én azonban megértettem vele, hogy ameddig élek, addig ide lóval be nem teszi a lábát, – csak rajtam keresztül [sic!]. Erre egy pillanatig megmerevedve, keményen farkasszemet nézett velem, azután megfordult és lövés nélkül eltávozott.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 135.)

Hasonló eseményre az ország más részén is sor került (például a Baranya vármegyei Szalántán), amelyek így együtt alátámasztják a Vértesi Lázár által írtakat, aki szerint a „plébánosokat az atrocitások – amelyek jobbára, de nem kivétel nélkül, a személyes tárgyak megszerzését célzó fegyveres fenyegetést jelentették – a szovjet csapatok átvonulásakor érték”. (VÉRTESI, 2017. 403.)

Boldizsár az esetet követően visszasietett a plébániára, és alighogy odaért, egy tizennégy tagból álló csoport érkezett, akiket a béke jeleként kenyérrel és sóval fogadtak. A szovjetek elsősorban német katonák felől érdeklődtek, majd a következő történt: „A csoport parancsnoka elém állt, rántott rajtam egyet és aranyat, ezüstöt, csizmát, órát követelt. Átkutatták az egész házat, s a végén bort, vagy pálinkát követeltek.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 135.) Ezek a katonák a szovjet előrenyomulás első hullámához tartoztak, és jellemzően ételt és kisebb ingóságokat (például órát) rekviráltak maguknak. Miután kaptak enni-inni, a még mindig a plébánián tartózkodó Kaposváry Györgyöt visszahelyezték városvezetői pozíciójába, és felszólították, hogy a város tisztviselőivel együtt kezdje meg a munkát.

A plébánia megszállása azonban ezzel nem ért véget. A következő hullámok egyikével már tisztek is érkeztek: „Mikor a parancsnokuk, a kapitány megérkezik, azt mondják neki, hogy: »dobre«, vagyis: itt jó. Ekkor a kapitány és két katonája géppisztolyukat nekem szegezik és kihajtanak a szobából, illetve a lakásból. Benyitok a konyha melletti szobában fekvő beteg Szekérnéhez [özv. Szekér Józsefné még 1927-ben felajánlotta az összes vagyonát az épülő új paplakra; cserébe Boldizsár vállalta, hogy magához veszi és haláláig gondoskodik az özvegyasszonyról], hogy megmondjam neki a lakásból való eltávozásomat. Őt meglátva: »bábuska, bábuska« [nagy mama/öregasszony] szavakat mondogatva visszamennek és otthagynak. Így maradhattam a konyhában. [...] Itt lapultam meg három és fél hónapon keresztül fűtés nélkül, mert az oroszok az összes tüzelőanyagot maguknak foglalták le.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 136–140.)

A fentiekkel kapcsolatban több dolgot meg kell jegyezni. Az egyik az, hogy a szovjet tisztek – ahogy az említett események is bizonyítják – többnyire a plébániákon szállásolták el magukat, ami együtt járt azzal, hogy a plébánost kiszorították az irodájából és a szobájából, ugyanakkor akadt olyan eset is, amikor a paplakot érintetlenül hagyták. A másik érdekesség a szöveg stílusa. Bánkuti Gábor kutatásai szerint a plébánosok előszeretettel alkalmazták a hallás után lejegyzett, ezért olykor torz idegen (általában orosz) szavakat, kifejezéseket, mint az atmoszférakeltés nyelvi eszközeit.

Ami az istentiszteletek megtartását illeti: általánosnak mondható, hogy a szovjet katonai parancsnokságok – a közvetlen harci cselekmények megszűnésével – engedélyezték a harangozást és a misézést. Az erről szóló rendelkezés az elsők között jelent meg, együtt a polgári élet újraindítását célzó utasításokkal. Szekszárdon még vallásukat gyakorló, idősebb orosz katonákról is beszámolt a helyi plébános: „Az idősebb orosz katonák vallásosak voltak. A kereszt előtt s a szentkép előtt meghajoltak. A templomban állandóan lehetett velük találkozni, sokszor többen összeverődtek a templomban és énekeltek.” (Idézi: BÁNKUTI, 2017, 420.)

Habár vallásos szovjet katonákról nincs feljegyzés a kaposvári Jézus Szíve Plébánia Historia Domusában, de a Hősök templomában miséket már december 4-től (a város elfoglalását követő második naptól) lehetett tartani. Ugyanakkor kellemetlenségek még adódtak: „A szentmisét hétfőn már a templomunkban mondtam, de csak a hátsó, feltört ajtón át lehetett a templomba bejutni, mert a főajtót nem mertem felnyitni, de nem is lehetett, mert az oroszok az ajtóba rakott holmijukkal azt egészen eltorlaszolták.” (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 139.)

Bár hívei többször hívták magukhoz, és a körülmények is egyre rosszabbodtak, Boldizsár atya nem hagyta el a plébánia épületét. Tartott attól, ha elmegy, „megbecstelenítik a templomot”, összetörik a berendezéseket stb. Ezért – mint írta – „bujkálva itt maradtam tehát a zsványok között, de mindennap, különösen este”. (*HD Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 139.)

Egy hét múlva a december 2-án érkezett katonák elhagyták a plébániát, helyettük viszont egy újabb csoport szállásolta be magát, mintegy 40 fő. Javarészüik

A szovjet megszállás nyomai a plébánián

(Forrás: *Historia Domus: A kaposvári Hősök temploma felépítésének és felszerelésének, a Jézus Szíve Egyházközség megszervezésének és plébániájának története*, 146.)

motorszerezőkből és sofőrökből állt (de tiszték is voltak köztük), akik először az épület északi oldalán állították fel szerelőműhelyüket, majd január elejétől az ebédlőbe hurcolkodtak be. Ez az állapot 1945. február 10-ig tartott, amikor a műhelyt áthelyezték a plébániaház déli oldalára. Végül az utolsó orosz katona március 7-én hagyta el a paplakot.

A kaposvári Jézus Szíve Plébánián tartózkodó szovjet reguláris erők (még a tisztekre is) jellemző volt, hogy tiszteletlenül bántak az esperesplébánossal (például verbális erőszakot alkalmaztak vele szemben, azaz többször azzal fenyegették, hogy lelövik, megverik, illetve hogy kidobják a plébániából), továbbá többnyire kicsapongó életet éltek. Ezt támasztja alá az az 1945. február 22-i eset is, amikor egy százados és egy főhadnagy társaságában a legénység nagy ünnepséget csapott a plébánián. Aznap Boldizsár Zoltán elfoglaltságai miatt csak estefelé ért haza, és a következő látvány fogadta: „Ekkor már annyira részek voltak, hogy törtek, zúztak össze mindent s még az asztalt tetején is táncoltak. Különben mindez nem volt szokatlan, mert ez éjjel-nappal állandóan így ment.” (*HD Jézus Szíve Plébánia, Kaposvár, 145.*) Tehát itt kevésbé érvényesült a tiszték jelenlétével járó védettség, nem úgy, mint például a Tolna vármegyei Kajdacson, ahol – egy-két ittas katonát leszámítva – tisztelettel viseltettek a pap iránt.

Boldizsár a sérelmeit – olykor Kaposváry György polgármester társaságában – több alkalommal is szóvá tette a város katonai parancsnoka előtt, de legtöbbször könnyen találkozott. Ettől eltekintve más településeken előfordult, hogy az adott plébános panaszait a szovjet katonai parancsnok kivizsgálta és a legénység fegyelemsértését büntetéssel torolta meg.

A megszálló egységek elszállásoltatása következtében országszerte gazdasági

károk keletkeztek nemcsak a civil lakosság, hanem az egyházi személyzet körében is. Ez alól a kaposvári Jézus Szíve Plébánia sem volt kivétel. Boldizsár Zoltánnak március 7-e, az oroszok távozása után volt alkalma felmérni a károkat. Leírásából kiderül, hogy a bútorok nagy részét elvitték vagy eltűzelték, és csak egy-két szekrény maradt. „A képeket a falon összelövdözték, a szalonból a vadonatúj cserépkályhát ledöntötték, kiszórták az autók kerekei alá. A mosdókat összetörték, a fürdőszoba és folyosó padlózatát lesüllyesztették. Az irodát széthányták, az iratokat és könyveket nagy részben eltűzelték, a megmaradt részt pedig szétszórták.” A cserkészek és a legényegylet zászlóit is magukkal vitték, csak a rudakat hagyták ott, továbbá az „ebédlői nagydiványt is elvitték, a kisebbiket megrongálva, törötten lehúzták”. (HD *Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 145.)

A fent említett károk egy részéről – Osztermann Lajos cukorgyári üzemvezető segítségével – felvételek is készültek, hogy az utókor „némi fogalmat alkothasson a megszálló oroszok barbár eljárásáról és az általuk behozott »keleti kultúráról« – fogalmazott Boldizsár. (HD *Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 145.)

A bolgár megszállás

A károk felmérése alatt és után úgy tűnt, hogy újraindul az élet a Jézus Szíve Plébánián. Boldizsár meghívására a belvárosi plébániatemplom káplánja, dr. Birkás József tartott húsvéti lelkigyakorlatot „elég szép eredménnyel, annak ellenére, hogy még elég sok lakásban oroszok voltak”. (HD *Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 139.) A Vörös Hadsereg katonáinak távozását követően már kezdtek nekiállni a paplak rendbetételének, amikor „megszálló bolgár csapatok egy része telepedett be [értsd: a paplakba], hiába volt belülről romhalmaz”. (HD *Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 139.) Ők az I. Bolgár Hadsereg katonái voltak, s feladatként Somogy vármegye „felszabadított” területeinek biztosítását kapták. Ez többek között a német visszavonulás során lerombolt hidak újjáépítését, aknamentesítést, a földosztás lebonyolításában való részvételt jelentette. Ugyanakkor a bolgár katonák sem voltak mentesek a kihágásoktól, adott esetben ők is részt vettek a rekvirálásban és – az oroszokhoz hasonlóan – bútorokat törtek szét, hogy azzal fűtsenek.

A bolgárok részéről a kaposvári Jézus Szíve Plébánián olyan verbális erőszakról, mint amit a szovjet katonák tanúsítottak, nem számolt be az esperesplébános. Viszont mivel a lakásban nem volt már mit rekvirálni, ezért „a kertben lévő hagymát és gyümölcsöt lopkodták el, sőt az egyik szép cseresznyefát derékban törték le, hogy ne kelljen felmenni rá a gyümölcsökért”. (HD *Jézus Szíve Plébánia*, Kaposvár, 149.)

A bolgár csapatok 1945. május 16-án kezdték meg a kivonulást a vármegyéből. A kaposvári Jézus Szíve Egyházközséget a „nyár derekán” hagyták el. Ezt követően tudtak csak igazán hozzáfogni a plébánia kitarításához, rendbetételéhez, nem sejtve még, hogy a pártállami diktatúra képülésének a korszaka legalább akkora, ha nem több befolyással lesz Boldizsár Zoltán és egyházközsége életére, mint a háború

(bővebben arról az időszakról: JORDANICS Dávid [2021], „Az idők viharban” *A kaposvári Jézus Szíve Plébánia története Boldizsár Zoltán plébános alatt (1923–1952)*, / Szakdolgozat./ Pécs, 49–63.).

Összegzés

A második világháborúban 1942-ben vált érintetté a kaposvári Jézus Szíve Plébánia, amikor a magyar királyi 2. honvéd hadsereg mozgósítása következtében az egyházközség hadköteles férfilekőit is besorozták, majd kiküldték a keleti frontra. A harci cselekményekben többen is elhunytak közülük, akiket a plébánia saját halottjának tekintett. A veszteségek és a háborús viszonyok ellenére az 1943-as év – az országos tendenciához hasonlóan – viszonylag békésen telt, több fejlesztő beruházásra is sor került (például az orgona felújítása, a templom toronyórájának beszerelése).

1944-től viszont elkezdődött a „plébánia kálváriája”. Az egyházközség a német megszállást kisebb kellemetlenséggel (telefonkikötés) megúsza, de a szövetséges légierő bombatámadásainak is elszenvedőjévé vált, amikor október 13-án találat érte a közelben lévő cukorgyárat. A légnyomás következtében kissé megrongálódott a Hősök temploma és az egyházközségi székház is, amiket csak a háború után volt mód helyrehozni. Ennél is nagyobb megrázkódtatás érte Boldizsár Zoltán esperes-plébánost, amikor 1944. decemberétől 1945. márciusáig orosz katonák szállták meg

*A kaposvári Jézus Szíve Plébánia egykori egyházközségi székháza a Pécsi utcában,
ma a kaposvári Tar Csatár Központi Óvoda*

(Fotó: Jordanics Dávid)

a plébániaházat. A plébános többször is verbális erőszaknak volt kitéve a szovjet katonák részéről, holott azok jelenléte a plébániákon általában védettséget jelentett. Az épület berendezésének tönkretétele viszont már az országos tendenciának felelt meg.

Az orosz csapatok elvonulása után egy rövid ideig bolgár katonák szállásolták be magukat oda, de sok kárt már nem tudtak okozni. Csak az ő távozásukat követően kezdődhettek meg az újjáépítési munkálatok.

A fenti tanulmány is rávilágít arra, hogy egyes globális eseményeknek (jelen esetben a második világháború) olyan mikroközösség is a részese lehet, mint a kaposvári Jézus Szíve Plébánia. Arra is láttunk példákat, hogy az emberpróbáló idők-ből világi és egyházi személyek egyaránt kivették a részüket.

Források

Dr. Boldizsár Ágnes visszaemlékezése (Keszthely, 2021. február 6.)

HD Jézus Szíve plébánia, Kaposvár = *Historia Domus: A kaposvári Hősök temploma felépítésének és felszerelésének, a Jézus Szíve Egyházközség megszervezésének és plébániájának története.*

Horváth György személyi hagyatékából származó képeslap. Kaposvár, Jordanics Tamásné (született Horváth Éva) tulajdona

Jézus Szíve Plébánia, Kaposvár. Keresztlevelek anyakönyve: 1930. évtől 1955. december 31-ig. Első kötet.

Magyarországi rendeletek tára, 1943, Budapest

Szabó László enyingi esperesplébános 1946. február 28-án kelt összesített jelentése. Közli: *Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. Első kötet* (2015), szerk. VARGA Tibor László, Veszprém, 451–453.

Vass János, a Kaposvári Közkórház lelkészének 1944. március 23-án kelt jelentése. Közli: VARGA, 2015, 282–283.

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár IX. 8. Papi személyi adatlapok. Boldizsár József Zoltán személyi adatlapja

VFL Acta dioecesana. 5139/1944. (Templomablakok bombakárának bejelentése, 1944. október 25.)

Boldizsár Zoltán levele Mindszenty József veszprémi püspök részére, 1944. október 14.

VFL I.1.44.b. Acta dioecesana. 979/1933. számú iktatókönyvi bejegyzés („Boldizsár plébánossá ki-nevezése kéretik”, 1933. március 20). Rott Nándor veszprémi püspök levele Kladnigg Alajos részére, 1933. március 20.

Felhasznált irodalom

A kormányzóné rádiószózatot intéz a társadalomhoz, Új-Somogy, 1942. augusztus 8.

A megyéspüspök a Kaposvár elleni bombatámadás sebesültjei között, Somogyi Újság, 1944. július 3.

BALOGH GÁBOR (2015), *A Római Katolikus Egyház és a nemzeti szocialisták Magyarországon*, Budapest

BÁNKUTI GÁBOR (2017), *A frontátvonulás és a diktatúra egyházi recepciója*, in: *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, szerk. CSIKÓS GÁBOR–KISS RÉKA–Ö. KOVÁCS JÓZSEF, Budapest, 411–424.

BŐSZE SÁNDOR (1993), *Adatok a háborús háttérország történetéhez. Somogy 1941–1945*, in: *Somogy megye a II. világháborúban*, szerk. SZABÓ PÉTER–SZILI FERENC, Kaposvár, 67–112.

Dr. Novacsek János cukorgyári igazgatót egyhangú lelkesedéssel választotta elnökévé a Rákóczi Atlétikai Club, *Új-Somogy*, 1939. június 13.

- JORDANICS Dávid (2021), „Az idők viharban” A kaposvári Jézus Szíve Plébánia története Boldizsár Zoltán plébános alatt (1923–1952). (Szakdolgozat)
- K. FARKAS Klaudia (2010), *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944*, Budapest
- KANYAR József (1970), *Somogy a felszabadulás hónapjaiban 1944–1945*, Kaposvár
- KAPOSI Zoltán (2002), *Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000*, Budapest–Pécs
- L. BALOGH Krisztina–NAGY Zoltán (2013), *Kaposvár 300. Helytörténeti olvasókönyv*, Kaposvár
- LÉVAI József György–PUSKÁS Béla (2002), *Tűzvonalban*, Kaposvár
- LUKÁCS Bence Ákos–SZABÓ Péter (2015), *A somogyi rossebhadosztály a Don-kanyarban*, Budapest
- Mit kell tudni a téli ruhagyűjtésről? Új-Somogy*, 1942. augusztus 27.
- NAGY Zoltán (2016), „Hogy Kaposvárott oskolák álléttassanak”. *Fejezetek a város három évszázados neveléstörténetéből 1715–2015*, Kaposvár
- PFEIFFER János (1987), *A Veszprém Egyházmegye történeti névtára (1630–1950), püspökei, kanonokjai, papjai*, München
- ROMSICS Ignác (2010), *Magyarország története a XX. században*, Budapest
- S. CORNELIUS, Deborah (2015), *Kutyaszoritóban. Magyarország és a második világháború*, Budapest
- Somogy megye Trianon után (1932)*, szerk. DÖMJÉN Miklós, Kaposvár
- Súlyos károk keletkeztek a cukorgyár elleni terrortámadás során*, *Somogyi Újság*, 1944. október 14.
- SZABÓ Péter (2019), *Magyarok a Don-kanyarban. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története (1942–1943)*, Budapest
- SZÁMVÉBER Norbert (2019), *A hídfőcsatáktól a szovjet áttörésig*, *Rubicon*, 1, 58–69.
- SZILI Ferenc (1986), *A cukorrépa termesztése Délkelet-Dunántúlon és a MIR Kaposvári Cukorgyára 1893–1948*, Kaposvár
- Szívét-lelket gyönyörködtető Női-nap volt a Jézus Szíve egyházközségben*, *Somogyi Újság*, 1942. március 27.
- Tisztújító közgyűlést tartott a Rákóczi*, *Új-Somogy*, 1943. március 8.
- Újjá alakult Kaposvár két plébániájának képviselőtestülete*, *Somogyi Újság*, 1937. május 19.
- UNGVÁRY Krisztián (2005), *A magyar honvédség a második világháborúban*, Budapest
- VARGA Szabolcs (2006), *A plébániai levéltárak forrásértéke a pécsi egyházmegyében*, in: *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai*, szerk. VARGA Szabolcs–VÉRTES Lázár, Pécs, 135–160.
- VÉRTESI Lázár (2017), *Frontátvonulás a Pécsi Egyházmegyében a Historia Domusok tükrében*, in: *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, szerk. CSIKÓS Gábor–KISS Réka–Ö. KOVÁCS József, Budapest, 379–410.

Kaposvár, Korona Szálloda, lebontották 1912-ben

Rippl-Rónai-mozaik a sarokházon*

Tisztelt polgármester úr, igazgató úr, tanár úr, kedves diákok, kedves érdeklődők! Köszönöm szépen Surányi Péter igazgató úr meghívását, nagy megtiszteltetés számomra, hogy jelen lehetek a mozaik leleplezésén. Igazgató úr felkérésére engedjék meg, hogy megosszak Önökkel néhány gondolatot az alkotás szereplőjéről, Piatsek Ferencről, aki az ükapám volt.

1835-ben született Somogyszilban és 1908-ban halt meg Kaposváron. Feleségével, Németh Máriával közös sírban nyugszik nagyszüleimmel, szüleimmel együtt a Keleti temetőben. Három lánya volt, Margit, Gizella és Emília. Gizella a dédanyám, apai ágon. Margit nevű lányát a festő öccse, Rónai Lajos vette feleségül. Ükapám így került a festővel rokonságba.

A jellegzetes, kampós orrú nyugalmazott erdész rendszeres vendég volt a festő Fő utcai lakásában, majd később a Róma-villában. Mivel jól beszélt franciául, kiváló társasága volt a festő francia származású feleségének, Lazarine asszonynak. Gyakorta olvasott fel neki a *Magyarország* című lapból, így tanítva őt a magyar nyelvre, melyet élete végéig nem sikerült teljesen elsajátítania. De nem csak társalogtak, hanem kártyáztak is, erről a jelenetről is készült pasztell kép.

Rónai egyik legismertebb alkotása az *Apám és Piatsek bácsi vörösbor mellett* című képe. Úgy tudni, hogy a kedélyes, jó humorú öregúr szerette a vörös bort, és maga is foglalkozott borkészítéssel a Kisrómahegyen lévő szőlőjében.

Édesapámtól – aki szintén erdész volt – maradt rám az a rövid kis történet, mely szerint gyakran hívott vendégeket a borospincéjébe. Amikor már fogyóban volt az asztalon a jóféle vörösbor, egyszer csak így szólt a feleségéhez: „Mária, sülyedjen a föld alá!” Ükanyám persze nem vette zokon e szavakat, hanem már indult is le a pincébe, hogy újra megtöltse a kancsót, a vendégek pedig jót derültek a kissé félreérthető dörgedelem hallatán.

A Kossuth-párti Piatsek bácsi alakja Rónai több képén is feltűnik, ahogy két lánya, Margit és Gizella, aki a dédanyám volt. Mivel a festő gyakran a családtagok közül választott modellt, így nagymamám, Máriát, vagy ahogy a családban becézték Babyt is többször megörökítette. Például a *Piatsek bácsi babákkal* című festményen, ott a háttal álló barna hajú kislány a nagymamám, a szőke pedig a húga, Margit. Nagymamám a *Három gyerek a Róma villában* című képen már nagyobacska, itt a bátyjával, a festőművésszé lett Martyn Ferencsel, és Anellával látható, akik mindketten nevelt gyermekei voltak Rónainak.

Gyermekként rendszeresen volt alkalmam a Róma-villában tölteni a vasárnapokat, együtt játszani, barangolni a környéken unokatestvéreimmel, Martyn Róbert

* Elhangzott 2023. május 17-én Kaposváron a Szent Imre és a Somssich Pál utca sarkán lévő háznál, amelynek falára a kaposvári Zichy Mihály Iparművészeti Szakgimnázium öt diákja mozaikképet készített Rippl-Rónai József *Piatsek bácsi a fekete kredenc előtt* című, a művész „kukoricás” korszakában született festményének egy részletéről.)

– vagy ahogy a kaposváriak emlegették: a hegyi tanár – két lányával, Marcsival és Gizikével. Ezekre az alkalmakra ma is szívesen gondolok vissza, nagyon meghatározóak az életemben. Sok-sok év távlatából is pontosan fel tudom idézni a Róma-villát, a műtermet, a Róbert bácsi által gondosan megőrzött valamennyi megmaradt berendezési tárggyal, bútorral és festménnyel együtt. Nagyon jól éreztem ott magam, emlékszem, hogy a falakon a sok színes képet minden vasárnap újra és újra végignéztem, akár egy kiállításon, talán innen ered a képzőművészet iránti érdeklődésem...

Büszke vagyok a felmenőimre, emléküik és a tőlük megmaradt tárgyak nagyon fontosak számomra. E néhány gondolat megfogalmazásakor tudatosult bennem, milyen kivételes alkalmak voltak azok a napok, amikor ülhettem abban a karosszékben, melyben egykor ükapám pipázgatott, és játszhattam ott, ahol vendég volt például Babits Mihály, Ady Endre, Szabó Lőrinc, Móricz Zsigmond.

Remélem, hogy a most felavatásra kerülő mozaik kedves színfoltja lesz a városnak és Piatsek bácsi által sokan kedvet kapnak, hogy Rippl-Rónai József képeit és korát megismerjék.

Hálásan köszönöm Csincsi Arnold tanár úrnak és diákjainak ezt az alkotást. Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

A Somssich Pál és a Szent Imre utca sarkán található a mozaikkép

„Magyarországon szerte azonnal gyászra fordult a lantpengetés, [...] siratták a szent király halálát, [...] hű szívek siralmával siratták őt; vigasztalhatatlan, nagy volt a siralom.” (Kálti Márk 14. századi kanonoknak, a Bécsi Képes Krónika írójának sorai Szent István király 1038. augusztus 15-én bekövetkezett haláláról. Magyarra fordította: Geréb László.)

*Az 1938. évi Budapesti
Eucharisztikus
Világkongresszus
emlékkönyvének
borítólapja*

a könyvében így írt erről: „A Szent István-kút művészi kivitelezése Faludi Imre kőfaragómester munkája, az ülő figura Bory Jenő szobrászművész alkotása. [...] A szobor gipszváltozata megtalálható a székesfehérvári Bory-várban.”

A szobor és a hozzá tartozó vízmedence a Kaposvári Nagyboldogasszony Templom déli oldalfalában, a régi oldalsó bejáratnál (annak megszüntetésével) kapott helyet. A leglényegesebb munkálatok augusztus 20-ára elkészültek, a teljes befejezés, a felavatás és püspöki megáldás azonban szeptember hónapban volt. A kút

1938-ban emlékezett meg a világ magyarsága Szent István halálának 900. évfordulójáról. Ugyanebben az évben rendezték meg Budapesten a XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust. E két esemény a 20. századi magyar katolicizmus egyik legnagyobb szabású rendezvényét jelentette, nemcsak a fővárosban, hanem hazánk sok más helységében is.

A Szent Koronát és országát a Nagyboldogasszony-nak felajánló király alakjának sokféle megjelenítése a legmagyarabb szakrális témák közé tartozik a hazai művészettörténetünkben.

„Szent István alakja két szempontból is témájává vált a képzőművészeti ábrázolásoknak: mint államalapító első uralkodónk, s mint a magyar szentek legjelentősebbike, s e kettő igen gyakran együtt jelenik meg” – olvashatjuk Basics Beatrix írásában.

Az *Új-Somogy* című helyi újság hírül adta, hogy dr. Kaposváry (Vétek) György polgármester, m. kir. kormányfőtanácsos és dr. Kis Jenő György (1890–1969) prépost-plébános közel kétéves elgondolása valósult meg azaz, hogy 1938-ban felavathatták a *Szent István-kutat*. H. Molnár Katalin

*A Nagyboldogasszony Székesegyház
(Kaposvár) déli oldalfala 1938 előtt,
amikor még nem volt ott
a Szent István-kút*

létesítésének céljáról, értelméről így írtak az egyik helyi lapban. „Ez a Szent István nevéről nevezett kút [...] lesz Kaposvár részéről az az objektum, amellyel ez a város hozzájárul a Szent István-jubileum országos megünnepléséhez.”

Az emlékkút és az ülő alakú Szent István-szobor tervezése és kivitelezése három személyhez kötődik, akik jól ismertek a kaposváriak előtt: Lamping József építésmérnök, Faludi Imre szobrász és kőfaragó, Bory Jenő szobrászművész. Mindhárman méltóak arra, hogy életútjukat az alkotásuk 85. évfordulóján felvázoljuk. Életútjuk rövid ismertetésének végén a szóban forgó kaposvári alkotásuk lényegi leírása szerepel.

Bory Jenő (1879–1959) Székesfehérváron született. 1903-ban szerzett építésmérnöki oklevelet Budapesten, a Műegyetemen. Később mesterei voltak Stróbl Alajos és Székely Bertalan. Németországban és Olaszországban járt tanulmányutakon. Carrarában tanulta a márványfaragást. Tanára volt a Műegyetemnek és a Képzőművészeti Főiskolának. A műegyetemi tantárgyát az építésmérnök hallgatók két éven át heti 2-2 órában tanulták. Gyakori feladat volt az, hogy a hallgatók a saját épületterveikről kicsinyített mintákat készítettek szennyezetlen agyagból, amit aztán terrakottává égettek ki. A szobrok anyagairól tudományos eszmecsérét folytatott dr. Misángyi Vilmos (1880–1948), aki műegyetemi professzor volt, és a Gépészmérnöki Karon (korábban Osztályon) anyagtudománnyal és ezen belül is anyagvizsgálatokkal foglalkozott.

Saját tervei alapján építette fel a Székesfehérvár melletti Máriavölgyben a nevéről elnevezett, híres Bory-várat. Műveinek stílusát a klasszikus hagyományokra alapozta, ami abban is megmutatkozott, hogy az 1920-as, 1930-as években elkészítette több híres műegyetemi professzor mellszobrát bronzból. Bory művei alapján a személyek felismerhetőek, arcmásuk pontos, hiteles, mint például Wartha Vincéről és Szily Kálmánról készített büsztjeinél (mellszobrainál). A *Sebzett hős* című művét 1927-ben azoknak a műegyetemi hallgatóknak az emlékére készítette, akik az I. világháborúban estek el.

A székesfehérvári Bory-várról 1940-ben jelent meg ismertetés a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében*. Bory Jenő Szent István szobráról így tudósított az *Új-Somogy*: „A hatalmas bronz Szent István-szobor ma érkezett meg Budapestre, és azonnal megkezdték a felállítását. A szobor ülő helyzetben, fején koronával, jobb kezében csupasz karddal, baljában az ország almájával ábrázolja az országalapító királyt. A szobrot és a díszkutat szeptember 25-én szenteli fel dr. Rott Nándor megyéspüspök.” Bory Jenő bronz szobra Bory Pál székesfehérvári öntödéjében készült.

A kaposvári Szent István-kút a Nagyboldogasszony Székesegyház déli oldalfalánál

A *Szent István-kút*ról dr. Hoss József a könyvében a következőket írta. „A szobrokat általában naturalista felfogás és báj mellett a részletformáknak egyszerű, tömör összefogása, aprólékosságtól való mentesség jellemzi. Ezt a naturalizmust a templom külső falán elhelyezett, ugyancsak Bory Jenőtől származó Szent István-kút alakjánál egy stíldekoratív jelleg váltja fel.

A dobormű-szerűen felépített, inkább síkba tapadó alak merev uralkodói tartással tekint le előttünk a trónusról. Kezében kardot és az ország almáját tartja.” Az idézet elején szereplő szobrok a templom beltéri szobrai. Borynak más kaposvári alkotásai is vannak, mint például a *Magyar Madonna* a Nagyboldogasszony Székesegyház plébániai épületén, szintén 1938-ból.

Lamping József (1881–1939) Baranya vármegyében, Gödrén született. Pécsi főreáliskolai tanulmányok után 1897-től Budapesten az Állami Felső Ipariskolában tanult építészetet. A beton- és vasbetonszerkezetekkel kapcsolatos technikai tudást

Bécsben sajátította el. Hazatérése után apja, Lamping Ádám gödrei házában, az ott kialakított építészeti irodában kezdett dolgozni. 1905-ben az építőmesteri vizsgát is letette. 1912-ben Gödréből Kaposvárra költözött, és a cégét a Zárda u. 1. alatt helyezte el. Tervezési és kivitelezési munkákat egyaránt vállalt. A háborús katonai szolgálat után ismét Kaposváron dolgozott. „A család 1928-ban költözött be a Lamping saját tervei szerint megépült új villába a Németh István utcában.”

Felesége Zimmermann Melánia volt, akitől 3 gyermeke született, Hildegard, Ottó és Gabriella. „Az 1923-ban alakult Budapesti Mérnöki Kamara Lamping Józsefet 1927-ben felvette tagjai sorába, aki jogosultságot kapott az építészmérnöki cím viselésére.” Az 1920-as,

1930-as években Kaposváron teljesedett ki építészeti tevékenysége. 1939-ben hunyt el Kaposváron. Sajnos már nem érthette meg azt, hogy Ottó fia 1942-ben a budapesti Műegyetemen megkapta építészmérnöki diplomáját.

Alkotásáról, a kaposvári *Szent István-kút*ról a korabeli *Új-Somogy*ban a következőket írták. „A kutat, mint annak idején megírtuk, Lamping József kaposvári építész tervezte. A kúthoz három lépcső vezet, magát a 60 cm. medencét szárnyas oroszlánok tartják, akárcsak a középkori keresztény templomok számos oltárát, szószékét. A medence felső peremén levél-girland (virágfüzér, koszorú, füzérdísz) szalad körül, középen az Anjoukra emlékeztető lilium díszítéssel. [...] Az egész kút dunaharaszti termésköböl készül, s amint rövidesen végeznek a csiszolásával, s az idő is enged szigorúságából, a kutat felállítják a már odahelyezett lépcsőkre.”

Faludi Imre (1875–1942) kőfaragó, szobrász Süttön született. Ebben az Esz-

H. Molnár Katalin Lamping Józsefről írt könyvének borítólapja az építészmérnök fényképével

tergom közeli helységben tanulta meg a kőfaragást 1893-ban. A Süttő melletti Gerecse-hegységben kítűnő anyagot adó vörösmárvány bányák vannak, és így a helység híressé vált a kőfaragó vállalatokról. Faludi Németországban és Ausztriában is képezte magát, majd hazatérve Szombathelyen lett üzemvezető. 1901 óta önállóan folytatta a tevékenységét. 1928-ban Kaposváron aranyéremmel és oklevéllel jutalmazták a kiállításon bemutatott alkotásait. A Faludi-féle üzem a Baross utca 7. szám alatt Kaposvár egyik nevezetességévé nőtte ki magát, különösen azután, hogy modern gépekkel szerelték fel a vállalkozásukat, és különleges anyagokkal is elkezdtek dolgozni.

A Faludi-cég kapott megbízást a kaposvári *Szent István-kút* kivitelezésénél is, amelyről a helyi újság is tudósított: „A kút felállítását Kaposvár fiatal, tehetséges kőfaragó mestere, ifj. Faludi Imre végzi, aki nemcsak technikai kivitelben, hanem a művészi megoldásban is jelentős szerephez jutott. [...] A stilizált szárnyas oroszlánokat viszont a fiatal Faludi tervezte, s faragja művészi ihlettel.”

A fentiekben említett, három névvel jelzett alkotást szeptember 25-én áldotta meg, szentelte fel dr. Rott Nándor a Veszprémi Egyházmegye megyéspüspöke. Az eseményt szentmise előzte meg. „Mise után a papság és a hívők serege a templomból a Szent István-kúthoz vonult, ahol a megyéspüspök rövid, szertartás keretében megáldotta a szép emlékművet, majd dr. Kis György prépost tartott hazafias tűzű, gyönyörű szentbeszédet. [...] nekünk be kell töltenünk első szent királyunk által kijelölt hivatásunkat, s Európa közepén örködnünk kell, hogy a kereszt hatalmát meg [ne] dönthesse semmiféle múltó életű eszmeáramlat” – olvashatjuk a helyi újság ünnep utáni számában.

A *Szent István-kút* költségeinek fedezésére augusztus 25-én, vasárnap este 8³⁰ kezdettel a város színházában bemutatták Sík Sándor (1889–1963) *István király* című, 3 felvonásos darabját. A tragédia fő mondanivalója „István királynak a trónutódlás kérdése körül felmerült nehézsége” volt. Bemutatása előtt a színházi közönséget dr. Kis Jenő György prépostplébános köszöntötte. Az *Új-Somogy* hasábjain Erdélyi József így írt a színdarabról. „Kenderessy Szabó Károly István király szerepében lélekbemarkolóan mutatta meg Szent István uralkodói nagyságát, keresztényi lelkének egyetlen vágyát: hogy népét rávezesse az örökélet krisztusi útjára.

Művészi alakításával, nagyszerű hanghordozásával a legszebbet, a legjobbat nyújtotta a közönségnek. Rosta Ilona Gizella királynője kiváló volt. Vazul herceg szerepében Horváth Lajos [...] jól mutatták meg az ősi népszokásairól lemondani nem tudó pogány magyar lelkiséget.” A színdarab rendezője Tevely Balázs volt, a katonazenekart

Faludi Imre kőfaragó és szobrász mester sírja Kaposváron a Keleti Temetőben

Till Nándor vezényelte. Az egyházközség ezzel az előadással is felhívta a figyelmet Szent István emlékére.

Az alkotást a mai korunkban is érdeklődés kíséri. A Kaposvári Városszépítő Egyesület szervezésében és munkájával újjáalakították a *Szent István-kút* bronzból készült oroszlánfejes vízköpőit. A Kaposvár Polgáriért Egyesület, hatékony polgármesteri hozzájárulással és segítséggel, néhány évvel ezelőtt általános javítást és tisztítást végeztetett a *Szent István-kúton*, ahol minden évben augusztus 20-án sokan koszorúznak a városi ünnepek keretében.

A *Szent István-kút* kicsinyített másából a 30-as évek végén 100 db készült, 14–15 centiméteres nagyságban, porcelán anyagból. Akik hozzájutottak, azok általában házi szenteltvíztartónak használták, de emléktárgyként is díszei voltak a kaposvári otthonoknak. A művészi kivitelű kis tárgyakat a Nagyboldogasszony (Belvárosi) Plébánián lehetett átvenni. Szülői, nagyszülői generációktól örökölve bizonyára ma is megbecsült emlékek több kaposvári otthonban.

★

A szerzők a források hozzáférhetőségében nyújtott készséges segítségükért köszönetet mondanak: Varga Péter Atyának a Kaposvári Székesegyházi Esperesi Kerület esperes-plébánosának, dr. Hege-düs György jogász-közgazdásznak, a Kaposvári Székesegyház Képviselőtestülete világi elnökének, Horváth Antalnénak a Kaposvári Egyházmegye Levéltára vezetőjének, H. Molnár Katalin művészeti tájékoztató könyvtárosnak, Haászné Apáti Andrea helyismereti könyvtárosnak, Herczeg Orsolya könyvtárosnak.

Hivatkozások

- BASICS Beatrix (2001), *Szent István a képzőművészetben*, Magyar Múzeumok, 1, 22.
 H. MOLNÁR Katalin (2018), *Lamping József 1881–1939*, Kaposvár, 31, 33, 35, 143. és 145.
 Hoss József (1948), *A Kaposvári Plébánia története*, Veszprém, 78.
 MAGONY Imre (2010), *Bory Jenő*, Székesfehérvár, 2010, 147.
 Új-Somogy, 1938. január 16, 4.; augusztus 18, 2.; szeptember 11. 2.; szeptember 27. 2.

Kaposvár, Széchenyi tér

H. MOLNÁR KATALIN: ÚT MENTI ÉS TEMETŐI KERESZTEK KAPOSVÁRON ÉS KÖRNYÉKÉN

A somogyi táj- és településkép elmaradhatatlan elemei közé tartoznak a keresztek, amelyek jelző- és tájékoztató pontot is jelenthetnek egyben. Több esetben az ősi településhatárok emlékét őrzik. Ott találjuk a községek bejáratánál és az útkereszteződésekben, de lépten-nyomon találkozhatunk velük a nagyobb települések főterén is, a templomok előtt vagy a hozzájuk tartozó kertben. A temetőekben sírjelként vagy dicsőítő keresztként is előfordulnak. A temető központi részén álló kereszt a hívek közös áhítati helye. A családi házak előkertjében álló feszületek a hozzátartozók emlékére készültek, a szőlőhegyi birtokosok védelmi célból állították fel a dombtetőkön.

A soproni levéltár adatai szerint a szabadtéri keresztállítás szokása a középkorból ered. Ebből a korból az ország területén ma már mindössze egyetlen kőkeresztről tudunk csak, Magyarcsanak határában. A ma fellelhető keresztek a 18. században vagy később készültek.

A keresztállítás hagyománya Magyarországon – így Somogyban is – a római katolikus vallású lakossághoz kapcsolódik, elsősorban Jézus Krisztus megváltó áldozatára emlékeztetett, és az emberek hitben való megerősítésére szolgált.

Alapításuk az emberi élet nagy eseményeihez is kapcsolódhatott: gyász vagy betegség esetén, hálából és fogadalomból, valamilyen bűn enyhítésére engesztelésül, valamint a világháborúban elesettek emlékére is készülhettek.

A keresztek többségét nem az egyház, hanem saját költségükön a hívek vagy közösségek emelték, megáldásuk többnyire a helyszínen, szentmise keretében történt. A keresztek fenntartását, állagának megóvását az alapító családok vagy a közösség generációkon át vállalta. Az írásos kötelezettséget, az úgynevezett keresztalapítványokat az illetékes plébánián tartották nyilván.

A keresztek formavilága a rendelkezésre álló nyersanyagok szerint változott, de az ott élő nép kultúrája és hagyományvilága is befolyásolta. A 18. században a feszületeket a falvakban jellemzően fából, míg a jómódú polgárok lakta városokban inkább kőből állíttatták. A fakereszteket ácsok, díszítésüket pedig az ügyesebb bádogosok és kovácmesterek készítették. A falusi kőkeresztek állítása csak a parasztság anyagi gyarapodásával párhuzamosan, a 19. század elejétől vált egyre gyakoribbá. Ekkor alakultak ki a kőfaragóközpontok a Dunántúlon: Kővágószőlősen, Cserkúton, Pécsváradon és Mecseknádasdon, valamint Keszthelyen. A baranyai és a keszthelyi kőfaragók egymás munkáival Somogy megyében találkoztak. (LANTOSNÉ, 1997, 29.) A Dél-Dunántúlon bányászott világosszürke homokkő olyan alapanyag volt, mely alkalmasnak bizonyult a szobrok művészi megformálására. Eleinte a német ajkú falvakban és városokban, majd egyre több településen állítottak időtállóbb, kőből készült kereszteket. Az ún. vörös kereszteket a települések határában vörös színű terméskőből készítették, hogy távol tartsák a járványokat. „A Dunántúlon a keresztek a fa+öntöttvas, illetve kő+öntöttvas vegyes megoldással készültek.” (S. LACKOVITS, 1993, 113.) A 19. században és a 20. század elején a feszületek felújítása során a természetes követ kiszorította a műkő, valamint a beton.

A keresztek nem egyformák, hanem egyedi alkotások. A feszületen a megfeszített Krisztus látható, alatta az álló fájdalmas Szűz Mária, néha szentek és angyalok szobra is előfordul. A talapzaton található feliraton többnyire az állító neve, szándéka és az állítás ideje szerepel, néha a hely megjelölése vagy valamilyen egyéb sajátosság is olvasható.

A kaposvári keresztek múltjáról, kutatásáról

Padányi Bíró Márton veszprémi püspök 1745–1755 között végiglátogatta egyházmegyéje összes plébániáját, Kaposváron 1748-ban járt. A látogatások alkalmával a templomok mellett a szabadon álló szobrok és keresztek állapotáról is készült jegyzőkönyv, de nem maradt fenn róluk leírás. Kaposváron és környékén a 2. katonai felmérés térképe (1766–1785) négy keresztet tüntet fel. „Egyik a régi keleti temetőben, a másik a Somssich Pál utca tájékán, a harmadik a vasútállomás környékén, a negyedik a Kanizsai és Füredi út találkozásánál, az úgynevezett vöröskereszt helyén. Ezekhez járult 1795-ben az ötödik, a Kapos-hegyen felállított kereszt” – írja Hoss József *A kaposvári plébánia története* című könyvében. Véleménye szerint abban az időben már ötnél több lehetett a városban és a határában, mert a szőlőhegyeken is állítottak korábban keresztek.

Márton–Novák-féle kereszt (1860)

Öreg Márton József és neje
Novák Katalin buzgósága emelte 1860
K... János ... T. A Töröcske felé vezető
út nyugati oldalán álló kereszt.
Mecseknádasdi kőfaragó munkája.
Kaposvár, helyrajzi szám: 1622

A folyó völgybe települt Kaposvár „hegyein” – mert a helyiek így nevezik – szőlőültetvények sorakoztak. E helyeken a hegyközség tulajdonosai kápolnát építettek maguknak, mellé keresztek is állítottak. Az idők során gondoskodtak a javíttatásukról is. „Már az 1790. évi összeírás szerint 310 szőlőbirtokos van Kaposváron, ezek a szőlők a várostól délre fekvő Ivánfa-, Róma-, Kapos-, Som- és Lonka-hegyen helyezkednek el” – írja Zádor Mihály *Kaposvár* című építészettörténeti munkájában. Tulok Ferenc, aki 1805 és 1818 között volt plébános Kaposváron, 1806-ban a Kecel-hegyen a régi fakereszt helyett új fakeresztet áldott meg. A veszprémi levéltár őrzi Jankó János kaposvári plébánosnak az egyházhatósághoz 1805-ben írt levelét, melyben az akkori legrégebbi, 1769-ben állított kaposvári kereszttről tesz említést. Hoss József szerint 1806-ban az akkori temetői és a Kecel-hegyi kereszt megáldására is felhatalmazást kért. (Jankó János 1774–1805-ig állt a kaposvári plébánia élén.) Az 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint tizenegy kereszt közül kettő a temetőben, négy a szőlőhegyen állt, ezek közül csak egy volt kőkereszt, a többit fából faragták.

A templomok kertjében is gyakran helyeztek el keresztet. Jelenleg a plébánia előtt található az 1885-ben állított *Crux Aur*, a vérontás nélküli áldozat keresztje. A Nagyboldogasszony-templom építésének ideje alatt (1885–1886) az irgalmas nővérek zárdájának udvarán állt, templom híján előtte tartották a vasárnapi szentmiséket. Nem messze tőle, a templom északi oldalán áll az 1857-ben Bernáth József somogyi alispán által emeltetett kereszt, mellékalakja az imádkozó Szűz Mária. Hasonló ábrázolást láthatunk a toponári régi temetőben, a Pécsi és a Fenyves utcai, valamint a Kecel-hegyi kereszttek esetében. A mai Kereszt utca az 1887-es kataszteri felmérés színezett térképén szerepel először. A Kanizsai és a Füredi utca találkozásánál állott *Veres Keresztről* kapta a nevét – említi Ladócsy Károly természetrajztanár, a Kaposvár földrajzáról szóló könyvben. (1934–1938 között helyettes óraadó és természetrajztanár volt a Kaposvári M. Kir. Állami Somssich Pál Gimnáziumban.) Hoss József szerint az utca nevét onnan kapta, hogy mindkét végén kereszt állt. A mai Kereszt és Petőfi utca találkozásánál álló feszület 1944-ben megsérült, a hívek adományából állították helyre 1945-ben.

A Keleti temetőben emelt keresztet Kováts Imre kegyes alapítványa állíttatta 1892-ben. A Nyugati temető területén is állnak felajánlásból készült kereszttek (az *Ég és Föld urának keresztje*, 1877; a *Remete-Korosecz-kereszt*, 1899; az *Orbán-kereszt*, 2008). Sok esetben a háborúból való szerencsés hazatérés emlékére állíttatott a család egyik hozzátartozója keresztet (a *Magyar-kereszt* a Kőrösi Csoma Sándor utca és a Bárczi Gusztáv utca sarkánál). A világháborúban hősi halált haltak emlékére készült a *Bank-kereszt* a toponári templom előtt, a *Keczeli-Horváth-kereszt* a toponári régi temetőben, a *Miklós-Gergely-Tóth-kereszt* a kaposfüredi temetőben.

A helyi szakrális kisémlékek kutatása nehéz feladat, mert múltjukról a helytörténeti irodalomban nem található összefoglaló tanulmány. Hoss József szerint a kaposvári plébánia levéltára 1886-ban elkallódott, a város régi levéltárát 1907-ben selejtezés címén megsemmisítették. A kereszttekkel kapcsolatos adatok hiányosak, mert a sok év alatt történt keresztpusztulást és keresztállítást nem rögzítette a helytörténeti irodalom. 1942-ben Ladócsy Károly a Kaposvár földrajzáról szóló könyvében az utak mentén és a határban tíz-tizennégy keresztet említ. Hoss József (1881–1969), aki 1923-ban került a Kaposvárra, tudományos alaposággal kutatta a plébánia múltját. (Pápai prelátnak, veszprémi kanonok, székesegyházi főesperes, az Egyházmegyei Hivatal igazgatója 1936-tól.) Húsz éven át tartó szakirodalmi és le-

*Kopits János: A kaposvári
Vöröskereszt Vendéglő 1890 körül*

Bank-Sipos-féle kereszt (1908)

Isten dicsőségére állították Bank József neje Sipos Erzsébet és gyermekeik Borbála és Erzsébet 1908

A toponári városrész régi temetőjének keresztje. Kaposvár, Toponári út, helyrajzi szám: 13722

véltári kutatásainak eredményét *A kaposvári plébánia története* című, 1948-ban kiadott könyvében adta közre, amely egyház- és helytörténeti szempontból is fontos adatokat tartalmaz. A szőlőhegyeken állított keresztok adatait a hegyközségi jegyzőkönyvek tanulmányozásával találta meg, a könyv végén terjedelmes jegyzetapparátus utal erre. Levéltári kutatásai úttörő jelentőségűek voltak, melynek során feltárta a veszprémi egyházmegyei levéltár kaposvári vonatkozású, latin nyelvű anyagát, és beépítette a könyvébe. Hossz József ötvenhárom kaposvári keresztet vett számba, időrendben 1771-től 1934-ig. A kimutatás az alapító nevét, a kereszt helyét jelöli meg. A táblázatba számos 19. és 20. században készült kereszt nem került bele, amelyek a későbbi leírásokban már megtalálhatók. A tájékoztatóból kiderült, hogy az 1800-as évek elején állított keresztok nagy része már nem volt meg a könyv megjelenése idején. A változások későbbi nyomon követéséhez segítséget jelent a Városi Főépítész Iroda által az utóbbi években készített *Kaposvári helyi védelem alatt álló objektumokról* szóló adatlapgyűjtemény.

A keresztok védelme

Keresztjeink, feszületeink környezetünk sérülékeny elemei. A szakrális kisméretűnek nem kedvezett a második világháborút követő politikai helyzet, gyakran nyomtalanul tűntek el a „modernizáció oltárán”, városrendezések, útszélesítések áldozataiként. Komáromi Gabriella irodalomtörténész elmondása szerint az 1940-es évek végén még tér volt a Kanizsai és a Berzsenyi utca találkozásánál, ahol kereszt állt. Ez is a városrendezés áldozata lett. Még az ötvenes években is a keresztől ismert a köznyelv a teret. Ha a történelem nem is szándékosan pusztította el a keresztok többségét, gyakran merültek feledésbe, az idő emésztette el őket, hiszen gondozásuk kockázatos volt ezekben az időkben. Ma ugyan a helyi közösségek ismét odafigyeléssel fordulnak e megmaradt kisméretűek felé, de számuk sajnos töredékére csökkent a száz évvel ezelőttihez képest.

A város belterületén álló keresztok gondozottak, a külső részeken – a dűlőúton, szőlőskertekben – állók az időjárás romboló hatása következtében pusztulásnak indultak, a szobrokon az arcvonások sok helyen elmosódtak, a moha borította be őket. A feliratuk sok esetben lekopott, vagy többször átfestették. A keresztok helyreállítása különleges technológiát, restaurátori szakértelemet igényel. L. Szabó Tünde (1943–2004) egykori megyei főépítész már több évtizeddel ezelőtt különös figyelmet

fordított a köztéri szobrok, út menti kereszték állapota és védelmére. Az ő jóvoltából ma már műemléki védettség alatt áll a 19. századi ózaranypusztai fa harangláb és kőkereszt a korpusszal. A város is figyelmet fordít a múlt e különös jeleire, összesen huszonnégy keresztet illet meg a helyi védelem, köztük a Hősök temploma melletti és a kaposfüredi templomkertben álló keresztet is.

A kaposvári szakrális múltunk e szép emlékeinek megőrzésére az egykori keresztállítók családja is gondot fordít. A Kutas János és családja által 1902-ben emeltetett keresztet és haranglábát unokája, Simon László újíttatta fel 2019-ben.

2022 nyarán a hívek adományából a donneri templom mellett állították fel Kling József szobrászművész kőkeresztjét. Péteri Pál emlékére készült, aki 1984-től kezdve huszonhat éven át volt a templom plébánosa. Előtte a templomkertben a második világháború donneri áldozataira emlékeztető kereszt állt.

A művészettörténet-írás nagy adóssága, hogy országosan nem történt meg a kereszték számbavétele, miközben a pusztulásuk zajlik. Csak egyes tájegységek keresztjeiről születtek tanulmányok. *Az Isten dicsőségére. Keresztek és szentszobrok a somogyi országos közutak mentén* című, 1998-ban megjelent könyv a megyében található kereszteteket térképezte fel. A Kaposvár területén található kőkereszteket Balogh János táblázatban rögzítette az interneten 2019-ben. A kereszt helyét, térképét, fotóját, állításának idejét jelöli.

A kaposvári és környéki út menti és temetői kereszték pusztulásának megállítása néprajzi és egyháztörténeti szempontból is sürgető feladat. Minden kidőlt keresztrel a múlt egy darabja semmisül meg.

A fotókat Lőrincz Ferenc készítette.

*Hősök temetőjének keresztje
(1897)*

A donneri városrész temetőjének nagykeresztje.

Kaposvár, Szigetvári utca, helyrajzi szám: 10716 i. képpoldalfalánál.

Felhasznált irodalom és hivatkozás

BALOGH János: <http://kaposvarkereszt.atw.hu/> (letöltés 2023. szeptember 22.)

HOSS József (1948), *A kaposvári plébánia története*. Veszprém, 91.

LADÓCSY Károly (1942), *Kaposvár földrajza*, Budapest, 85.

LANTOSNÉ Imre Mária (1997), *Kőfaragóműhelyek és a kőfaragás emlékei a Dél-Dunántúlon*, *Ethnográfia*, 1–2, 29.

MÁRKUSNÉ VÖRÖS Hajnalka (2001), *Szabadtéri szakrális emlékek levéltári forrásai*, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében*, Veszprém, 320.

S. LACKOVITS Emőke (1993), *Az útszéli kereszték és szobrok egyháztörténeti jelentősége: a vallásos világnézet hordozói*, *Műemlékvédelmi Szemle*, 113.

ZÁDOR Mihály (1964), *Kaposvár*, 92.

Kerekasztal-beszélgetés irodalomról, művészetről, vátesz-sorsról

Dr. Szép Tamás, a Kaposvári Polgári Kaszinó elnöke három „írástudót” hívt meg egy beszélgetésre irodalomról, versről, prózáról. A kaposvári Takáts Gyula Könyvtárban 2022. április 21-én lezajlott, általam vezetett kvaterka során a szervezők azt kérték, saját műveikből is adjanak némi ízelítőt.

– *Kedves közönség! Nem kellett sokat gondolkodnom azon, mi a közös hármunkban, amikor Szép Tamás elnök úr felkért az est moderátorának, hiszen mindhárman olyat végzünk, nevezetesen írunk, amely nem főfoglalkozásunk. Pénzkereső hivatásunk mellett verjük a klaviatúrát, vagy fogunk kezünkbe tollat. Rozsos Gábor a Kodály Zoltán Általános Iskola magyartanára, aki költőként is ismert. Nyári László vállalkozó, de költőként és íróként is régóta jelen van Somogy irodalmi életében. Én csak a prózában érzem otthon magam, ami viszont ugyancsak közös: mindhárman felesége pedagógus. Lacié óvodavezető, Gáboré és az enyémmé tanár. E röpke bevezető után hadd kérdezzem meg: vátesz szerzőnek érzitek magatokat?*

Nyári László: – Én már ötévesen megtanultam olvasni; szüleim a *Sicc Afriká-bant* olvasták fel nekem vagy kétszázszor. Megtanultam minden sort, kigondoltam, mi mit jelenthet. Amikor megtudtam, hogy a falunkban van könyvtár, beiratkoztam, és kétszer végigolvastam a somogyiszi könyvtár kínálatát. Ajtmatov *A verseny-ló halála* című kötetével kezdtem, de bátorítottak: kölcsönöztek inkább meséskönyveket, ám én nem akartam, mondtam: nem vagyok én már gyerek. Aztán mindenki azt gondolta, hogy a Táncsics gimibe megyek. Szüleim is meglepődtek, amikor bejelentettem nekik: Nem, nem oda, hanem Gépipari Technikumba. Olvasni otthon is lehet. A differenciálegyenletekkel pedig éppúgy fontosnak tartottam tisztában lenni, mint a szavak jelentésével. A kettő együtt fontos; nem tudom, tudják-e, hogy a kettes számrendszerbe kódolva jönnek elő a szavak a számítógépek klaviatúrájából. *Kéktoll belecsap a lecsóba* című, legújabb könyvem bevezetőjével válaszolok eredeti kérdésemre. Gondoltam, más úgy se tudja, mit akarok elmondani létről, irodalomról, ezért megírtam magam:

Kedves Olvasó! A mostani kötet egyfajta kísérlet arra, hogy a versírás, vagy legyenek nagyravágók, a költészet a huszonegyedik században miként maradhat meg, lehet része a hétköznapi nyűgein túl létező elme egyfajta menedékének.

Meggyőződésem, hogy ennek a megmaradásnak egyik feltétele annak felismerése, hogy a költészet, (maradjunk ennél az elnevezésnél), nem gondolhat többet magáról, mint ami, és nem nézhet magára úgy, mintha valamilyen szellemi elit tápláléka lenne.

A mai költészet nem lehet se jobb, se rosszabb, mint maga az élet. Miközben lehetőségei látszólag szűkülnek, aközben soha eddig nem tapasztalt mértékben nőnek is. Ma a költőnek számtalan eszköze van arra, hogy eljuttassa termékét, a verset, a fogyasztókhoz. Korunk költője nem függ mástól csak önmagától. Félelmetesen nehéz felismerés ez.

Ennek tudatába állítottam össze ezt a kötetet. A versek nagyjából ABC rendben követik egymást, ekképpen jelezve, hogy nem ciklusokban, egyfajta idősíkbán, hanem önmagukban léteznek. Belekerült néhány már az előző kötetekben is megjelent vers, pontosan emiatt, egyfajta jelzésként, hogy minden erőfeszítés és szándék ellenére nincs új a nap alatt. A versíró, nem tehet mást, mint ismétli önmagát, az elődöket, s a vele történt eseményeket. Minden vers egy új leosztás ugyanabból a pakliból.

Tehát amikor *Kéktoll belecsap a lecsóba*, nem tesz mást, mint szembenéz a valósággal, miszerint a költészet sem cél, sem eszköz nem lehet, csupán egy módszer arra, hogy leperegjen a ránk szabott idő.

– *Laci friss kötetéről az újságíró pedig írt egy recenziót. Íme:*

Nyári László közelmúltban megjelent, *Te is lehetsz Guru* című kötete után egy újabbat tett le Somogyország asztalára. A prózát követően ezúttal ismét lírával jelentkezett. *Kéktoll belecsap a lecsóba* címmel rostálta egybe korábbi évek termését a most született versekkel. A városivá lett egykori falusi kiskölkökből – aki hatévesen iratkozott be a somogyzili tékába, és végigolvasta a könyvállományt, majd felnőttfejjel belemerítkezett a magyar és a világirodalom klasszikusainak mámorító világába –, mindmáig nem kopott ki az indiánregények iránti szerelem. Különösen egy kanadai félindián, Hosszútoll alakja – ami magyarázat legújabb könyvcímére, s utalás a kektoll.com-ra is, ahol gyakran olvashatjuk legfrissebb írásait. A vonzó indiánmentalitás egy Cseh Tamásnak ajánlott versben s egy képzelt hármasszövegű lírai szálában is megjelenik, ám ennél talán fontosabb, hogy pazar versek sorával hajt fejet József Attila emléke előtt. A vonat tiporta zseni szavait tisztelete jeléül építi be egy-egy művébe, illetve parafrázisként jeleníti meg örökérvényűségüket – megidézve a nyolcvanöt évvel ezelőtti szárszói sínhalált is. Némelyik verse örökre fülemben marad, hiszen a költészet napi randevú hűségese vendége a kaposfüredi szerző. Tájé és természetélményét tükröző versei mellett a remény és a reménytelenség költeményei különösen erősek, de az olvasó mérlegelésére bízott, mi áll hozzá közelebb: „amíg látjuk a jövőt / addig nem merünk / a tükörben / önmagunkra nézni” avagy: „Elindulok hát / S megüzenem magamnak / Lehetséges megőrizni / Szívünkben a fényt”. A Nyári-lírában kulcsszó a vágy is. „a vágyak mint soha / ki nem feszülő / petyhüdt vitorlák / várnak a szélre / várnak az ébredésre” – írja a *Vágyakban*, de a trendi valóság, a gépi világ képei mellett olykor-olykor Érosz is belopakodik néhány felettébb impulzív, szerelemittas versébe.

A szerző szabadon hasító vagy lüktető strófákba tömörített gondolatfutamaira egy 20. századi virágénekkal tesz lakatot. Ennek záró sorai is bölcsességre vallanak: „Kalapodra tűzz virágot, / Menj templomba és imádkozz!”

A Pannónia Kulturális Egyesület gondozásában megjelent kötetet Mester Béla grafikus különböző újságlapokra montírozott rajzaival illusztrálták – köztük egy *Somogyi Hírlap* 12. oldaláról felsejelő, női fejfel.

Ahogy „A hajnal rést vág az éj szövetébe”, úgy ráznak fel bennünket e tavaszi

mákonyból a Nyári-versek. A szerző valóban belevágott a lecsóba; hol sokkolóan, hol igazolással, hogy bár – Adyval – „Minden egész eltörött / Minden láng csak részekben lobban”, a remény soha nem hagyhat el bennünket.

– Gábor, beléd fojtottam a szót, a vátesz szerepnél tartunk még. Tanár úr hosszú éveken át tanúja lehetett a csodának, a balatonszárszói költészet napi versmondó-versenyeknek; József Attila teljes alakú szobra előtt állva-émlékezve a megnyitón, és utána is, hiszen tehetséges tanítványaival rendre megjelent a megmérettetéseken...

Rozsos Gábor: – Igen, és meg vagyok illetődve, hogy itt lehetek a könyvtárban, *Az írás kialakulása* című mozaik előtt, ahol Varga Róbert és korábban Szita Ferenc igazgató urak idejében oly sok híres ember megfordult, és oly sok bölcs és fontos dolgot mondtak, amit én nem tudok. Egyik legszebb emlékem, amikor itt volt Faludy György. Akkor sokkal nagyobb volt ez a terem, ahol most vagyunk, és zsúfolásig telt. Vátesz volt Ady, akit idéztél, aki látta a jövőt, megjósolta a komország valószínűségét, de Petőfi is az volt, mert megjósolta saját halálát: „Ott essem el én / A harc mezején...”

Én nem tudok olyan szépeket mondani, mint Laci. Már az első osztályban is bajban voltam, képtelen voltam kiolvasni, összeolvasni azt a szót, hogy ló. Mindig l-ó-t mondtam. Valószínű, ma elküldtek volna diszlexia-vizsgálatra. Édesanyám sokat szenvedett emiatt a konyhaasztalnál: hogy lehet az, hogy én ezt nem tudom összeolvasni.

Kertes házban laktunk, s közelünkben volt a grund a sávházzal szemben. Udvarunkban állt egy kis faház, amit próbáltunk megvédeni. Nemecek és Boka voltam. Ajtmatovot én nem olvastam... A gépipariba mentem én is; jóesű voltam, de nem nagyon szerettem tanulni. Érdekelte volna az irodalom, de mindig elvitte az időmet a foci. 1982 szeptemberében a mi kedves tanárunk veszélyeztetett terhes lett, ezért Tóth Antalné, egy nagyon idős tanárnő lépett be a harminckét felbőszült kamasz közé. Egy törékeny, fehér kontyos asszony, mint amilyen József Attila édesanyja volt. „A mamit ki fogjuk készíteni” – mondogatták mögöttem. Ő meg azzal indított: „1983-ban érettségi lesz, én elhoztam maguknak az első tételt magyarból stencilezve...” A lapoknak erős vodkaszaguk volt. A mostani fénymásolásnak megfelelő technikával készültek. Ez a megelőlegezett gesztus a tanárnő részéről engem megfogott. Meglepődtünk, s elkezdtünk az irodalomról beszélni. Végtelenül érdekelt, ráadásul ahhoz a korosztályhoz tartozott, aki ismer(het)te Attilát és szárszói haláláról is sok mindent megosztott velünk.

Mezei László barátommal, Zögével versenyt olvastunk. Emlékszem, először a *Levelek az urológiáról* című könyvet olvastam, amelyet könyvespolcáról vettem le taláломra, melynek Körmendi János, a néhai népszerű színész-komikus volt a szerzője, aztán mentünk tovább, eljutva Shakespeare-ig. Megismertem Nellikémet, aki nagy hatással volt rám, olyannyira, hogy ő a feleségem. Két nyár alatt rengeteget olvastam, aztán akadt olyan könyv is, amit középiskolás koromtól kezdve sokszor elolvastam. Gondolkodtak már azon, vajon *Az ember tragédiáját*, ha újra olvasnák, akkor melyik szerepet formálnák meg legszívesebben? Lucifer szerepével én nem azonosulok

– különben is, akkor rám sütnék, hogy ördögi figura ül Önökkel szemben –, de olyat mond, amin érdemes elgondolkoznunk. Szóval az irodalom az mindig előre mutat, mint a művészet.

Szomorú, mai hír: meghalt Markó Iván. Az ő neve összeforrott a Győri Ballettel, ahogy Babarczyé a kaposvári Csiky Gergely Színházzal. Mindkettő hungarikum. Markó mondta: a művész közel áll Istenhez, mert az a semmiből valamit csinál. Szerintem mindenki, aki valamit csinál, az közel áll Istenhez. Teszed a dolgod, mert Isten ideállított. Akár művész vagy, akár nem. Bolyai Farkashoz János fia azt írta, hogy: „édesapám a semmiből egy új, egy másik világot teremtettem, amit eddig küldtem, az kártyavár a toronyhoz képest”. Egy olyan matematikaelméletet alkotott Lobacsevszkij előtt, amelyre Einstein is hivatkozott, Szentágothai pedig azt mondta: ez egy remekmű. Szóval így függenek össze a dolgok: irodalom, művészet, balett, matematika. Hozzáteszem: Kodály egyik nyilatkozatában hangsúlyozta: „A zene: hangzó matematika.”

Laci, amit mondtál korábban, hogy a költészetnek nagysága, iránya van, az a fizika nyelvén a vektor. Aminek nagysága, iránya és értelme van, az a vektormenyiség. Szerintem a költészetnek, sőt minden kimondott szavunknak ilyen ereje van. Meg kell őriznünk a ránk bízott anyanyelvet, s ugyan a határok szétválaszthatnak, de gondoljanak arra, hogy anno a három részre szakadt Magyarországot mi tartotta össze. Az anyanyelv.

Utolsó gondolatként pedig hadd emlékeztessenek arra, amikor Zákányi Zsolt tanár úr, iskolánk Liszt-díjas karnagya – aki ismerte még Csajághy Karcsi bácsit, az intézmény korábbi igazgatóját – elköszönt az iskolától, könnyezve, remegő, ám érces hangon, és elsősorban nem az énekről beszélt. Azt mondta, kollégák, ezt a nyelvet őrizték és vigyék tovább a gyerekek. Szóval „ez a mi munkánk; és nem is kevés”.

– *Milyen verset hoztál?*

R. G. – Én végtelenül szeretem Rippl-Rónait. A festészetéhez nem értek – Gáspár Ferenc főorvos úr nagyon –, de annyira vonz a művésze, hogy amikor a Nemzeti Galériában rendeztek képeiből gyűjteményes kiállítást, írtam egy verset. Odamentem az egyik festményéhez, s amikor az ottani teremőr néni nem látta, meg-simogattam, hogy legalább egy érintés, egy kézfogás erejéig együtt legyek Rippl-Rónaival.

Nincs, ki innen elszakít

Róma-hegy, 1924. június

Vagy huszonöt éve is van már:
Paris, a dombos utcák, Montmartre –
miről juthatott eszembe. S most:
Róma-hegy. Itthon vagyok: s e táj

kontúrjait hányszor képzeltem
magam elé a kávéházak
társas magányában, hol gyakran
jó szívvel a barátok vártak –

de kevés volt a magyar szó.
Csak a paletták színe beszélt –
s hunyt szemem festővásznán láttam
Kapot: honvágyamban a reményt.

Nincs, ki innen elszakít: nem is
találhatnék máshol otthonra –
ideköt Lazarine szerelme
s az emlék: Anella mosolya.

Jó nékem itt – mert más a magány.
A kert: itt járt Babits és Ady...
Oly rég volt – de hangjukat mégis
e kövek közt újra hallani.

– Ahogy hallgattalak, az futott át az agyamon, vajon a mostani fiatalok tudják-e, ki volt Lazarine asszony, Paris Anella vagy Zorka. Kevesen lehetnek, akiket mindez foglalkoztat, pedig az emlékek fontosak. 2021-ben Szép-émlékek címmel írtam egy rövid jegyzetet, melyben az értékőrzésről is szó van. Hadd olvassam fel!

Hiába gépiesedünk, a maga ártó és áldott voltával együtt, az illem, ami nélkül nem létezik társas kapcsolat, ugyancsak „tunningolásra” szorul. Akár volt gyerek-szobánk, akár nem. Akár polgári miliőben nevelkedtünk, akár nem. A köszönéssel, s a válasz nélkül hagyott e-maillal van a legnagyobb „bajom”. Vannak, akiknek ugyanis nem fontos. Fiatal kolléga napi többszöri találkozáskor sem képes köszönteni idősebb társát. Miért? Talán maga sem tudja, pedig vélhetően gyerekkorában nem erre nevelték. Vagy: azonnali segítséget, tanácsot, információt kér az illető az oly kedvelt drótpostán, csak „véletlenül” nem érkezik rá egy köszönöm. Ugye, ismerős helyzetek ezek sokunk előtt, s még bátran folytathatnánk a sort, megerősítve: kár, hogy kikopott az illemtan-oktatás a mai képzésből, vagy ha mégsem, nem nyom túl sokat a latba. Pedig fontos lenne, hiszen a helyes illem imázserősítő.

Tudja ezt a kilencven feletti legendás tánctanár, Szép Elemér is, ki évtizedekkel ezelőtt tánc- és illemtanórákat tartott apró somogyi falvakban, városokban. Tanítványai áldják is érte; köztük a romantikus tánciskolák világát megidéző *Cha-cha-cha* című film tánctanára is, s még rajta kívül tízezrek, hiszen Szép tanár úr egy Kaposvárnál nagyobb város lakosságát tanította táncra, illemre. Igaz, akkor is el kellett mondania, nem az ismerkedés végén kell a fiúnak odaböknü: „Különben Béla vagyok”, hanem a találkozás legelején.

A közelmúltban séta közben vettem észre a már szép emlékeiből élő táncpedagógust. Lánya karolta, másik kezében botot szorongatott. Egy-két-há: cha-cha-cha – emlékeztettem, és szeme megtelt könnyel. Köszönöm, hogy köszöntöttél – mondta. Aktív korában nem volt e-mail, okostelefon, de sokakban elültette a magot: a stílus maga az ember.

R. G.: – Ez így igaz, s valóban keveset, vagy semmit nem tudnak a diákok a környezetükben élőkről. Amikor megkérdeztem tőlük, ki volt Lazarine, rávágta: illatszertár. Senki sem felelte azt, hogy Rippl-Rónai francia származású felesége. Huszonnyolc éve egy termem van – a hatos számú tanterem; ez mintha Csehovot idézné –, amelynek az ablakai az Anna utcára néznek, s amikor észreveszünk tanítványaimmal egy-egy helyijáratos autóbust, remek ötletként egy-egy hírességet az oldalára festve, megállok a tananyagban, és felszállunk a Takáts Gyula- és a Szalay Fruzsina-buszra. Kérdeztem az ötödikeseimtől: kik voltak ők? A válasz néma csend. Hol laksz? – kérdeztem egyikőjüktől. Mondta, hogy a Kossuth Lajos utcában. Ki volt ő? Nem tudom. Én meg elmondtam. A többi néma csend. Elmondom, ki volt. Hol laksz? A Rippl-Rónai utcában. S ki volt Rippl-Rónai? Passz. Hol laksz? A Virág utcában. Nagy szerencséd van! De a nyolcadik osztályosokkal is megszakítottam a magyarórát, ha jött a busz Kaposi Mór portréjával. Ki volt ő? Oktatókórház. Miért került fel a buszra a képe? Nem tudom, s akkor a tanár elmagyarázza, hogy Kaposvár szülötte a híres bőrgyógyász. S így tovább. Ki volt Takáts Gyula? Könyvtár! Szerencse, hogy már nem Palmiro Togliatti a neve, akkor nagyobb bajban lennénk...

– *Tudjátok-e, hogy kapta a nevét a megyei könyvtár? Elmesélem. Akkoriban a megyei önkormányzatnál dolgoztam főosztályvezető-helyettesként. Ez arra az időre esett, amikor a megyei fenntartású intézményeket át kellett adni az államnak vagy a városnak. Mi legyen a könyvtár neve, kérdezte tőlem a Békésből származó főosztályvezető. Mondtam: Takáts Gyula, aki író, költő, műfordító volt és sokat megfordult itt. Hallgatott rám. Na, amikor megtörtént a névfelvétel, volt, aki nekem esett azzal, hogy javasolhattam Gyula bácsit, hiszen köztudottan rossz viszonyban volt az intézmény első igazgatójával, Kellner Bernáttal. Hát, nem ez inspirált, bevallom...*

R. G.: – A sajtó egyébként bajban van Takáts Gyula nevének írásával. Rendszeresen cs-vel írják, de Klebelsberg nevével sincsenek tisztában, gyakran r-el írják a második l-t. Dr. Kovács-Sebestény Gyulával, mármint az utcával is voltak bajok, ahol lakunk, ugyanis lakcímem bemondásakor – hivatalosan helyen – nem fogadták el a Sebestényt. Azt állították: Sebestyén, ty-vel írandó, mert így van fenn a google-on. Én magyartanárként nem szerettem volna szembemenni, ezért dr. Oszváth Ferenc, a város alpolgármestere derített ki az igazat, akkortól vált általánosan elfogadottá nevének írása.

Ny. L.: – Matyikó József siófoki költő amikor meglátogatta Gyula bátyánkat, aki nem találta elég ütős költői névnek a Matyikót, azt javasolta neki az utcára utalva – hiszen Takáts is ott lakott –, hogy legyen Matyikó Sebestyén József. De Fodor András is neki köszönheti költői nevét, ő ugyanis az Andor nevet kapta a keresztségben, ám Takáts szerint az Andrásnak szebb a hangzása.

– *Milyen csemegékre derül fény?! S akkor még arról sem szóltunk, hogy Takáts pedig tanítványának, Fodor Andrásnak (is) köszönheti a Kossuth-díját. Laci, neked mennyire lírai alkatúak a munkatársaid?*

Ny. L.: – Semennyire. Jó közegben élek, műszakiak között, éppen egy paksi utat építünk. Rétegredek, tömörség, teherbírás előjönnek, de a költészet nem. Néha mondok nekik szójátékokat, amiket időnként nem értenek, de ettől még nagyon rendes emberek, örülök nekik. Egyébként felettébb színes a társadalmi beágyazottságom; én egy falusi gyerek vagyok, rokonaim, ismerősem itt vannak, öcsém, unokahúgom szobrászművész, a másik unokahúgom Bolognában festőművésznek tanul, a kisebbik szobrásznak. Rengeteg műszaki embert ismerek különböző helyekről. Pedagógusok is vannak a családban, a munkám miatt pedig ismerek jó munkásembereket, szóval elmondhatom: elég jól szétszórva ismerem a társadalmat, de nagy szerencse, hogy ez nem hat rám. Az viszont elképesztő, hogy az emberek mennyire nem olvasnak. Csak egy példa: épült a Lakics Gépgyár, aminek én voltam a projektvezetője. Írt róla a *Somogyi Hírlap*, a cikkben én is nyilatkoztam. Később találkoztam egyik ismerősömmel, aki örömmel újságolta: olvastalak az újságban. És miről olvastál? Mivel kapcsolatban találkoztál a nevemmel? – faggattam, kissé provokálva. Verset mondtál – jött a válasz. Nem, de közel voltál – feleltem. Szóval így mennek a dolgok, de nem feltétlenül kell olvasni és érteni a verset. József Attilával: „Csak az olvassa versemet, / ki ismer engem és szeret”.

– *Akkor légy szíves, olvass fel egy újabb versedet!*

Ny. L. – Nem gondolom, hogy én vagyok a világ közepe, azt mást gondolja rólam, de egykor a régi szép időkben jó pár folyóirat közölte verseimet. Olyan, mint a *Pannon Tükör*, a *Jelenkor* vagy a *Győri Műhely*. Fodor András volt a mentorom, s futottam valamilyen szinten. Én nem úgy írtam, ahogy József Attila vagy Tandori Dezső, aki reggel elkezdte, és addig írta művét, míg be nem fejezte. Elküldtem különféle folyóiratoknak öt verset, s háromtól visszajött: ugyanazt a hármat szeretné. Nyilván, mert a szerkesztők értettek hozzá. Akkor levélben, papíron kellett jelezni: ne haragudjatok, de időközben már elhelyeztem azokat. Mivel nem akartam megfelelni a szerkesztőknek, létrehoztam egy internetes oldalt, ennek *Kéktoll* lett a címe. Könyveim jelennek meg rajta, melyeket papír alapon nem publikálok. *Kéktoll.com* – jegyezze meg jól mindenki, s ha hazamegy, keresse fel az oldalt, azon van az életművem. 150 ezer olvasóm volt eddig; lehet, hogy nem mindegyik új, de 80 ezer olvasót elértem, s kb. 2 millió megtekintést, mivel naponta 2–300 olvasó kattint rám.

– *Ezáltal valóban nem válik kiszolgáltatottá az ember, s nem azt igazolja, hogy öncélú a közlés, a folyóiratszerkesztővel le van zsírozva: te küldesz egy verset vagy egy prózát, meg én is neked, s hoci-nesze alapon én fizetek neked tizennyolcezret, te meg nekem ugyanennyit. A l'art pour l'art minden, amitől egy idő után megcsömörlik az ember...*

Ny. L. – Ettől akartam mentesíteni magamat. Szóval magam részéről József Attila „a” költő, mindenki más költő, de a nélkül. Elgondolkodtam, mit tenne Attila e digitális világban, ha az interneten kellene megjelenie.

Attila a világhálón

Itt ülök	A pixelek közt
Színes kijelzők előtt	Valami feléled
Virtuálisan megosztott	– holnap a kútnál
Vacsorák ingerelnek	A cipőm fehér lesz –
Éhes vagyok	
De rendelni valamit	Megtalállak
Se kedvem	A számban virággal
se pénzem	A hasamban vízzel
Inkább a mások ebédjét nézem	A szívemben Flórával
S olvasom a véleményt	
Mely gusztának minősít	(Utóirat)
Valami lepényt	
Vagy pizzát nem tudom	Se a kúthoz se máshova
Az ilyen dolgokat felettébb unom	Nem megyek utánad
Leírom hát	Hiába vagy szép
hogya „tündér nevetés”	Mégis utállak
De nem válaszol senki	
Ez több mint megvetés	Mert tudom ha írnék
Írom „a törekeny lombok alatt”	Neked egy verset
De minden karakter	Csak nevetnél
A semmibe szalad	Ahhoz is lenne merszed
A kijelző bágyadtan	A szilícium morzsákból
Elpihen	Feltörő szavak
Kattintok de csupán	Régóta senkinek
A fehér semmi	Semmit nem mondanak
A szememmel elkezdék	
Nőket enni	Nincs hova utaznom
Némelyik talán szebb mint Flóra	Nincs hova mennem
Aki balra húzott	A saját profilom
Minek beszélek róla	rabja lettem
Mikor a hajnal rést vág	Költő vagyok de
az éj szövetében	Már nem érdekel
	Mindenkit törlök
	felejtsetek el

– Már hallottam ezt a versét Lacinak. Balatonszárszón az iskola udvarán egy költészet napi versmondóverseny megnyitóján adta elő először, bámulatos hatással. Gábor, neked, József Attilán túl a Biblia, az istenhit, a vallás égett mélyen a zsigere-

idbe. Verseidben is visszaköszönnek olyan impulzusok, amelyeket Istennel járó költő írhat csak le...

R. G. – „Hiszek hitetlenül Istenben” – Ady is megírta, ezek után Istenről, Istenhez szóló verseket nehéz írni.

Hamvazószerda

I.	Ami voltam – elvesztettem.
Menekülnék –	
szűkül a tér	Nyugtalanná tesz
s az idő horizontja.	a lappangva fojtó, szorongó öntudat.
II.	
Kiméretett minden út –	Istenem: markolj össze
és kimérve minden pillanat.	port és hamut – ami belőlem megmaradt.

Este hat

Lélekharang:	a szavakat
a végső pusztulást	a vissza
feltámasztó hangja.	nem
Nincs is már jelen:	vontakat
	a gondolatot
csak súlytalan,	a meg
ráhagyatkozó megpihenés.	nem gondoltat
Kitárulkozó öröm –	amit cselekedtem,
önfeledt vigasztalás.	s amit nem -
Visszahelyezettünk.	csak egy saroknyi
A szavakat...	helyet adj nékem, mennyei csűrődben, Uram.

– Irigylem a költőket, mert ők röviden, frappánsan fogalmazva tudják elérni azt a hatást, amit a prózaíró. Sok küzdelem, gyötrellem kell az alkotáshoz, nagy mélységek, és szükséges egy biztos háttér is az íráshoz. Ahogy öregszem, én azon kapom magam, egyre inkább bele tudok feledkezni a múltba a természetbe, s ráérősebben próbálok igazítani a lépteimet. Hadd olvassam fel a Tündérrózsa című írásomat!

Rózsaaágak kapaszkodnak feljebb és feljebb a megújult, s átláthatóvá lett színházipark boltíves vasrácsaira. Néhány év múlva teljes pompájában fogadja majd a rózsalugas a színház és a park szerelmeseit. A fiatal rózsatöveknek idő kell, hogy megerősödjenek és szépségükkel, bujaságukkal hódítsanak. Színükkel, illatukkal már most bővílnék, így a középkorú házaspárnak is jólesik melléjük telepedni hétvégi sétájuk idején. Hagyják, hogy elvarázsolja őket a színorgia, s míg kezük a másikéban pihen, nagyot szippantanak az édeskés illatból, halk párbeszédjüket nem zavarja az öreg platánokról, örökzöldekről felszálló madárdal. Újraélik megismerkedésük perceit, a több évtizeddel ezelőtti romantikus eseményeket. Ringatóznak az időben, miközben megelevenednek hajdanvolt barátok, örökre elköltözött rokonok arcélei, és házasságuk igaz meséi. Míg esküvőjük mozzanatait idézik fel, ifjú pár érkezik a parkba. Most mondták ki a boldogító igent, örök hűséget fogadva Isten és ember színe előtt. Fiatal fényképész keres megfelelő hátteret a fotózáshoz. Gera Katalin *Tündérrózsája* a nyerő, így a szirmokban ülő, szemlélődő leány mészke plasztikája is felsejlik majd a felvételeken. A fotós nem fordít túl nagy gondot a beállításra, mert menyasszony, vőlegény is tudja, mit szeretne. Sorra exponál, jóllehet, olykor változik a póz, emelkedik a térd, mozdul a kéz, a derék, de arra vigyáznak, hogy a fotók ne súrolják a frivolitás határát.

Egyszer csak légy repül az ara sminkelt arcára. Az ifjú férj finom mozdulattal tessékeli tovább az odatolakodót. Mély, szeretetteljes e mozdulat. A padon ülők érzékelik: bájos arcukon gyakoribb a mosoly, hangosabb a szó, a nevetés, szorosabb az ölelés. Ilyen a szerelem...

A távolból szemlélők is ilyenek voltak hamvas korukban, ám az évtizedek apró szarkalábakat rajzoltak a szépségét ma is őrző asszonyarcra, a férfi vonásait pedig markánsabbá tették az idő ráncai. Testük öregedett csak, a lelkük fiatal maradt. Az ifjonti hév, a lángoló szenvedély hamu alatt parázslík. Eszükbe jutott: bárcsak a közös életüket most kezdők is sokáig megmaradnának ilyen szerelmesnek, s a férj fél évszázad múltán is e mostanihoz hasonló, finom mozdulattal óvná felesége arcát az odaszemtelenkedő légytől!

Közös lépteiknek nem csak a padon pihenő pár, a *Tündérrózsája* is tanúja. Szótlan mozdulatlanságával több, mint negyedszázada lakója Thália kaposvári parkjának. Távolba meredve követi ma is a játszótér pajkos gyerekhadát, a kutyasétáltatókat, a piacra vagy a vasútállomásra igyekvőket, a sötétedéskor menedéket keresőket, és az éjszaka császárainak otromba viselkedését is megszokta már. Középről szemlélheti a természet körforgását, a való világot, amelyben normálnak és agyamentnek, szépnek és rúttnak, nemesnek és alantasnak egyaránt jut hely. A változásban az állandóságot képviseli, miközben apró ívű vízsugarak hullnak alá a kör alakú medencébe, melynek vize madarak szomját oltja, duhaj diákok felhevült testét hűsíti. A szépséges kőtündér, örök mozdulatlanságra ítélve is, messzire ellát, de szemet huny minden rossz felett. Szendergésében rezdül csak meg néha a szempillája. Ilyenkor mosolyog. Rajtunk és a világon.

– Ahogy fogy az idő, az ember érzelmesebb, érzelgősebb lesz – legalábbis én –, de azt is észrevettem, hogy a humor nagy segítség mindenben. Ti hogy vagytok vele?

Ny. L. – Az előbb felolvasott versem – gondolom, rájöttek – József Attila Ódájának a Nyári-féle átírata volt. A humor kapcsán *Kéktoll beleszap a lecsóba* című versemet olvasom fel.

Kéktoll beleszap a lecsóba

Kéktoll kedvenc
hokedlijén ülve
arra gondolt
ő nem egy átlag ürge
ő benne ott van
egy látható tehetség
s kinyilvánításához
megvan a merészség

Fömlált hát
a hokedlit odahagyta
igen a spiritusz
ez mindennek a magva
tollat ragadott hát
füzetet s írni kezdte
az életművet
mely a lét egyszeregye
lesz mert nem lehet más
a tehetség az igazi sodrás
mely ha elindul
szép sorban kivájja
az idő köveit
s eljut az óceánba
hogy azt önmagával elteltse

Így gondolta de akkor
gyomra kordult
mit tehetett mást
duzzogva visszafordult
letért az útról
melyre épp csak lépett
később még sokszor
látta ezt a képet
a pillanatot mikor magát
a sorsnak megadta

Kéktoll a hokedlin ülve várja
hogy rátörjön újra
az alkotás vágya
s felgyűljön benne
kitörni készen
az egy teljes válasz
e porrá tört egészben

Várja de közben
pontosan tudja
nincs itt semmi szükség
új dalokra
a meglévőktől sem változik semmi
a lecsó lecsó marad
s a hokedli hokedli

– *Hallgassuk Gábort!*

R. G.: – Én nem tudok ilyen humorosan írni; „a humorban nem ismerek tréfát” – vallom Karinthyval. A humor nagyon veszélyes; meg lehet vele sérteni, de meg lehet vigasztalni is, és nevetetni is lehet vele embereket, de nevetőket nem látok, vicceket nem hallok. Fiatalkoromban rengeteg vicc született, és értettük is őket. Megkockáztatom, némi intelligencia kell a humorhoz. Állítólag van bennem némi cinizmus, kijelentéseim kétélűek, s nem mindig jól sülnek el. A tanítványaim már

ismerik azt a szót, hogy irónia. A *Toldi* kapcsán is beszéltünk erről. Szóval én most inkább egy olyan verset olvasok fel, amit Sándor kért, mivel húsvét előtt vagyunk.

... és mindennap

és mindennap megvallani
talán csak magunkban szólva
az ember feletti törvény
igazát –

*harmadnapra feltámadt a
halottak közül –*

az ember
feletti törvény igazát
talán csak magunkban mondva
de mindennap megvallani

R. G.: – Rippl-Rónai az 1873-ban készült Arany Oroszlán Patikában gyógyszerészinaként tevékenykedett. Festegetett, rajzolgatott, nem tudta, mit szán neki a sors. Én pedig beleképzeltem magamat az ő bőrébe.

Tűnődés

Rippl-Rónai az Arany Oroszlán patikában

„Húsz évemmel, itt, az Arany Oroszlánban,
hol száz éve gyógyírért jött Csokonai,
mellettem festőállvány, száradt tubusok,
pasztellek és az elmúlt órák rajzai.

Éjről éjre csak virrasztva álmodozom
a patika csorbult görebjei között:
leszek Munkácsy Lieb Mihály segédje,
ki a fáma szerint Parisba költözött!

És aztán? Aztán... mégiscsak hiányozna
nékem ez a poros város a hét dombbal.
Tán' lesz annyi pénzem – úgy remélem –, hogy
város-széli birtok vár majd, otthonommal...”

– *Lám, lám, így is lehet szeretni Kaposvárt... Lacinak hamarosan lesz a könyvbemutatója a Hotel Dorottyában. Kérlek, a legújabb kötetedből válassz két verset!*

Dőlj le magyar

Dőlj le magyar, legyél laza,
úgy sem tiéd már e haza.
Rég mások zsebébe tették,
örülhetsz, hogy itt lehetsz még.
István király, Aranybulla
eldobva már rég a sutba.
Dőlj le magyar úgy sincs dolgod,
legfeljebb, hogy járd a boltot.
Akcióról, akcióra, erről ez axióma.

Mendegéljél, gyűjtsél pontot,
s vegyél rajta üveggombot.
Nem gyöngyöt, nem vagy te barbár,
TÖRZSVEVŐ, mi mást akarnál?
Ennél több itt nem lehetsz te,
mondj igent, ez egyszer egyre!
Aludj magyar, hagyd a gondot,
rá se ránts, hogy ki mit mondott.
Ki mit ígért, miről regélt,
te csak aludj, s álmodj reményt.

Ha volna kedvem

ha volna kedvem
lehetnék szép is
és okos kedves
de nincs miért
a halak a tóban
úgy is tudják
jó és rossz kedvem
mennyit ér
ha volna kedvem
megoldhatnék ezt azt
tehetnék úgy
mint aki ért
bármilyen
vagy bármi máshoz
ha kedvem volna
az ilyen kedv sokat ér
ha kedvem volna
megtehetném
hogyan a napot

a holddal felcserélem
s megélném magam
a pénzemért
ha volna kedvem
egy nyári estén
jó verset írnék
de nincs kedvem
s ha lesz majd
ellenállok
nem írok semmit
nincs miért
láthatjátok bármit
megtehetnék
ha volna kedvem
csak azt kedvet
nincs honnan vennem
így maradok
a csendes semminél

– *Köszönjük. Gábor, beszélgetésünk vége felé közeledve szívesen hallgatnálak még arról, hogy milyen további céljaid, emléktábla-állítási terveid vannak?*

R. G.: – Élni, élni, élni, taní-tani, taní-tani, taní-tani, minden nehézség ellenére. S hogy még mit szeretnék? Rosta tanár úr felkért – veled együtt –, hogy legyünk kuratóriumi tagok az általa vezetett Tudományos Életért Közalapítványban. Az egyik alapítványi ülésen javasoltam, készíttessünk egy emléktáblát Zákányi Zsolt tanár úr tiszteletére a Kodály iskola falára. 2017-ben lelepleztük. Amikor megyek a suliba, ránézek, s mindig megállapítom: jó ötlet volt. Az egyik tervem, hogy Csik Ferenc 110. születésnapjára, 2023. december 12-re a Németh István fasor 67. számú ház falán helyezünk el emléktáblát. Ennek a háznak a helyén állt ugyanis az olimpiai bajnok úszó szülőháza. Nem kell rá hosszú szöveg, mert a sok karakter drágává teszi. Zákányi Zsolt bácsi emléktáblájának a szövegét is át kellett fogalmazni, hogy kevesebb karakterrel olcsóbb legyen. A másik ötletem a Rippl-Rónai utca 19. alatt lévő házra elhelyezni egy emléktáblát, mivel itt élt, és alkotott a Kossuth-díjas Fésűs Éva. Ez megmarad az utókornak, csakúgy, mint a József Attila utca 6-os számú ház falán lévő tábla, amely Nadrai Lajos, egykori puskaművesnek állít emléket. Ha sorra felkeressük ezeket a házakat, akkor a táblák alapján megjelenik előttünk Kaposvár története. Így lehetne tovább erősíteni a lokálpatriotizmust. Ezek a rövidtávú terveim, a többi pedig Isten dolga.

– *Hölgyeim és Uraim! Beszélgetőtársaimnak köszönöm üdítő gondolataikat, hozott műveiket, Önöknek pedig a türelmet!*

1911-ben adták át a kaposvári Nemzeti Kaszinó székházát, mögötte látható az Igazságügyi palota az Eszterházy (a későbbi Bajcsy-Zsilinszky) utcában

Batthyány Artúrné Apraxin Júlia és a Berzsényi-émlékünnep

Még a tapasztalt kutatót is megérinti az olyan felfedezés, amikor tanúja lehet annak, hogy a sok évtizeddel, akár évszázadokkal előttünk élt, gyakran közismert személyek keresztül-kasul jártak egymás életén, ügyeik a közéletben vagy akár a magánéletben is összekapcsolódtak, pártolták egymást, azonos ügyért küzdöttek vagy éppen az ellentétes oldalon foglaltak helyet. Ilyenkor a szakirodalmi művek és tankönyvek lapjairól lelépő történelmi alakok emberi arca mutatkozik meg, s ezt sokszor a forrásbőségnek, nemritkán a ma már digitálisan is elérhető, nagy mennyiségű levéltári dokumentumnak vagy éppen a sajtóanyagoknak köszönhetjük. Különösen érdekes, ha egy-egy sokakat megmozgató ügy mellé álló, voltaképpen eszmei közös-ségként is értelmezhető csoport tagjairól találunk ilyen típusú adatokat.

✱

Jókai Mór 1875-ben megjelent *Egy ember, aki mindent tud* című regényének második fejezetében bukkan fel a Fantissa álnéven alkotó, francia nyelven író lengyel grófnő, aki férje révén magyar báróné. Ebben az ironikusan ábrázolt figurában már a kortársak ráismertek az irodalmi babérokra törő, pompázatos ruhákban járó, a sajtót jól kezelő, saját imázsát tudatosan alakító, orosz származású Batthyány Artúrné Apraxin Júlia grófnőre, aki 1859–63 között volt a magyar irodalmi és közélet szereplője. Regényeivel, jótékonyági tevékenységével, magyar nyelvi és egyéb tanulmányaival, színházpártolásával, s nem utolsósorban Budai Júlia néven történő színpadra lépésével – érthetően – felhívta magára a figyelmet. Hogy a regényalak és a valós személy közti hasonlóság nem volt véletlen, azt még a grófnő életében egy róla szóló tudósítás a *Pesti Hírlap*ban említi is. (*Pesti Hírlap*, 1891. november 3. 5.)

A háttér

1859 a Habsburg Birodalom számára a változás éve, amely a birodalmi centralizmus elbizonytalanodását jelentette, s egy időre ismét előtérbe kerültek az óvatos reformok s a föderalista elképzelések. A birodalmat elbizonytalanító, még csak közvetetten, politikai hatásaiban elérő krími háború (1853–56), majd a császárságot már közvetlenül is érintő piemonti háború (1859) során az osztrák hadsereg vereségének következménye volt, hogy Magyarországon is fellendült a politikai élet.

Batthyány Artúr gróf és neje, Apraxin Júlia az 1850-es években Bécsben éltek. Feltehetőleg biztonságosabb és egyszerűbb volt a császári udvar közelében élni, s nem egy osztrákellenes országban szembenézni a feleség orosz származása, a férj Schlick-hadtestben katonáskodása, s talán még a rokon mártír miniszterelnök sorsa miatti kontraszt okozta általános ellenszenvvel. Az 1849 óta eltelt egy évtized, az enyhülőben, változóban lévő politikai helyzet, s talán még egyéb okok is hozzájárulhattak, hogy változtattak lakóhelyükön. A feleség a hazaköltözés évében 29, a férj 45

éves. Éppen tíz éve házasok ekkor, 1850 és 1858 között mind az öt gyermekük megszületett már.

1859 az az év, amikor kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy az abszolutista rendszer tarthatatlan, s változtatásokra van szükség. A közhangulat, a szellemi élet egyes eseményei is ezt tükrözik. 1859. október 27-én a pesti Kazinczy-megemlékezést nemzeti tüntetéssé szervezők mögött már nyilvánvalóan egy komolyabb ellenállási mozgalom is állt, amely már az olasz háború időszakában kezdett szerveződni, s amelynek lendületet adott az 1859 májusában megalakult Magyar Nemzeti Igazgatóság s a Kossuth-emigrációval történő kapcsolattartás. (CSORBA, 2000, 164-165.; KATUS, 1979, 639-649.) A nemzeti szellem ébredése nyilvánult meg abban is, hogy 1859 októbere és 1860 januárja között 96 Kazinczy-ünnepet tartottak, megünneplendő a költő születésének századik évfordulóját. (KOVÁCS, 2009, 187.) A nagy nyelvújító, költő, irodalmár – és nem utolsósorban levéltáros! – ünneplése politikai állásfoglalásnak, a nemzeti önrendelkezés melletti kiállásnak számított, egyúttal kezdete volt azoknak a nemzeti szellemben tartott, a magyar tudomány és kultúra jeleseit ünneplő rendezvényeknek, amelyek sorába beleillik az 1860 júniusában megrendezett Kisfaludy- és Berzsenyi-emlékünnepe is. Ezek az ünnepségeken az egyértelmű tartalmat hangsúlyozandó, magyar külsőségek (nemzeti viselet, nemzeti színek használata) is megjelentek.

Ebbe a változó világba érkezett vissza a Batthyány-házaspár, akik az 1859–60-as év fordulóját már Pest-Budán töltötték, a grófnő pedig bekapcsolódott a hazai társasági és kulturális életbe. Ekkor szinte folyamatosan a fővárosban laktak, kivéve azt a rövidebb időszakot, amikor Batthyány Artúr birtokán, Rakicsányban (Battyánfalván) tartózkodtak. (1887. október 19. és 1907. február 14. között a település neve Batthyányfalva, utána Battyányfalva volt. GYALAY, 1989, 360.) Batthyányné gyakran jelent meg különböző társasági eseményeken, így a lapok sokszor adtak hírt róla a társasági rovatban. Ekkoriban kezdett magyarul is tanulni. (*Divatcsarnok*, 1860. február 14. 54.; *Hölgyfutár*, 1860. február 9. 133–134.) Lelkes látogatója volt az úgynevezett magyar báloknak, ahol a jelenlévők valamennyien magyar öltözetet viseltek, magyar táncokat táncoltak. A róla megjelent hírek első csoportja ezeket a társasági eseményeket örökítette meg. A jótékonykodó arisztokrata hölgyről szólt a cikkek második halmaza. A kultúra és a magyar nyelv, a tudomány, az irodalom, a színház, a magyar nemzet ügye volt az a harmadik hírcsoport, amely kapcsán tudósítottak róla már 1860 folyamán.

Fordulatos életútját másutt már ismertettem (KOVÁCS, 2009; KOVÁCS, 2013b.),

*Főúri hölgy
magyar öltözékben*

személye most kizárólag azért érdekes, mert sokrétű tevékenysége, tetteinek nagy sajtóbeli visszhangja és széles ismeretségi köre miatt jól feltérképezhető, és jó alany annak a jelenségnek a bemutatására, hogy az azonos vagy hasonló eszmék és érdeklődés egy csoportba rendezi az embereket, akik valóságos hálózatot alkotnak különböző szintű és erősségű összeköttetések révén. Esetében a kultúra, a művészetek, különösen is a magyar kultúra, főként az irodalom és a színház (színháztudás, darabírás, mecenatúra), a magyar nemzeti függetlenség ügye, mindezekkel összefüggésben a magyar nyelv pártolása jelentették azokat a hívószavakat, amelyek ráhatást gyakoroltak, és ezek mentén kötött ismeretségeket, szerzett (elv)barátokat.

Költők emlékünnepei

1860 júniusában két jelentős ünnepi alkalom valósult meg, voltaképpen egymás folytatásaként, „testvér-ünnepként”; olyan események, amelyek szinte nemzeti ünnepnek, s az ott megjelenés politikai állásfoglalásnak minősült: Kisfaludy Sándor balatonfüredi szobrának és Berzsenyi Dániel niklai síremlékének avatása.

Kisfaludy Sándor 1830-ban kezdeményezte a füredi színház létesítését, s annak igazgatója is volt 1831 és 1844 között. A szoboravatásra éppen harminc évvel később került sor. A programot több napilap és hetilap tudósításának köszönhetően részleteiben is ismerjük, közülük talán legrészletesebb Vahot Imrée, aki a *Napkelet* hasábjain számolt be az eseményekről. (VAHOT, 1860. III.)

A precíz leírás megemlékezett a körülményekről is – országgyűlés- és megyenélküliség –. amelyek között egyre fontosabbá vált a kultúra megtartó ereje: „A nemzet új öntudatra ébredt, s lassanként belátta, s teljesen meggyőződött arról, hogy míg nemzetiségét leghathatósabban fenntartó, műveltségét legszebb színben visszatükröző irodalma, művészete s társasélete van, addig még nincs elveszve, sőt ily hatalmas kincs birtokában s ápolása- s megőrzésében virágzóbb jövőjének biztosítéka rejlik.” (VAHOT, 1860, I., 426.)

A két ünnepség egyik érdekes jellemzője Vahot szerint az volt, hogy erőteljesen tükrözte a rendező két megye karakterét. „Minden magyar megyének csak úgy mint bármily geniális egyéniségnek, megvan a maga eredetisége, fény- vagy árnyoldalként feltűnő különös sajátága, erénye, gyengéje, dicsekvésre méltó büszkesége.

A két szomszédos s atyafiságos megye, Zalának és Somogynak egyik legszentebb sajátja, legnagyobb büszkesége amott Kisfaludi Sándor, – itt Berzsenyi, és az ő örökségül nyert halhatlan műveik, melyek e megyék lakóinak szellemében írvák, s még helyi sajátágaikat, tájszólásukat is híven tükrözik vissza.” (VAHOT, 1860, I., 426.)

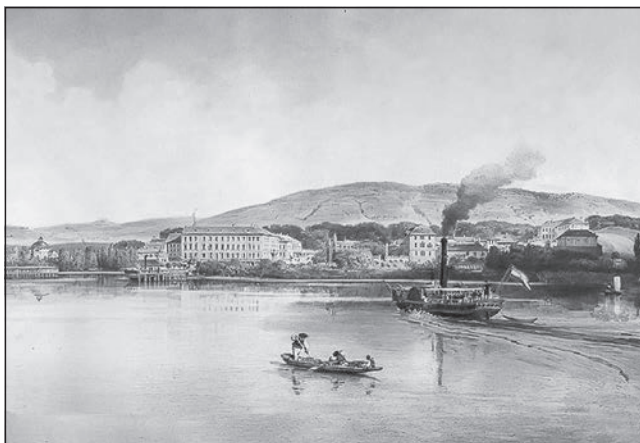
A Magyar Tudományos Akadémia küldöttsége Eötvös József báró, az Akadémia alelnöke vezetésével már június 10-én megérkezett a fürdővárosba, hol a sétatéren ünneplő sokaság fogadta őket fáklyákkal és nemzeti lobogókkal, üdvözlő beszédekkel (Botka Mihály birtokos és Osterhueber József veszprémi kanonok). Eötvös

József megköszönte az ünnepélyes fogadtatást, amely a *Szózattal* zárult, de e nap és az elkövetkezendő napok folyamán elhangzott még a *Himnusz*, a *Rákóczi-induló*, sőt egyéb magyar dalok és nóták is.

A másnapi ünnepi esemény is a tartalomhoz illő külsőségek között valósult meg. Minden épületen nemzeti lobogók lengtek, Kisfaludy szobra nemzeti színű leppellel volt borítva, a részt vevő hölgyek viselete is a nemzeti jelleghez igazodott. A nemes hölgyek esetében ez valószínűleg a díszmagyart jelentette. Sok vendég érkezett Fejér, Veszprém, Tolna, Zala és Somogy vármegyéből. Utóbbiak éppen az ünnepség kezdetére futottak be a Kisfaludy gőzössel: „A nemzeti zászlókkal gazdagon földiszíttat Kisfaludi-gőzös épen az ünnep kezdetén érkezett meg a somogyiakkal, s a leleplezendő szoborhoz közel álló kikötőben ágyudurrogások közt foglalt helyet.” (VAHOT, 1860, II., 444.) A fél tízkor kezdődő ünnepség szent misével kezdődött, Oszterhueber József beszédét – annak gyengélkedése miatt – Botka Mihály olvasta fel, majd az Akadémia képviselőjeként Eötvös József szólt, később egyéb szónoklatok (Schauer Ferenc, Hertelendy Kálmán), szavalatok következtek. Fél háromkor került sor az ünnepi ebédre, amelyre az ünnepség résztvevőit várták. Este a füredi színházban fél 7-kor díszelőadás kezdődött, amelyen Molnár György színtársulata az ünnepeket költő testvérének, Kisfaludy Károlynak *Kemény Simon* című színdarabját adta elő. Az előadás kezdetén elhangzott a jeles alkalomra (Szabó Richárd által) írt prólógus Molnár színigazgató előadásában. A színdarab után a neves hegedűművész, Reményi Ede – aki egyébként a díszebéden éppen Vahot asztaltársa és beszélgetőpartnere volt – közkívánatra „hangversenyt rögtönzött”.

A rendezvény másnapján jórészt azok maradtak Füreden, akik a június 14-i Berzsényi-ünnepre tartottak. Miután az első köztes nap délelőttjén a balatoni gőzhajózás részvényesei közgyűlést tartottak, a társaság másokkal kiegészülve, délután Tihanyba kirándult. Június 13-án reggel a hivatalos küldöttségek búcsúztatása után a résztvevők a Kisfaludy gőzösré szálltak és Balatonboglárra tartottak. Délelőtt 11 körül érkeztek meg, s innen már a Berzsényi-ünnepet rendező somogyi ünnepi bizottmány rendelkezése szerint folytatták útjukat. Nem akármilyen dekoráció fogadta az utazó csoportot Boglárán: „A gőzös elé Jankovich László ment csinos kis hajójával, mely nemzeti szalagokkal, lobogókkal, fehér és piros rózsákból font koszorúkkal, gallyakkal és folyondárokkal volt díszítve és feneke egészen elborítva illatos virágokkal és rózsalevelekkel.”

(Nefelejts, 1860. június 24. 153.)

Balatoni gőzhajózás

(Jankovich László 1816–1895, 1860-ban és 1865-től somogyi főispán.) A „Berssenyi-hajón” a *Rákóczi-indulót* játszották. A boglári révnél kiszálló utasokat a somogyi küldöttség üdvözölte. Kis János kanonok és Roboz István (1826–1916) író, lapszerkesztő – aki egyébként Noszlopy Gáspár kormánybiztosnak volt a titkára 1848–49-ben, s az 1866-ban induló *Somogy* politikai hetilap alapítója – mondtak szónoklatot. A vendégek jelentős részét kis nemzeti zászlókkal feldíszített kocsikon vitték Nikla környékére, magánházakhoz. A vendéglátók törekedtek a résztvevők színvonalas elhelyezésére.

Vahot azonban – a premontrei tanároknak és a Füreden megismert Pintér András kanonoknak tett ígérete szerint – még a Berssenyi-ünnep előtt a gőzhajóval tovább utazott Keszthelyre. E társasággal tartott Batthyány Artúrné grófnő is, akinek alakját a terjedelmes tudósítás meg is örökítette, amint a Balatonon hajózva feljegyzéseket készít (VAHOT, 1860, II, 444–445.): „A kellem és szellemdús gr. Batthyány Artúrné, szül. Apraxin Júlia orosz hercegnő, kinek német nyelven írt regényét magyarra is lefordíták, s ki nyelvünket tiszta kiejtéssel beszéli, szintén el volt ragadtatva a Balatonvidék bájai által s a hajó fődélzetén igen sok jegyzettel gazdagítá naplóját.” (VAHOT, 1860, II, 446.) Valóban hatással volt rá a Balaton és Tihany, mert *Ilona* című regényébe bele is írta, ha nem is pont ezt a kirándulást, de egy balatoni hajózást. Füredet *Barátság* című novellájában (is) említette. Keszthelyen az arisztokrata utasokat – így Apraxin Júliát is – Széchenyi Béla fogadta, a többieket a premontrei szerzetesek látták vendégül. E csoporttal tartott Reményi Ede és Thaly Kálmán is, akik Vahotkal együtt a város nevezetes történeti emlékeit látogatták meg.

A Berssenyi-emlék avatását a Somssich Pál (1811–1888) vezette emlékbizottmány jól előkészítette. (Somssich sok más, Somogy vármegye és Kaposvár javára szerveződő kezdeményezés elindítója és támogatója is volt, Somogy országgyűlési követe, később Deák-párti országgyűlési képviselő.) Berssenyi síremlékéről Somogy megye egyébként már 1843-ban határozott. (*Nefelejts*, 1860. május 6. 71.) Az ünnep reggelén a díszvendégek kivételével az érdeklődőket fél nyolckor három helyszínrre – *Öreglak*, *Pusztakovácsi*, *Marcali* – várták, innen indultak együtt, nyolckor a rendezők vezetésével Niklára, ahol a vendéglátók – karjukon zöld karszalaggal, kezükben kis nemzeti színű zászlókkal – fogadták a vendégeket, akik között sokféle társadalmi helyzetű személy előfordult. (*Nefelejts*, 1860. június 3. 119.) Az akadémiai küldöttséget Somssich Pál várta, és elvezette őket a Berssenyi család kúriájához, megmutatva a kertet, különösen a méhest, ahol a nyugalmas környezetben Berssenyi írta egykor költeményeit.

Az emlékmű-avatásra tartó ünnepi menet élén Eötvös József báró vezetésével az akadémiai küldöttség (Csengery Antal, Kemény Zsigmond, Toldy Ferenc, Török János) haladt. Őket a különböző egyházak képviselői, majd a megyék küldöttségei követték. Horvátországból Draskovits István gróf vezetésével jöttek vendégek, Berssenyi egykori iskoláját, a Soproni Evangélikus Lyceumot Domanovszky Endre és Pálffy József tanárok képviselték nyolc tanulóval, valamint sok művész is jelen volt. A temetői megemlékezésen – az előre kihirdetettek szerint – csak egyházi szónokla-

tok hangozhattak el. A bevezető rövid ima után a helybeli lelkész, Szalay Sándor nyitotta meg az ünnepélyt. Székács József, a pesti magyar evangélikus egyházközség lelkésze – aki az ünnepség után alig egy hónappal július 17-én Bányakerületi püspök lett – volt az evangélikus Berzsényi emlékünnepeének fő szónoka. Az ő személye, ki a protestáns pápens ellen volt, sőt tiltakozásul még egyházkerületi jegyzői tisztéről is lemondott, eleve jelezte a hangvételt egyházi részről is, de az ünnepség előző szakaszában szerepet vállalók és megszólalók miatt már eleve nem férhetett kétség – mindenféle külsőség nélkül is – a megemlékezés szellemi tartalmát, a politikai állásfoglalás jellegét illetően. Nem meglepő hát, hogy Székács beszéde – amely nem csupán az alkalomhoz, Berzsényi személyéhez, de a közhangulathoz is illő volt – nagy hatást gyakorolt a hallgatóságra. A tudósítás túlzó és a mai olvasó számára talán kissé dagályos sorai ellenére is könnyen el lehet képzelni beszédének fogadtatását: „A lelkesedés, melyet e szónoklat szült, leírhatatlan, öreget kelle arra figyelmeztetni, miként nem szokás egyházi beszédet, »éljen«-kiáltásokkal félbeszakítani; nem volt szem, mely ne könyezett volna, és az egész vidék fölött elterülő mély csendet ezerek lassú zokogása szakította meg, s midőn Székács kezeit az ég felé emelve imát mondott a hazáért, örege és ifja térdre borult, és könyvelt szemekkel monda utána a magasztos imát. E jelenet örökre feledhetetlen marad mindazok előtt, kik tanúi voltak.” (Nefejejts, 1860. június 24. 154.)

Az ünnepség után Berzsényi egykori lakóházához vonultak a meghívottak, hol az akkori tulajdonos, a költő fia, Berzsényi László (1809–1884) fogadta az érkezőket. A ház udvarán zöld gallyakkal díszített sátrak alatt, hosszú asztaloknál került sor az ünnepi ebédre, amelyre a meghívottak, küldöttségek mind hivatalosak voltak. (Az érdeklődő magánszemélyeknek Kaposváron, Nagybjomban és Marcaliban a Babócsay testvéreknél biztosítottak ebédet, befizetés ellenében.) A díszebéd hangulatát – amelynek végén Reményi Ede rögtönzött hangversenyét élvezhették a jelenlévők –, az egymásra következő köszöntéseket könnyen elképzelhetjük a tudósítás alapján: „Hazafias és elmés felköszöntések természetesen nem hiányoztak, melyeket az országszerte tisztelt lelkes hazafi Somsich Pál nyitott meg, kitűnő ékesszólásával fejezván ki köszönetét mindazoknak, kik a szobor létesíthetésére segédkezet nyújtanak, valamint a vendégkoszorúnak, mely a haza nevében jelent meg, megkoszorúzni az ünnepélyt. Utána Kiss esperes emelt poharat a magyar akadémiaért, melyre

A Berzsényi-emlékmű
Niklán

b. Eötvös József felelt. A horvát küldötteket Tallián Ede köszönte fel, mit gr. Draskovich István viszonzott. B. Kemény Zsigmond Somsich Miklósért emelt poharat és kortásaiért, kik vele együtt több országgyűlésen és annyi dicsőséggel küzdöttek az alkotmány és haladás ügye mellett. Az említetteken kívül még Roboz J. az ősz Paizs és számosan mondtak szép és elmés toasztokat...” (*Nefelejts*, 1860. június 24. 154.)

Kapcsolatok

A kettős emlékűnnep résztvevői között jelen volt a már említett Széchenyi Béla, Thaly Kálmán, Eötvös József mellett Podmaniczky Frigyes, s az ünnepségen a Füreden szereplő színtársulatot Molnár György (a Budai Népszínház későbbi igazgatója) vezette. (MOLNÁR, 1881, 284.) Közülük többük neve felbukkan Apraxin Júlia életpályája során. Podmaniczky Frigyesé például, akit még bécsi otthonukban is vendégül látott a Batthyány-házaspár, annak külhoni utazásakor. (PODMANICZKY, 1888, 60.) Vagy Toldy Ferencé, akitől a grófnő magyarul tanult. Az ünnepség után Toldynak írt levelében említi Balatonfüredet és Eötvös József személyét. (MTA KK MIL 4-r. 61. sz. b. köt. *Batthyány Júlia Toldy Ferenchez*. Rakicsán, 1860. június 16.) Toldy mint tanára, Eötvös József pedig mint író hatással volt rá; mindkettejükre tisztelettel tekintett. Későbbi regényeiben szerepelnek is részben Eötvössel rokonítható képzett, tudós, jó hazafiként, s mentorként, atyai pártfogóként megjelenített férfi szereplők. Felbukkan életében Reményi Ede is, aki mint művész volt vendége 1860-ban megnyitott szalonjának. (OSZK K Fol. Hung. 2157. No. 24. *Rozsnyai Kálmán tanulmányai*. 2.) Széchenyi Béla azon túl, hogy arisztokrataként ismerték egymást, Apraxin Júlia közvetlenebb ismeretségi köréhez tartozott. Kulturális szalonjának vendége volt, ahogy azt az első magyar szerkesztőnő, a *Családi Kör* alapítója, Kánya Emília emlékiratában feljegyezte. (KÁNYA, 1998, 185.) Sőt Széchenyi Béla még műkedvelő színésztársa is volt a később már komolyabb színészi babérokra törő Júliának, amikor 1860 márciusában más arisztokratákkal együtt egy estélyen jótékony célra felléptek. (*Nefelejts*, 1860. március 18. 611.; *Divatcsarnok*, 1860. március 13. 87.) Más jótékony célú előadáson Toldy Istvánnal is szerepeltek együtt. (*Divatcsarnok*, 1862. augusztus 12. 512.) Az evangélikus Kánya Emília pedig – aki szerkesztőként és íróként is ismerőse volt a grófnőnek – Székács József gyülekezetéhez tartozott. A haladó szellemű lelkész támogatta őt a korban még nem gyakori, de férje életmódja miatt indokolt válása idején, majd kenyérkereső pályára lépésében egyaránt. A nők aktívabb társadalmi működését támogató és több, országosan is ismert írónőt adó evangélikus értelmiségi közeg ösztönzőleg és támogatólag hatott Emília munkásságára, ő pedig lapjában tudatosan segítette a női szerzők ismertté tételét, szerepeltetését, így Apraxin Júlia Toldy István által pártfogolt írói próbálkozását is. (BOZSOKI, 2018, 580–602.; KÁNYA, 1998, 184–185.) A Kisfaludy Sándor által kezdeményezett füredi színház különböző időszakban ott játszó színészei közül is sokakkal – Egressy Gábor, Prielle Kornélia, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla, Blaha Lujza – kapcsolatban állt

a grófnő. Egressy Gábor dolgozta át például *A honfoglalók* című drámáját, sőt fel is lépett benne. Az iménti példák – jóllehet mindez messze van egy teljes kapcsolati háló feltárásától – már mutatják, hogy milyen közegben mozgott, kikkel érintkezett, esetleg vett részt közösen hazafias és kulturális rendezvényeken.

A tudósítások ugyan csak egy helyen említik személyét, a Niklára menő vendégek azon csoportjában, akik a Berzsényi-ünnep előtt még Keszthelyre látogattak, de valószínűsíthető, hogy ő is résztvevője volt a niklai ünnepségnek. A Keszthelyre kirándulók közül Vahottal együtt többen dokumentálhatóan jelen voltak Niklán, így feltehető, hogy ő is visszatért velük együtt. Jelenléte az alapján is valószínűsíthető, hogy ismeretségi körébe sok olyan személy tartozott, aki a korszak haladó, nemzeti ügyet pártoló irányzatához tartozott, s Júlia velük egyetértve többnyire mindig jelen volt az általuk is pártolt események rendezvényein, s a Berzsényi-ünnep ilyen volt.

Utóregzések

A nemcsak Somogyban emlékezetes esemény sokakat megmozgatott, sőt más megyékre, városokra is hatással volt. A székesfehérváriak például a Berzsényi-ünnepről hazafelé tartó, s a városon átutazó akadémiái küldöttséget vendégül látták. Az Ullmann vendéglőben rendeztek számukra 60 fős bankettet. E körben Zichy Jenő gróf javaslatára határozták el, hogy a somogyiak példáját követve, a Fejér megyei Kápolnásnyéken született, középiskoláit Székesfehérváron végző Vörösmarty Mihálynak szobrot állítanak. E célra bizottmány is alakult rögtön. (*Nefelejts*, 1860. június 24. 155.) Zichy Jenő hatékony menedzselése mellett 1866. május 6-án fel is avatták az ország első Vörösmarty-szobrát Székesfehérváron.

Ugyancsak alig egy évvel a Kisfaludy-szobor avatása után, 1861. szeptember 14-én megnyílt a Budai Népszínház. A homlokzatán olvasható szöveg – „Hazafiság a nemzetiségnek” – felidézte az 1830-ban megnyílt balatonfüredi színház emlékét is, amelynek homlokzatára Kisfaludy Sándor, a költő, mecénás, színházvezető vésette e szavakat. A színház magyar nyelvű színházként erősíteni szándékozott a magyar nemzeti színjátszás ügyét. A mecénás Apraxin Júlia, az alapító-színigazgató Molnár György volt.

Vörösmarty szobor, Székesfehérvár

Levéltári és kéziratári források

MTA KK MIL = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattár. Magyar Irodalmi Levelezés
MTA KK MIL 4-r. 61. sz. b. köt. *Batthyány Júlia levele Toldy Ferenchez*. Rakicsán, 1860. június 16.

OSZK K = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár

OSZK K Fol. Hung. 2157. No. 24. *Rozsnyai Kálmán tanulmányai írókról és művészekről*

Szakirodalom

BOZSOKI Petra (2018), *Kánya Emília diszkurzív közege. A Családi Kör női szereprepertoárja és politikai nyelve, Irodalomtörténeti Közlemények*, 122, 580–602.

CSORBA László (2000), *A tizenkilencedik század története.*, Budapest

KÁNYA Emília (1998), *Réges-régi időről. Egy 19. századi írónő emlékiratai*. Szöveggondozás: FÁBRI Anna – KISS Bori. Budapest

KATUS László szerk. (1979), *Magyarország története 1848–1890. I–II.*, Budapest

KOVÁCS Eleonóra (2013a), „*én tehát mindezekkel szemben levonom a konzekvenciákat*” – Zichy Jenő mint politikus, in: *A „Zichy-expedíció”*. Szerk. BÁNYAI Balázs–KOVÁCS Eleonóra, Székesfehérvár, 105–131.

KOVÁCS Eleonóra (2013b), „*Hiába beszélnek*”: gróf Batthyány Artúrné Apraxin Júlia kísérlete a művészi-értelmiségi pályán, *Turul.* 3. 89–99.

KOVÁCS Eleonóra (2009), *Batthyányné (Budai) Apraxin Júlia*, in: *Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve 19. Sátoraljújhely*, 463–476.

KOVÁTS Dániel (2009), „*Fény s nagyvilág énnékem Széphalom*” A Kazinczy Ferenc emlékhely története és hatása, Sátoraljújhely

MOLNÁR György (1881), *Világostól Világosig. Emlékeimből. II.* Arad

PODMANICZKY Frigyes báró (1888), *Naplótöredékek 1850–1875. III.* Budapest

VAHOT Imre (1860), *Zarándoklás Kisfaludy Sándor és Berzsenyi Dániel emlékeihez I–II. Napkelet*, 1860. július 1. 426–428.; július 8. 443–446.

Kaposvár, Zárda utca 23.

KOVÁCS EMŐKE: TUDÓSOK, MÉRNÖKÖK, KUTATÓK, POLITIKUSOK A BALATON SZOLGÁLATÁBAN

A Balaton történeti síkjai 1900 és 1945 között

Az 1900 és 1920 közötti időszak a Balaton vidékének lassú fejlődési korszaka, amikor is erősödött a Balaton tájának ismertsége, látogatottsága. A 20. század elejére az infrastruktúra fejlődött a tó körül: megépült az Észak-Balatonparti vasút 1909-ben, majd számos új kikötő nyílt: Földváron 1907-ben, Fonyódon 1908-ban, Siófokon, Bogláron, Szemesen 1912-ben. A munkálatokat Kaáli Nagy Dezső (1868–1940) vízügyi mérnök, miniszteri tanácsos vezette. Az erdélyi nemesi családból származó, műegyetemi mérnöki diplomával rendelkező Kaálit 1912-ben bízták meg a Balatoni Kikötők Felügyelőségének vezetésével. Az elkövetkezendő negyedszázadban sorra készültek a korszerű balatoni kikötők és partfalak. Kaáli Nagy elszánt tevékenysége eredményeként jöhetett létre az alsóörsi, boglári, balatonföldvári, kenesei, lellei, siófoki, tihanyi, fonyódi, szemesi korszerű kikötő. A balatoni vízmagasság változásai, a szél, a hullámozás és a jégviszonyok összehatása eredményeként speciális kikötőket tervezett, melyet K.N.D. jelű partvédműnek nevezett el a szakma. A technika lényege: minden, ami a víz alatt található, beton és kő, a víz feletti részek pedig cserélhető fa alapanyagúak. A két partszakasz különböző adottságainak megfelelően alakították ki a mólókat is: az északi részeken tóba nyúló, a déli szakaszokon medencés jellegű kikötőket építettek. A balatoni hajózás nagy lendületet kapott, nemcsak a kikötők újultak meg, hanem gyakoribb hajójáratokat is bevezettek, majd a *Baross*, a *Kelén* és a *Helka* mellett, 1909-ben szolgálatba állt a *Kisfaludy* csavargőzös, 1913-ban pedig a *Jókairól* elnevezett gőzhajó.

A hajózás mellett a vasútvonalak bővítése is központi témául szolgált ebben az időszakban. Az 1861-ben megépült déli vasút közelebb hozta a fővárost a Balatonhoz, ám egyre sürgetőbbé vált az északi part bevonása is. Ezért 1888-ban megépült a Balatonszentgyörgyöt Keszthellyel összekötő, 10 km hosszú helyi érdekű vasút. 1902-ben már a Keszthely-vidéki vasúttal Tapolcáig lehetett utazni, 1909. július 8-án pedig a MÁV átadta a forgalomnak a pusztaszabolcsi-tapolcai vonalszakaszt.

Az előkészületek már 1907-ben megkezdődtek, amikor megszületett az a törvénycikk, amely rendelkezett a Balaton északi partvidékének a vasúthálózatba való bekapcsolásáról, a fővárossal összekötéséről. Mindennek elsősorban a parti nyaralótelepek elérése, valamint gazdasági, kereskedelmi okok miatt nagy jelentősége volt. Kezdetben az állam magántőkéséssel képzelte el a kivitelezést, de ez az elgondolás – befektetők hiányában – meghiúsult, így állami vállalkozásban valósult meg. 1907-ben 3600 tagú küldöttség érkezett Kossuth Lajos egykori kormányzó fiához, Kossuth Ferenchez – aki akkoriban kereskedelmi miniszter volt –, hogy meggyőzzék az állami támogatás szükségességéről. A Magyar Államvasutak hamarosan megkezdte a vonal kiépítését, a munkálatok 1907-től 1909-ig tartottak. A 133 km hosszúságú – helyi érdekű vasúti szabvány alapján készült – vonal állomásai: Börgönd–Szabadbattyán–Polgárdi–Akarattyá–Alsóörs–Balatonfüred–Badacsony–Tapolca lettek, valamint ezzel párhuzamosan kiépült a veszprémi szárnyvonal is. A vonalon első utas-

ként, 1909. május 2-án egy igen illusztris, balatoni személyiség utazhatott: Vaszary Kolos, bíboros-hercegrímás próbálhatta ki elsőként szalonkocsijával az új vonalat.

A kezdeti nehézségeket további bonyodalmak követték az átadás után. A nagyon kanyargós és elég rossz körülmények közt haladó vasútvonalon 1911 májusában megtörtént az első komolyabb baleset. Fűzfő után elmozdult a sándorhegyi partfal, félmillió köbméter föld zúdult alá. A mozdonyvezető idejében észlelte a veszélyt és az utasok kimenekültek a vagonból, de a nagymennyiségű föld befördította a vonatot a Balatonba. Mindezek miatt döntöttek úgy, hogy a vonalat közelebb hozzák a Balatonhoz.

Az észak-balatoni vasútvonal nagy szakértelemmel készült, az ún. vasúti felépítményeket, azaz a megállóhelyeket szintén nagy odafigyeléssel tervezte meg Vasdinnyey Pál neves mérnök. Koncepciójának alapját képezte, hogy ne egyenépületeket készítsenek, hanem a természeti és az épített környezetbe szervesen illeszkedő helyszíneket. A népies motívumú, magyaros jellegű, általában vöröskő lábazatú, vörös tetőzetű, fatornácos, csapott kontyvetős épületek sokáig jellegzetes építményei voltak a Balaton vidékének.

Az infrastrukturális változásokkal párhuzamosan a balatoni fürdőélet is élénkült és a Balaton általános fejlődését szolgáló szervezetek is szaporodtak. 1882-már létrejött egy általános érdekképviselő, Balatoni Egylet néven, majd 1904 márciusában alakult meg Budapesten a Balatoni Szövetség, melynek alapszabályát Óvári Ferenc (1858–1938) Veszprém megyei országgyűlési képviselő dolgozta ki, s egyben alelnöke is lett a szervezetnek. A Szövetség alapvetése a balatoni fürdők fejlesztése, a vidék értékeinek mentése, őrzése, egyfajta Balaton-kultusz kialakítása, a téli időszak kedvelté tétele volt.

1907-ben már népszerűsítő kiadványt adtak ki, *A Balaton összes fürdő és üdülőhelyeinek leírása* címmel. A részletes kalauz bevezetőit neves szerzők írták, köztük Lóczy Lajos, aki így foglalta össze e vállalkozásuk lényegét: „Az utolsó tíz év óta rohamosan épülnek a Balaton körül a fürdő- és nyaraló-telepek, meg a magán villák is, úgy hogy a somogyi partot maholnap összefüggő villasor és viruló kertek fogják övezni. A hazai fürdők Nesztora, Balaton-Füred és a 10 év alatt támadt Almádi, Siófok, Boglár, Lelle, Faluszemes, Balaton-Földvár, Fonyód és Keszthely tekintélyes nyaralóhelyek és valóságos tengeri fürdők, ahol nyaranta mind több és több városi ember keres és talál üdülést a Balaton partján. Ez a kis könyvecske, mely néhány ember önzetlen és hazafias munkáját dicséri, van hivatva a fenti fürdő és nyaraló helyek ismertetését az olvasónak írásban és képekben bemutatni.”

1908 márciusától napvilágot látott – a későbbiekben havonta – a *Balaton* című sajtóorgánunk is. Tevékenységük idővel széleskörűvé vált: szorgalmazták a telefonközpontok létrehozását, fürdőkönyvtárak alapítását. Nevükhöz köthető a tájértékek felfedezése, védelme (pl. akarattyai Rákóczi-szilfa), de ezzel egyidőben megfogalmazták a Balaton-felvidéki Nemzeti Park kijelölésének szükségességét is. 1911-ben újabb kiadványuk jelent meg, a *Magyar Tenger* című lap, amely elsősorban a fiatalok körében igyekezett propagálni a Balatont. Fontos kezdeményezése volt a

szövetségnek a „Hangya” kötelékében – Almádiban, Füreden, Siófokon – működő szövetkezetek, amelyeknek feladata a helyi áruk, termények és a balatoni halak terjesztése, a fürdők ellátása volt.

A fejlesztések hatására az 1910-es évekre – a korabeli részletes útikönyvek szerint – sorra nyíltak a szállodák, bővültek a szálláslehetőségek. Balatonfüreden már 850 szoba fogadta a vendégeket, de Almádiban is megépült közel 300 villa. A tavi fejlesztéseknek, a térség minőségi turizmusának reformerei között nevezetes személyek is akadtak. Kiemelhető Vaszary Kolos (1832–1915), egykori bíboros, aki 1912-ben vonult vissza gyönyörű balatonfüredi – 1892-ben építtetett, eklektikus stílusú – villájába. E vidék közel állt szívéhez.

Pannonhalmi apáti működése idején nagy figyelmet fordított a füredi fürdőtelep fejlesztésére, hiszen e terület a bencés rend kezelésébe tartozott. Ekkoriban vált európai szintűvé a füredi hidegfürdő, szépült a sétány, kialakították a villany- és vízvezeték-hálózatot. Czizler Győző neves építész – kinek tervei alapján kiviteleztek 1889-ben a füredi hidegfürdő épületét is – által tervezett, tízholdas parkkal övezett, kétszintes épületben hunyt el a hercegprímás 1915 szeptemberében. Ezután a katolikus egyház örökölte meg nyári lakhelyét, később elárverezték, 1922-től honvédtiszti üdülő lett. Parkjában egykoron – korabeli fotón még látható – ott állt a kormányzó, Horthy Miklós mellszobra, boldogfai Farkas Sándor készítette.

A háborút követően, az 1950-es években a szovjet hadsereg ezt az épületet is „megszállta”, azaz tiszti üdülővé sajátította ki. Az 1960-as években az épületet is megtoldották, persze nem Czizler Győző stílusában, hanem a villa parkjában felhúzott vasbeton szocialista üdülőrésszel. Az épület sorsa a rendszerváltást követően rendkívül aggasztónak tűnt: 1998-ban egy befektető megvásárolta a villát. Számos terv fogalmazódott meg, mígnem örökségvédelmi rendelet alapján 2005-ben műemlékké nyilvánították az épületet, amely 2007-ben igen rossz állapotban ugyan, de Balatonfüred birtokába kerülhetett. Azóta már virágzó kulturális, művészeti centrum működik a példaértékűen restaurált bíborosi lakban.

Szintén példaértékű Virius Vince (1847–1918) tevékenysége, aki még magyarul sem beszélt, amikor 1867-ben a Balaton közelébe került: Deym Ferenc osztrák tábornok lesencetomaji birtokán lett írnok, majd később tiszttartó. Ezen a vidéken telepedett meg, alapított családot, majd nemes érzelmű lokálpatriótává vált. Hamar felismerte, hogy a tó környékén megjelenő filoxéravész nehezen megállítható. Minthaértékű szőlőtelepével példát statuált: a filoxéra ellen a szőlők újratelepítésével, új fajták bevezetésével, korszerű művelési módokkal lehet csak védekezni. 1899-ben még a franciaországi Montpellier-be is tanulmányutat tett, hogy elsajátítsa a modern szőlészeti eljárásokat. Lesencetomajon létrehozta azt a vincellériskolát, amelyben ingyen oktatta a vincelléreket.

A filoxéra elleni küzdelem mellett a másik nagy vállalkozása is meghatározóvá vált: Virius Vince 1890-ben vásárolta meg azt a Szepezd határában fekvő nagyterületű erdős részt, amelyen később lakásokat, villákat építtetett, valamint megkezdte a szepezdi hajókikötő kiviteleztetését is, amelyet 1912-től vettek használatba. Saját

költségén megépítette a szepezdi fürdőtelep vasúti megállóját is. Így alapozta meg a későbbi Virius-telepet, amely üdülőhelyként szolgálta az itt pihenni vágyókat. 1909-ben Nagy Irén és Virius Vince elnökletével a Szepezdi Szépítő Egyesületet is életre hívták, melynek szerepe egyértelműen a település ügyeinek felkarolása volt. Virius hirdetéseivel teli voltak az országos lapok: „Orvosok szanatórium felépítésére ingyen kapnak területet a Balatonpart leggyönyörűbb pontján. Vállalkozókat kérném ajánlott levélben hozzám fordulni. Virius Vince, Balatonszepezd.”

Az infrastrukturális és szemléletbeli előrelépéseknek köszönhetően az 1910-es évekre egyre több fürdőház, villa, nyaralótelep épült, megnyíltak az első gyermektelepek is. A Balaton gyermekek egészségére, testi és lelki állapotára gyakorolt kedvező hatásáról szóló orvosi tanulmányok már a 20. század elején napvilágot láttak. Mindezen alapvetések mentén jött létre elsőként 1906-ban a Gyermekvédő Liga kezelésében a lellei gyermektelep közel 200 férőhellyel, majd 1912-ben – gyógyító céllal – az almádi Zsófia Gyermekszanatórium (200-nál is több férőhellyel). Később ezt a sort folytatta a Balatonszabadiban található intézet, amely 1917-ben nyitotta meg kapuit, több mint 600 férőhellyel; itt elsősorban gyári munkácsoládok, később hadiárvak töltötték nyaruk egy részét.

A bemutatott időszak számos változást hozott a tavi települések és az idegenforgalom tekintetében, ezzel párhuzamosan a tudományos és művészeti élet is tovább bontakozott a Balatonnál.

A Balaton-vidék geológiai sajátosságainak első nagy kutatója, Lóczy Lajos lerakta azokat az alapokat, amelyekre az utódok, tanítványok, kutatótársak megfelelőképp támaszkodhattak. Így tett Eötvös Loránd (1848–1919) világhírű fizika-professzor is, aki 1901 és 1903 januárjának végén rendszeres gravitációs méréseket folytatott a Balatonnál. Ezek a mérések a későbbiek során nagyban előremozdították a Balaton tudományos kutatásait. A föld mélyének titkaira a nehézségi erő változásaiból következtető Eötvös-inga első példánya 1891-ben készült el, s 1900-ban már elnyerte a Párizsi Világkiállítás Nagydíját. Az első kísérletek Budapesten, a Gellért-hegy tövében és Pestlőrincen zajlottak, a következő állomás a Ság hegy, majd a Balaton lett.

Eötvös a tükörsima jégfelület miatt választotta a Balatont kísérleti helyszínül. A torziós ingát ismerték már Eötvös előtt is: egy torziós fonálon vízszintes pálca függött, két végén azonos tömegű testtel. Ez az inga a nehézségi erőter irányába állt be a kísérletek során. Azonban nem mutatott pontos mérési eredményeket. Ezt a szerkezetet tökéletesítette Eötvös, a Föld mélyében levő anyagok tömegeloszlásában mutatókozó egyenetlenségeknek megfelelően. Eötvös számára ezért kellett olyan helyszín, ahol a földfelszínhez közel nincsenek egyenetlenségek. Így esett a választása a téli, befagyott Balatonra.

Az előre megtervezett és összehangolt expedícióban, amelyet 1901-ben kezdett meg, több, kiváló, nagynevű segítőtje is akadt: Cholnoky Jenő, földrajztudós, Kövesligethy Radó és B. Harkányi Béla, csillagászok. 1903-ban – amikor már 40 ponton végeztek méréseket – Pékár Dezső és Steiner Lajos, geofizikusok kísérték el

újtára. A tudósok két kis faházikót szállítottak szántalpakon a jégre, általában helyi halászok segítségével. Az egyik házban állt a torziós inga, a másikban olykor-olykor megpihentek. A nappali hőmérsékleti ingadozások miatt a legpontosabb méréseket éjszaka tudták elvégezni. Így emlékezett erre a nehéz feladatra Cholnoky Jenő: „[...] két télen át valósággal a jégen laktam. Eötvös csak szombaton és vasárnap váltott föl, akkor felmehettem Budapestre dolgaimat végezni, de hétfőn már megint siettem le. A méréseket csak éjjel lehetett végezni, nappal a napsütés zavarokat okozott. Pénteken délután jött le a báró és együtt vacsoráztunk a jégen s én az éjjeli vonattal Pestre utaztam. Néha maradhatott egy-egy napra s akkor ő a síófoki vendéglőben aludt, én meg künn a deszkasátorban, mint mindig.”

A Lóczy Lajos földrajztudós által újtára indított 32 kötetes Balaton-nagymonográfiának I. kötetében összegezték Eötvös megfigyeléseit, elsősorban azt a felfedezést, hogy a tó tengelyével párhuzamosan egy tektonikai vonal húzódik. Ez lett egyébként az Eötvös-inga használata által megszületett első földtani eredmény. Eötvös Loránd így írt erről az időszakról: „A múlt télen a befagyott Balatonon volt erre először alkalmam. Ott több mint harminc különböző állomáson végzett mérésekből meg tudtam állapítani, merre görbül erősebben, merre kevésbé a nyugvó vizek szintje, merre és mennyivel nagyobbodik a nehézség s mindezek alapján a jég és víz és a fenék homokja alatt egy Kenésétől majdnem Tihanyig elhúzódó tömeg-fölhalmozódást, mondjuk, egy hegyerincet fedeztem föl. Azzal a kíváncsisággal, mellyel az utazó ismeretlen vidékekbe jutván, annak hegyeit és völgyeit kutatja, jártam én is a Balatonon. Az én ismeretlen vidékem ott feküdt mélyen a jég sima tükre alatt; nem láttam s nem is fogom látni soha, csak eszközöm érezte meg.”

A vizsgált időszakban nemcsak a tó vidékének tudományos feltérképezése zajlott, hanem megjelent az igény az ún. tájvédelemre is. A bazalthegek bányászatanak körülményeit különösen károsnak tartották, ez ellen Lóczy Lajos is többször felemelte hangját: „Lóczy Lajos, hazánk világlátott nagy tudósa azt mondja, hogy a Balatont övező bazalthegeknek sehol párjuk nincs a földkerekségen. A Kisfaludy Sándortól megénekelte Csobánc, Tátika, Somló, valamint a Badacsony, Szentgyörgy és Hegyesd bazaltoszlopai úgy tájképi szépségüknél, mint tudományos jelentőségüknél fogva megérdemelnék a védelmet, mert a hegyoldalakra mélyesztett kőfejtők évről-évre erősen dézsmálják a kies hegyeket. Itt csak az állami beavatkozás segíthet, oly módon, hogy a kincstár a hegykúpok egyes részleteit megvásárolja s örök időkre megvédi a remek sziklákat” – olvashatjuk egy 1910-ben megjelent újsághírben.

Bár a Balaton-felvidéki nemzeti park létrehozásának ötlete is felmerült néhány tudományos írásban, az összehangolt tájvédelem csak a későbbiekben vette kezdetét. Lelkes tájszeretők azonban mégis akadtak, ilyen volt Folly Gyula (1867–1915) doktor is, aki páratlan fenyőmúzeumot hozott létre a Badacsony oldalában. Folly Gyula (1867–1915), a pécsi Zsolnay gyár orvosa volt, de emellett egyedülálló kezdeményezést vitt véghez a Balatonnál. Ő alapította meg e vidék első fenyőmúzeumát. Balatoni illetőségű felesége, Csigó Elza jóvoltából ugyanis egy olyan területhez jutottak, amely alkalmasnak bizonyult különleges fajok telepítésre. Folly már koráb-

ban is sokat foglalkozott kertészkedéssel, ezért hamarosan megkezdte a telepítést. Az 1900-as évek elején a badacsonyi hegyen, 3,6 hektáros területen fenyőfajokat, cédrusokat, ciprusokat ültetett. Olyan fafajtákat választott – főként külföldi iskolákból rendelve –, amelyek a Balaton klímáján is megélnek. Végül 1907-ben hozta létre fenyőmúzeumát. Idősebb Folly Gyula halálát követően a család a két háború közötti időszakban folytatta az arborétum fenntartását.

Ebben az időszakban vette kezdetét a vidék néprajzi szempontból történő térképezése is, melynek kiemelkedő képviselője Sági János (1874–1938) író, néprajztudós, a Balaton-kultusz korabeli, legfőbb hirdetője volt. Sági több műve, útikalauza is a tó részletes leírásával foglalkozik, de a nevéhez fűződik a vidék etnográfiai szempontból történő írásos és képi dokumentálása is. Fontos tevékenysége a későbbi Balatoni Múzeum néprajzi gyűjteményének megalapozása. Emellett ő volt az első dia- és mozgóképes előadás készítője, melyet Szalay Sándorral közösen prezentált.

A Budapesten éveken át bemutatott 160 darab színes diakép és 15 mozgókép kevésbé ismert forrásanyag; egy korabeli tudósítás a következőket írja: „Az első felvonás a Balaton térképének a bemutatásával s a partok geológiai magyarázatával kezdődik. Az aligai partokról látjuk először a végtelen s mégis belátható Balatont. Érezzük a látvány nagyszerűségét, mert sem a szem, sem a gondolat nem vész el a dolgok korlát nélküli világába. Egymásután járjuk be a parti falvakat, városokat, fürdőtelepeket; közben a halászházakba is befordulunk, majd megint a nyílt vízben bámuljuk meg munkás életüket. Íbisz- és kacsavadászatban is részt veszünk. Megnézzük a nádaratást, mindent meg kell ismernünk, amivel utunkban találkozunk. A pihenésre majd lesz időnk, ha majd Szendrei Julia szülőházához érkezünk! — ott vagyunk! — És halljuk a költői hangokat, melyeket Vergilius intézett Lesbiához. Milyen hatásos, költői képben végződik felvonásunk! A második felvonás Keszthelyt, annak nevezetességeit, a Georgikont, a praxik derűs életét mutatja be. A nemes Fesztetics-családról is itt halljuk meg azokat a hősi dolgokat, amelyeket királyi családok is megirigyelhetnének. Majd Hévíz, Sümeg, Szigliget, Tapolca és Badacsony következnek. Kisfaludy Sándor és Szegedi Róza idilli szerelmének végtelen országa ez. Pedig olyan szerény, olyan kisméretű itt valójában minden. De a dal, mely felszálló kedves emlékek nyomán önkéntelenül megcsendül itt a szívek rejtekén, olyan nagygyá, olyan végtelenné alakít át mindent. Himfy szíve mindnyájunk szívé! A harmadik felvonás elején a révfülöpi kikötőben vagyunk. Tovább megyünk Tihany, Veszprém felé. Mozgalmas és kalandokkal teljes az utunk. Viharban is volt a Balatonon részünk. Ebben a felvonásban a Balaton téli képét is bemutatják a szerzők s a balatoni téli életet, a sportokat. Végző accord gyanánt meghalljuk a rianást, a jégszakadást követő dörrenést. A jégszakadás útja hosszú szalagként húzódik végig a tó jégfelületén. A Balaton arcának mosolyt kifejező vonása ez. Ez a vidék nem tud bús, komor lenni. Még télen sem az.”

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békediktátum után a neves fürdőhelyeket, turisztikai állomásokat – Herkules-, Tusnádfürdő, Tencsén, Pöstyén – mind-mind elcsatolták. Maradt Budapest, a gyógyvizek és a nagy édesvízi

tó, a Balaton. A Balatont a 19. század elején kezdték felfedezni a festők, írók, művészek. De sokáig nem igazán tudták, mit is kezdhetnének a nagy kiterjedésű vízzel. A klasszikus fürdőkultúra, a tóban való fürdés csak a 19. század második harmadában vette kezdetét. Füröd mellé – a déli vaspálya megépülésével – hamar felzárkózott Siófok és a déli parti települések jó része. A fejlesztések folyamatosan zajlottak, ezt nem törte meg az I. világháború vihara sem. A trianoni békediktátum, 1920 után pedig nagy felfutás kezdődött. Felerősödött a belföldi utazásra buzdítás jelszava, s ezzel egyidőben az üdülőtellek felparcellázása is. Míg a 19. század végén, 20. század elején elegáns balatoni villák épültek, addig a két világháború közti időszakban már a nyaralóépületek virágkora kezdődött. A polgárság, az értelmiség mind-mind nyaralóépítésbe kezdett, a kevésbé tehetősek a szintén ekkor létesülő üdülőkben mulatták a nyarat. Időközben az üdülési szokások is sokat változtak. A Bethlen-kormány idején bevezették a nyolcórás munkaidőt, amely a szabadidő növekedésével, a testmozgás, sportok, életmódváltás előtérbe kerülésével is járt. Megkezdték a közegészségügyi ellátást, a vízvezeték-ellátást, a csatornázást érintő vizsgálatokat. Lassan az állatok tóban való itatása is megszűnt. A legfontosabb szabályozás az 1929-es XVI. törvény-cikk lett, melyben a fürdők gyógyhatását minősítették.

A békediktátum után az 1920-as évek közepére mind erősebben mutatkozott az igény és a szándék is a Balaton és vidékének fejlesztésére, valamint ezt meghaladva egyfajta Balaton-kultusz kiépítésére. Jól szemlélteti mindezt az alábbi gondolatok, tükrözve ezen időszak alapvetését: „Az ország megcsonkítása következtében világhírű fürdőhelyeink idegen kézre jutottak. Ma már egy két fürdőhelyet leszámítva, úgyszólván a Balaton az egyetlen, ahol számba vehető fürdőink vannak. A Balaton azonban istenadta természeti szépségeinél fogva predestinálva van arra, hogy körülötte olyan fürdőhelyek létesüljenek, melyek a világ bármelyik fürdőjével felvehessék a versenyt. A balatoni kultúra fejlesztése ma fontos nemzeti érdek is, melynek jelentősége túl nő a kulturális problémák keretein, s gazdasági értelemben is fontos nemzeti erőforrásunk lehet.”

Klebelsberg Kuno egykori kultuszminiszter több hivatalos beszédében, írásban hangsúlyozta a Balaton fejlesztésének fontosságát, kiemelten Tihany modernizálását és a tavi sportélet, kulturális tevékenységek minden szintű bővítésének szükségességét. Így vált az egyik élharcosává a tó fejlesztését sürgetőknek. A Klebelsberg által is több esetben felvázolt fejlesztő-elképzelések kezdetének az ún. Balatoni Kultúrnap számított, amely 1928. augusztus 5-én zajlott le. A program védnöke személyesen a kormányzó, Horthy Miklós lett. Nem sokkal ezután, az országgyűlés életre hívta a Parlamenti Idegenforgalmi Bizottságot, megalkotta a mérőföldkőnek számító 1929-es fürdőtörvényt. A fürdőtörvény valóban nagy áttörést jelent a hazai fürdőhelyek életében, szinte minden területre kiterjedtek a szabályozásai.

Hamarosan a Magyar Királyi Balatoni Intéző Bizottság (BIB) is megszületett, melynek feladata a tavi üdülőhelyek egységes irányítása lett. A BIB-nek prominens tagjai lettek: főispánok, alispánok, minisztériumok. Elnökét és elnökhelyettesét, belügyminiszteri előterjesztésre a Kormányzó nevezte ki, hat esztendőre. Viszonylago-

san széles jogkört kapott: részesült az üdülőhelyi díjakból, építésügyi, közlekedéshez kapcsolódó jogköröket kapott. A BIB hatósági jelleggel is működött, három megye feladatait tartotta szemmel, a part vonalától számított 3 kilométeres sávban.

Az 1920-as, 1930-as évekre az üdülési szokások is sokat változtak. Elindultak vasár- és ünnepnapokon az ún fürdővonatok (filléres gyors vagy filléres vonat), megjelentek a sínautóbuszok és a motorkocsik. A korabeli fotográfiákon már autótutat is látunk a tónál, melynek nagy építési munkálatai is ekkor zajlottak. Nagy szenzációnak számított 1927-ben, hogy rendszeres kompjárat létesült Szántód és Tihany közt. Idővel a hidroplánok is feltűntek a Balaton felett. A tehetősebbek igénybe vehették a Siófok–Almádi–Füred–Földvár–Siófok közt közlekedő repülő-járatokat. A korszakban a Balatont népszerűsítő propagandába nemcsak a MÁV vállalt aktív szerepet, hanem a rádió- és a filmipar is. A sportélet is tovább színesedett, számos kisebb egyesület és vízi sporttelep létesült. Balatonfüreden 1933-ben vitorlás Európa bajnokságot rendeztek. 1935 őszétől pedig kezdetét vette – szezonhosszabbítás céllal is – a nagyszabású Balatoni Nemzetközi Sporthét, mindezzel egyidőben horgászcentrum nyílt Tihanyban.

A tónál az 1930-as évek közepére nagyfokú építési láz bontakozott ki, a balatoni villák mellett megjelentek a kisebb balatoni nyaralók. Emellett sorra épültek a hotelek, szállók, vendéglők, panziók. A megszorodó építkezések miatt szankciókat is szabtak a telkek beépítésére, a Balaton part védelmére vonatkozóan. A Balaton felfutása egyre inkább érzékelhető volt, így olykor gigantikus tervek is napvilágot láttak. Kenesére stadiont álmodtak, a nagyobb fürdőhelyeket Atlantic City mintájára kívánták volna kialakítani.

Hasonlóan nagyszabású tervet szőtt Klebelsberg Kunó is: sportvárost szeretett volna megvalósítani a tó partján, Tihanyban. Plánumai között szerepelt egy hatalmas sporttelep, uszoda, atlétikai pálya megépítése. 1943-ban Aligán vette kezdetét Monte Carlo néven, a korszakban igen modernnek és nívósnak számító építkezés, melynek tervét a neves tervező-testvérpár, Olgyay Aladár és Olgyay Viktor készítette el. Szállókat, társasházat, vízikávéházat, szabadtéri színházat, yachtházat, gyógyszállót álmodtak Aligára. Végül a második világháború miatt csak a *Csongor és Tünde* szállóépület valósult meg. De ekkoriban épültek – a kibontakozó turizmus hatására – a tó menti turistaházak is: 1934-ben a Szent György-hegyen avattak menedékházat, 1936-ban pedig Badacsonyban nyitották meg a *Rodostó* turistahajlékot.

Már a háború előtti időszakban megkezdődött a gyermekek szociális alapon történő üdültetése, gyógyítása a tónál. 1920 után a gyermeküdültetés intézményrendszere tovább bővült e vidéken. Állami vagy megyei támogatással létesültek újabb és újabb gyermeküdülőhelyek. Így jött létre 1925-ben a szántódi gyermeküdülő. További üdülők működtek még Fonyódon, Kenesén, Lellén, Balatonberényben, Szárszón és Zamárdiban. A szociális alapon történő gyermeküdültetés mellett a korszakban a munkásüdültetés szintén megkezdődött. 1928-tól Kenesén nyílt meg

a dr. Dréhr Imre munkásszanatórium. Emellett több munkás üdülöház működött: Balatonlellén, Balatonvilágoson, Máriafürdőn, Fonyódon.

A gazdasági stabilizáció mellett a két háború között bontakozott ki a klebelsbergi kultúrpolitika, melynek keretében milliós összegeket fordítottak kulturális–tudományos–kutatási célokra. Így született meg a döntés, hogy Tihanyban Országos Magyar Biológiai Kutatóintézetet létesítsenek. 1925-től már működött egy biológiai állomás a révfülöpi kikötőben, majd 1926 augusztusában megtörtént a Kutatóintézet alapkövetétele. 1927. szeptember 5-én sor került a megnyitóra: létrejött Magyarország első rendszeres természettudományi központja, amelyben laboratóriumi épület, a tudósok szállodája, korszerű berendezések, felszerelések kaptak helyet. A Kotsis István tervei alapján készült impozáns épületben működő tudományos intézetben neves tudósok dolgoztak: dr. Entz Géza, Sebestyén Olga a balatoni hidrobiológia úttörői lettek, de a később Nobel-díjjal elismert Szent-Györgyi Albert is rendszeres tagja, látogatója volt az intézetnek. A neves intézmény immáron lassan 100 esztendeje végzi a balatoni limnológia alap kutatásait, fontos szerepet betöltve a nemzetközi tudományos életben is.

A kutatóintézet felállítása és a tudományos élet ösztönzése mellett a művészek és a Balaton viszonyát is előtérbe helyezte a hivatalos kultúrpolitika. 1932 májusában alakult meg az IGE, azaz az Írók Gazdasági Egyesülete, amelynek „első parlamentje” – Pakots József országgyűlési képviselő elnöklésével – *Balatoni Íróhét* formájában szervezett több tavi településen találkozót. A keszthelyi záróeseményre még Habsburg Albrecht főherceg is ellátogatott. A főhercegi látogatást *Királyi herceg* című novellájában Tamási Áron is megörökítette.

A hivatalos kultúrpolitika a Balaton ihlette művészeti alkotások készítését is felkarolta és támogatta. 1938-tól hirdették meg az ún. balatoni ösztöndíjat, elsősorban a festők számára. Az ösztöndíj lehetőségével a későbbiekben – a szolnoki, a nagybányai mintájára – egy balatoni művésztelepet szerettek volna életre hívni, bár ez végül nem valósult meg. Az ösztöndíj számos hazai alkotónak lehetőséget adott Balaton-ihlette művek megfestésére, de az ösztöndíjasok között ott találjuk a Balaton egyik legnagyobb festőjét, Egry Józsefet is.

A balatoni tudományos, kulturális élet egyik fontos helyszíne lett a két háború közti időszakban az 1930-as években megnyíló keszthelyi Balatoni Múzeum. Értékes gyűjteményanyag gyűlt itt össze, legfőképpen természettudományi és régészeti leletekből, Darnay Kálmán sümegei régész-muzeológus gyűjteménye alapján. A korszak egyik fontos üzenetének számított a népművészet fontosságának propagálása. Ennek jegyében 1936 szeptemberében tették le Tihanyban a népművészeti ház alapkövét, amely 1937-ben már meg is nyithatott.

Filmeket forgattak a Balatonnál, szépségversenyek zajlottak, a hazai politikai és gazdasági elit, de a közép- és a munkásosztály tagjai is eljuthattak a Balatonhoz a két háború közti időszakban. A szállodák nyugati színvonalon működtek, az infrastruktúra nagyban fejlődött, virágzott az igényes vendéglátás, az éttermek javarészt

regionális alpanyagokat használtak. A vendégéjszakák számában nagyban megmutatkozott a Balaton-fejlesztési koncepció hatása. A hazai vendégek mellett osztrákokat és németeket is nagy számban regisztráltak, a Balaton parti települések virágkorukat élték a megcsonkított ország nehézségei ellenére. A Balaton a két háború közötti időszak egyik sikertörténete lett. Ehhez a sikerhez elengedhetetlen volt az az építkezési folyamat, amely 1900 és 1920 között zajlott a tónál, de valójában csak a trianoni békediktátumot követően teljesebben ki. Ezt a folyamatot törte meg a második világháború, de leginkább a kommunista hatalomátvétel.

Felhasznált irodalom

1907. évi XX. törvénycikk a balaton-vidéki vasút megépítéséről
- ÁCS Anna (2001), *A Balaton-kutató néprajztudós, Jankó János centenáriuma*. In: *Bakony–balatoni kalendárium, 2002*, Veszprém.
- Balaton-füredi új tó fürdő. Lengyel Samu fényképe után, Hazánk s a Külföld*, 1866. szeptember 9. 568.
- A balatoni vasútról* (1909), *Építő Ipar – Építő Művészet Építő Ipar*, szeptember 5. 320–322.
- BALÁZS Károly (2006), *Képeslap levelezőlap lexikon*, Budapest
- BÁRTFAI Endre György: *A balatoni szállásadás története a XVIII. századtól a II. világháborúig*. http://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/10/2015_III_03_bartfai.pdf (letöltés ideje: 2022. november 10.)
- BÉKEFI Rémig (1907), *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*, Budapest
- BODNÁR Éva (1966), *A Balaton a képzőművészetben, Jelenkor*, 8. 741–745.
- BODNÁR Éva (1975), *Balatoni Képtár*, Budapest–Keszthely
- BOLEMAN István (1909), *A balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása*, Budapest
- CSÁNKY Dénes (1942), *A festői Balaton*, Budapest
- CHOLNOKY Jenő (1944), *Eötvös Lóránd báró emlékezete, Turisták Lapja*, 101–104.
- CHOLNOKY Viktor *összegyűjtött művei* (2001), Budapest
- EÖTVÖS Lóránd (1901), *A föld alakjának a kérdése, Természettudományi Közlöny*, június, 321–328.
- FAZEKAS Miklós (2005), *Az észak-balatoni vasút története (1909–1999)*, Balatonfüred
- JANKÓ János (1902), *A Balaton-melléki lakosság néprajza*, Budapest
- JANKÓ János (1900), *A magyar halászat eredete*, Budapest–Leipzig
- JANKÓ János (1900), *Magyar typusok. I. A Balaton mellékéről*, Budapest
- KAÁLI Nagy Dezső (1932), *A balatoni kikötők építésének módjai, Tér és forma*, 5–6. 186–189.
- KOVÁCS Emóke (2019), *Balatoni impressziók*, Budapest
- A magyar szent korona országainak gyógyfürdői és gyógyforrásai. Próspektus-gyűjtemény* (1911), Kiadja a résztvevő fürdők és gyógyforrások támogatásával az országos Balneológiai Egyesület, Budapest
- SÁGI János (1909), *A Balaton és vidéke*, Budapest
- SÁGI János (1902), *A Balaton írásban és képen*, Keszthely

SZAKÁLY SÁNDOR: A HORTHY-KORSZAKRÓL, AHOGY AZT 2023-BAN LÁTOM

Bizonyára a címválasztás is vitára adhat okot, hiszen vannak, akik Horthy-rendszerről beszélnek és beszéltek egykoron is. A kérdés számomra az, hogy a Horthy Miklós nevével fémjelzett korszak (1920–1944) egy sajátos/különleges rendszert jelentett-e vagy a magyar történelemnek egy olyan korszakát, amelyet az utókor – de a kortársak is – a közel huszonöt évig regnáló államfő nevéhez kötnek.

Úgy vélem, nem volt különleges/sajátos rendszer. A másként „két világháború közötti időszaknak” nevezett húsz-huszonöt esztendő gyakorlatilag folyománya volt az 1867. évi kiegyezést követő magyar államnak, természetesen kisebb-nagyobb változtatásokkal.

S melyeket tekinthetjük a legnagyobbak? Úgy gondolom az európai nagyhatalmi helyzetből a trianoni békeszerződés – amelyet a közbeszédben egykoron és ma is diktátumnak neveztek/nevezünk – következtében kis közép-európai országgá válását a Magyar Királyságnak. Miközben az ország területének – Horvátország nélkül – mintegy kétharmadát, magyar lakosságának mintegy egyharmadát veszítve el, önállóvá vált. Társországi helyzetből minden tekintetben önálló állam.

Az első kérdések egyike az volt, hogy az 1918–1919-es forradalmak és ellenforradalom által megtépázott ország milyen államformát válasszon, ki legyen az állam első számú vezetője, miként lehet nemzetközi jogi értelemben is a megszerzett/megkapott/kívívott (?) önállóságot elismertetni.

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követően létrejött különböző kormányok igyekezete minden esetben csak annyit ért, amennyit a győztes nagyhatalmak jónak láttak. Gyakorlatilag „előírások/kívánságok” alakították 1919 nyarán–őszén a magyar politikát, amely viszont nem gyakorolt jelentős hatást az 1919 júniusában Szegeden szervezni kezdett és 1919 augusztusa után a volt Vörös Hadserg csapataival lényegesen megerősödött Nemzeti Hadseregre és annak fővezérére, Horthy Miklósrá. Utóbbit egyre inkább a külhatalmak és a magyar politikai élet szereplői is Magyarország „erős emberének” tekintették.

Az önálló magyar állam és a győztes nagyhatalmak képviselői által folytatott tárgyalások eredményeként létrejött, Huszár Károly vezette magyar kormány megkapta a lehetőséget arra, hogy a párizsi béketárgyalásokra magyar küldöttséget indíthasson útra. A nemzetközi elismerésnek – meglátásom szerint is – ez volt az első állomása. Az 1920. január 5-én Párizsba készülő küldöttség nem sok reménnyel indulhatott el. Kérdéses volt egyáltalán, hogy tárgyalásokról lesz-e szó vagy a győztesek ultimátumait kell meghallgatni és azokat teljesíteni.

1920. január 25–26-án nemzetgyűlési választásokat rendeznek Magyarország idegen hatalmak csapatai által meg nem szállt területein, amely választásokon a több mint hárommillió szavazásra jogosult mintegy nyolcvan százaléka élt a szavazati jogával. A választások európai mércével mérve is demokratikus választójogi rendelet alapján folytak, de a Magyarországi Szociáldemokrata Párt „választási bojkottja” mellett.

A megválasztott Nemzetgyűlés első feladatának az államforma meghatározását és az államfő megválasztását tekintette. Utóbbi – főleg brit támogatásnak kö-

szönhetően is – Horthy Miklós lett. A megválasztásakor a legtöbben úgy vélekedtek, hogy egy rövid ideig tartó, ideiglenes állapot az ő államfői működése során „zavartalan” lehet. Ez az „ideiglenes állapot” végül is közel huszonöt évet jelentett Magyarország XX. századi történelmében.

Az önállóvá vált Magyarországnak a „trianoni sokkhatás” után létre kellett hoznia a nemzeti intézményeket, megszervezni a közigazgatást és az 1918 novembere óta működő minisztériumi rendszert az adott viszonyokhoz igazítani. A társadalmi béke megteremtése is fontos feladatnak tűnt. A forradalmak és az ellenforradalom során elkövetett törvénytelenések a társadalom tagjainak jelentős részét érintették. A vörös terror és az arra adott fehér „válasz” az 1920-as évek elején bírói úton nyert elégtételt és a kormányzói címmel rendelkező államfő, Horthy Miklós kegyelemben részesítette az elkövetőket.

Kérdés természetesen, hogy mi a „vörös terror” és a „fehér válasz”? Ha megnézzük a Magyarországi Tanácsköztársaság – később Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság – egyes politikusainak megnyilvánulásait, akkor azt tapasztaljuk, hogy ők terrort hirdettek meg, és annak megfelelően jártak el, a legtöbb esetben a törvényesség látszatát is elkerülve.

A Nemzeti Hadsereg egyes alakulatainak válasza nem különbözött a megtorlandó cselekedeteket elkövetők tetteitől, de nem hirdettek terrort. A Nemzeti Hadsereg fővezére például a Budapestre történő bevonulás kapcsán szigorú parancsban írta elő, hogy nem lehet megtorlás, nem lehetnek zsidóellenes kilengések stb. Amikor ilyenek a tudomására jutottak, akkor határozott parancsokat fogalmazott meg, ahogyan az adott időszak hadügyminiszterei is 1919–1920-ban.

Az 1920-as évek elején a „zsidókérdés” meghatározó szerepet kapott a belpolitikában. A társadalom tagjainak jelentős többsége az 1919-es kommunista hónapokat „zsidóuralomnak” tekintette, és a magyarországi zsidóság egészét tette felelőssé a „dicsőséges 133 napért”.

Ugyanakkor az elcsatolt területekről Magyarországra érkező menekültek – számukat mintegy 400 ezer főre teszik – elhelyezése, munkába állítása, az iskoláskorúak iskoláztatása komoly nehézségeket okozott az országnak. A több mint négyesztendei háborúskodás alatt a magyar társadalom azon fiatal tagjai, akik az egyetemekre, különböző akadémiákra törekedtek, kimaradtak a felvételtől. 1920-ra mintegy öt évfolyam torlódott fel – nem beszélve a tanulmányaikat katonai szolgálat miatt megszakítókkal – és az ezen öt évfolyamba tartozók tanulmányi lehetőségeit igyekezett a kormányzat, illetve a nemzetgyűlés az úgynevezett „numerus clausus” törvénnyel biztosítani. A törvény alapvetően a magyarországi zsidóság számára jelentett hátrányt/megkülönböztetést, amikor a felveendők arányát a népesség körében meglévő arányukhoz „igazította”. Hogy ki az adott esetben a zsidó, azt a felekezeti hovatartozás határozta meg és nem a „nemzetiség”, miközben a magyarországi zsidóság számára épp ez volt a legelfogadhatatlanabb, mert a zsidó közösség tagjait a Magyarországon élő nemzetiségek, népfajok közé sorolta be a törvény végrehajtási rendelete.

A zsidókérdés egyébként végigkísérte az egész, közel huszonöt esztendőszakot, és alapvetően gazdasági kérdésnek minősült. A korszak döntéshozói a kérdést gazdasági jogszabályokkal igyekeztek „megoldani”. Ez a helyzet változott meg 1944. március 19-e után, a Magyar Királyság területének – pontosabban egy részének – a német haderő és a különböző rendőri alakulatok/szervek általi megszállásával. A Horthy névvel jelzett korszak utolsó hat hónapja alatt mintegy 437 ezer magyarországi zsidót deportáltak német koncentrációs táborokba és a deportáltak jelentős része soha nem került vissza hazájába.

Az önálló államiság meghatározó elemének tekinthető egy ország külpolitikai függetlensége, az önálló külpolitizálás lehetősége. Ez már 1918 novemberében is meghatározó elemnek volt tekinthető. A Károlyi Mihály vezette kormány megteremtette az önálló magyar külügyminisztériumot és igyekezett kiépíteni a külkapcsolatait is, de – mivel az antant nem ismerte el a polgári demokratikus rendszer kormányát – a legnagyobb jóindulattal is csak szerénynek nevezhető a „siker”. Hatványozottabban igaz ez a Magyarországi Tanácsköztársaság esetében, amely a megelőző időszakhoz hasonlóan csak az akkori „Német-Ausztriában” tudott külképviseletet fenntartani.

1919 őszétől, de igazán érdemben a trianoni békeszerződés aláírását követően indult meg Magyarország külkapcsolatainak a kialakítása, illetve fejlesztése. Ez a korszakban tíz esztendeig miniszterelnök Bethlen István gróf működése alatt volt a legeredményesebb. Bethlen és mindenkori külügyminiszterei – akik mellette másodlagos szerepet tölthettek be – részben a győztesek fele próbáltak nyitni, illetve a szomszédos országokkal igyekeztek rendezni Magyarország viszonyát. E kísérletben a gazdasági szempontok meghatározók voltak. Az utóbbi országok esetében igazi sikerről nem ejthetünk szót és a két európai nagyhatalom – Franciaország és Nagy-Britannia – jóindulatát sem sikerült elnyerni. A britek jóindulata megvolt. Megmutatkozott ez az ún. népszövetségi kölcsön megszerzésében, a kisantant túlkapásainak lefaragásában.

Sikeresebb mondható ugyanakkor az olasz, az osztrák majd a német reláció és az 1930-as években a lengyel, a bolgár és a török kapcsolatok is jelentősen javultak. Az államfő, Horthy Miklós személyesen nem igazán folyt bele a külpolitikai témákba, külföldi útjai – Olaszország, Ausztria, Lengyelország, majd később többször Németország – nem tekinthetők meghatározónak, leszámítva a németországi látogatásait a második világháború éveitől. Az eddigi ismereteink alapján egy esetben volt meghatározó hatással a külpolitikára, ez pedig a Szovjetunióval történő diplomáciai kapcsolatfelvétel elutasítása 1924-ben. A két ország között végül is tíz esztendővel később került sor a diplomáciai kapcsolatok létesítésére, amelyek szovjet döntés alapján 1939-ben rövid időre megszakadtak. Ennek megvoltak az okai a mindinkább Berlin felé orientálódó magyar külpolitikában, mint ahogy a kapcsolatok is az 1939. augusztus 23-i német-szovjet egyezmény nyomán rendeződtek.

Horthy Miklósnak 1938–1941-ben volt erősebb ráhatása a külpolitikai döntésekre. A sikeres revízió alapvetően a magyar kormány tevékenységének köszönhető, de a kormány ezen kérdésekben maga mögött tudhatta Horthy támogatását. Nem

véletlen, hogy a közvélemény mint „országgyarapítót” emlegette. A törvények által biztosított jogával élt, amikor 1941-ban a Jugoszláv Királyság elleni hadba lépésről döntött, amelynek a megítélése különböző nézőpontokból vizsgálható. Hogy Horthy Miklós és a mindenkori magyar kormányok számára miért az Olasz Királyság majd – és később egyre inkább – a Németbirodalom számított támogatónak, annak nem ideológiai, hanem „érdekpolitikai” okai voltak. Ezen két európai nagyhatalom volt ugyanis, amely ha bizonyos fenntartásokkal és saját érdekeit szem előtt tartva is, de támogatta a magyar revíziós törekvéseket. Utóbbi pedig a magyar társadalom szinte valamennyi tagja teljes mértékben magáénak érezte. Nem véletlen, hogy az államfő népszerűsége az 1938 és 1941 közötti sikeres revízió hatására a legmagasabbra emelkedett.

Az államfő felelőssége a Szovjetunió elleni hadba lépés kapcsán, majd az Amerikai Egyesült Államokkal történt szembekerülés kapcsán érhető tetten. Horthy ugyan mind a két esetben az 1920. évi I. és XVII. törvénycikkben számára biztosított lehetőségekkel élt, de utólag – a későbbi történések ismeretében – nagyobb visszafogottságot ajánlana a történész.

Horthyt és a korszak legtöbb meghatározó politikusát – meglátásom szerint – mindenkor az ország valós – vagy csak vélt – érdeke vezette döntései meghozatalában. Hogy milyen információkkal bírtak az adott helyzetekben és mi volt még az, ami meghatározta döntéseiket, nem könnyű megválaszolni. Magam úgy vélem, hogy az adott korban is a döntéshozók a köz érdekét és javát tartották szem előtt és az alapján döntöttek.

A döntéseket természetesen mindig az eredmények igazolják vissza. Így azt mondhatjuk, hogy a kulturális politikának a döntései szinte napjainkig kiható eredményeket hoztak. A leginkább Klebelsberg Kuno és Hóman Bálint nevével fémjelzett kulturális politikának köszönhetően a magyar köz- és felsőoktatás európai színvonalúvá vált. Az analfabetizmus jelentősen csökkent és a magyarországi egyetemek, főiskolák, akadémiák megfelelő tudással bíró személyeket bocsájtottak ki a falaik közül.

Az adott időszaknak a magyar sportéletre és eredményekre is komoly hatása volt. Az első világháborúban vereséget szenvedő, erősen megcsönkített ország sporteredményei az 1930-as évek elejére kiemelkedővé váltak. 1936-ban a Berlinben megrendezett nyári olimpiai játékokon a bajnoki címeket tekintve Németország és az Amerikai Egyesült Államok mögé Magyarország sorakozott fel harmadikként, tíz győzelemmel. A sportsikereknek az alapja – meglátásom szerint – a törvényi szabályozás volt, ugyanis az 1921. évi LIII. törvénycikk a leventemozgalommal tömegessé tette és a vidéki falvakba is eljuttatta a sportot, az üzemek és a vállaltok számára megfelelő sportpályák stb. létrehozását írta elő és ezzel a tömeg- és munkássportot is támogatta.

Kiemelkedőnek tekinthető e téren a Testnevelési Főiskola 1925-ös létrejötte is, amely intézmény évtizedekig Európa egyik legismertebb és legszínvonalasabb testnevelő tanárképzője volt. Az előbb leírtaknak (is) köszönhető, hogy a magyar sport-

sikerek az 1980-as évekig szinte töretlenek voltak. A Horthy-korszakban kialakított struktúra és az akkor sikeres sportolókból edzőkké váló személyek képesek voltak a tudásukat átadni és megfelelő utánpótlást nevelni.

Természetesen egy ország megítélése, teljesítménye a gazdasági mutatókkal írható le leginkább. A kérdés 1920 után az volt, hogy a korábban kialakított/kialakult struktúrát miképp lesz képes „megreformálni” az ország. A nyersanyagkincsek – szén, vasérc, arany stb. – szinte teljes mértékben elvesztek, ahogy az erdőterületek döntő többsége, a bányák jelentős része, illetve a jelentős gabonatermő területek is. A „csonkaországban” rendkívül egészségtelen volt az ipari üzemek, feldolgozó üzemek aránya a feldolgozandó nyersanyagokhoz képest. Amíg például a malomipar jelentős része a „maradék országban” volt, a legjobb gabonatermő területek a határokon kívülre kerültek.

Egyébként az adott korszak egyik legjelentősebb társadalmi-gazdasági kérdése a földkérdés volt. Az ország művelhető és erdő területeinek döntő többsége nagybirtokok formájában viszonylag kevés család tulajdonában volt, míg a mezőgazdaságból élő lakosság – parasztság – leginkább a családok fenntartásához alig elegendő földterülettel rendelkezett. Nem sokat változtatott ezen – bár fontos lépésének számított – a Nagyatádi Szabó István és Bethlen István nevéhez kötődő földreform, amely jelentős tömegeket juttatott saját földhöz, házhelyhez. Ezek a birtokok – a legtöbb esetben törpebirtoknak nevezték azokat – azonban az ország élelmiszerellátásában nem jelentettek igazán szerepet, az adott családok önfenntartására voltak elegendők.

A Horthy-korszakban az oktatás és a kultúra mellett az egészségügyben, a társadalombiztosítás területén történtek jelentős előre lépések. Nagy számban épültek kórházak, szanatóriumok. A társadalombiztosítás egyre nagyobb tömegeket ért el, és a családvédelmi mozgalmak, illetve a népegészségügyi kérdések is meghatározóvá váltak.

A két világháború közötti – Horthy-korszakbeli – Magyarország az európai országok sorában jelentős eredményeket ért el. A gyakorlatilag kifosztott, több hónapig idegen megszállás alatt álló országnak sikerült talpra állnia. 1938-ra a legtöbb gazdasági és egyéb mutatót tekintve az európai középmezőnyhöz zárkózott fel. Eredményei jobbak voltak Románia, Bulgária, Lengyelország, Jugoszlávia, Törökország, Portugália, Spanyolország eredményeinél, és nem sokkal maradtak el Ausztria, Csehszlovákia mögött. Ha a felsorolt országokat nézzük, akkor elmondható, hogy közülük több – Románia, Jugoszlávia – jelentős területi gyarapodással jött létre és meghatározó gazdasági potenciált is örökölt az újonnan megszerzett területekkel. Velük szemben Magyarország a semmiből kellett, hogy építkezzen.

Amikor egy ország történelmében egy időszakot vizsgálunk, akkor az adott kor lehetőségeit is meg kell vizsgálnunk és összevetni más országok lehetőségeivel. Ha így tekintünk a két világháború közötti időszak Magyarországra, akkor elmondható, hogy nem volt valami előnyös a magyarság számára és nem volt igazán szerencsés az 1918–1920-as indulás. Bizonyára lehetne jóval keményebben is fogal-

mazni, s azt mondani, hogy a nagy térségeket szétszedő békeszerződés a győzteseknek sem volt előnyös.

A jelzett indulást nem könnyítette meg a már korábban jelzett ellenséges környezet. Ha megnézzük az adott időben tett magyar kísérleteket – együttműködni a szomszédos országokkal –, akkor azt mondhatjuk, hogy szinte teljes a kudarc. Ezt a kezdetet nehezítette meg 1921-ben az uralkodó – IV. Károly magyar király – két visszatérési kísérlete. Ő és szűkebb tanácsadói köre úgy vélte, eljött az ideje annak, hogy visszatérjen a magyar trónra, amelyről az ő értelmezésében nem mondott le 1918 novemberében, csak az uralkodói jogainak gyakorlásától vonult vissza.

Napjainkig vita tárgya, hogy melyik megoldás lett volna a jobb: engedni IV. Károlynak, vagy azt tenni, amit az adott időben Horthy Miklós és a magyar politikai elit többsége tett: elutasítani az uralkodót. A kérdést 1921-ben válaszolták meg az akkori döntéshozók: IV. Károly nem térhetett vissza a magyar trónra, és emigrációba kellett vonulnia. A győztes nagyhatalmak – de főleg az általuk pártfogolt Cseh-szlovák állam, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – nem kívánt Habsburgot látni a magyar trónon. (Ausztria már korábban nem kívánatos személynek nyilvánította a volt uralkodót.)

Az első visszatérési kísérlet következménye lett a közel huszonöt éves korszakban több, mint tíz évig miniszterelnökként működő Bethlen István kormányfői kinevezése. Az erdélyi születésű politikus már a korszakban megkerülhetetlenné vált. Miniszterelnöksége előtt és azt követően is az államfő bizalmasai közé tartozott és konzervatív-liberális politikusként vallotta, hogy az állam ügyeiben döntéshozókat akkor kell és lehet választani, amikor a választók megfelelően felkészültek. Nevéhez fűződik az 1919-es választójogi rendelet eltörlése és az új megalkotása, amely az 1919-es rendelethez képest jelentős visszalépést jelentett: nyílt szavazás a nem törvényhatósági jogú városokon kívül. Ez akkor már Európában alig létezett itt-ott.

Bethlen a „külpolitika-csinálást” – ahogy jeleztem – gyakorlatilag magának tartotta fenn. Próbálkozásai a britek és részben a franciák felé nem vezettek eredményre. A „trianoni bilincsből” való kitörés a magyar társadalom szinte minden tagja számára fontos volt. Így a Bethlen által békés úton történő revíziós politika teljes támogatottsággal bírt. A kérdés csak az volt: lesznek-e ennek támogatói a külső országokban?

A világháború győzteseinek „nagy vesztese”, Olaszország karolta fel a magyar ügyet. Az 1927-ben megkötött kétoldalú egyezmény a magyar külpolitika első igazán nagy sikere volt, és ha belegondolunk, hogy az 1921-ben megtartott Sopront és környékét Magyarországnak „ítélő” népszavazás is olasz közvetítést követően jött létre, akkor elmondható, hogy a bizonyos területeken közös érdek összehozta a két országot. Ennek is betudható, hogy a trianoni békeszerződés előírásai szerint 35 ezer fős magyar haderő – 1922. január 4-ig Nemzeti Hadsereg, azt követően magyar királyi Honvédség –, illetve annak vezetése Olaszország fele fordult. A magyar királyi Honvédség így az 1930-as évek közepéig, második feléig alapvetően Olaszországból beszerzett fegyverekkel próbálta meg „eltüntetni” a fegyverzeti hiányosságokat, és

később Olaszországban képezték ki a magyar királyi Honvéd Légierők repülőgépvezetőinek egy részét. Nem meglepő tehát, hogy a második világháború kitörésekor, de még 1941–1943-ban is a repülőgépek jelentős része olasz beszerzésből állt hadrendbe.

A magyar királyi Honvédség fejlesztése a Bethlen Istvánt – Károlyi Gyula gróf „közbeiktatását” követően – váltó Gömbös Gyula miniszterelnöksége és egyben honvédelmi minisztersége alatt indult meg. Gömbös, aki volt Bethlennek szövetségese, ellenfele, bizonyos értelemben a bethleni békés revíziót igyekezett megvalósítani, és jól érzékelte, hogy arra más úton semmiféle remény nem lenne. Természetesen a békés megoldáshoz is szükség lett volna erőre és külső támogatásra. Hogy az általa szorgalmazott magyar–olasz–osztrák együttműködés ebben a kérdésben mennyire lett volna jelentős, nem tudható, mivel az európai politikában jelentős változások álltak be: 1933-ban a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt vezetője, Adolf Hitler alakított kormányt, és 1934-ben már a Németbirodalom teljhatalmú urává vált.

Magyarország miniszterelnöke, Gömbös Gyula ezt az országot kereste fel, amely látogatást sokáig csak úgy jellemeztek, hogy az első európai kormányfő a „náciknál”. Gömböst nem ideológiai szimpátia vitte a Németbirodalomba, hanem a világgazdasági válság okozta gondok, amelyek megszüntetésében fontos szerepet vélt felfedezni a magyar–német gazdasági kapcsolatokban, ismét elérve a német piacokat, amelyek hagyományosan a magyar mezőgazdasági export felvevő piacai voltak. Gömbös sikerrel járt, és az ő miniszterelnöki működése idején létesült diplomáciai kapcsolat a Szovjetunióval. A korábban már említett és 1924-ben bekövetkezett „Horthy-vétót” 1934-ben el lehetett kerülni. Magyarország partneri viszonyba került a Szovjetunióval. A Magyarországi Tanácsköztársaság emléke és a kommunista mozgalom törvényen kívül helyezése Magyarországon érdemben nem befolyásolta a kapcsolatokat. Ha megnézzük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a Horthy-korszak közel huszonöt esztendeje alatt nem ítélték halálra, illetve szabadságvesztésre anynyi kommunistát, mint amennyit a sztálini Szovjetunióban az oda emigrált magyar kommunisták közül kivégeztek, illetve súlyos szabadságvesztésre ítélték. Megfogalmazódhat a kérdés: vajon a két ország közül melyik felelne meg inkább a ma oly divatos „jogállami kritériumoknak”? Természetesen nem lehet összevetni különböző időszakokat és különböző rendszereket, az „utókor szemüvegén” keresztül vizsgálva azokat, de...

E kapcsán tehető fel az a kérdés is, hogy a Magyar Királyságban a törvényhozói és a végrehajtó hatalom elvált-e egymástól, működött-e az önálló, független igazságszolgáltatás?

Ha ezekre a kérdésekre keressük a választ, akkor azt kell mondani, hogy igen. Működtek a törvényesen bejegyzett pártok. Kétkamarássá vált az országgyűlés és 1939-ben – a korszak utolsó országgyűlési választásán – már az általános, egyenlő és titkos választás szabályai szerint adhatták le szavazatukat a választópolgárok.

Ebben az időben Magyarország gazdasági, kulturális téren az európai országok középmezőnyébe tartozott. Ha azt nézzük, hogy honnét indult az ország, akkor ez jelentős fejlődésnek tekinthető. A reménybeli és várt újabb előrelépés és fejlődés

azonban más irányt vett. A nemzetközi viszonyokban bekövetkezett változások, az átrendeződő hatalmi viszonyok Magyarország helyzetét is jelentősen befolyásolták. A kérdés az volt, hogy milyen irányt vesz az ország?

A négy európai nagyhatalom 1938. szeptember 29–30-i müncheni egyeztetése és döntései meghatározták a további lehetőségeket. Magyarország előtt érdemben megnyílt a békés úton történő revízió lehetősége. Horthy Miklós 1938 augusztusában határozottan utasította vissza azt a német kérést egy Csehszlovákia ellen indítandó magyar támadással kapcsolatban, és a jugoszláviai Bledben ugyanazon időben tartott tárgyalásokon Magyarország számára kimondták a fegyverkezési egyenjogúságot. Ezzel a trianoni békediktátum katonai előírásai – amelyeket az ország az 1920-as évek végétől már csak részben tartott be – süllyesztőbe kerültek. A bledi megállapodást egyébként végül is soha nem iktatták törvénybe. Annak elfogadásával – még ha törvény egyik országban sem lett belőle – gyakorlatilag Magyarország szétrobbantotta a kisantantot, amelynek államai erős német befolyás alatt és alapvetően informálisan működtek együtt a további egy-két esztendőben.

Ha lehet sikeres időszakról beszélni, akkor a Horthy-korszak esetében az 1938 és 1941 között időszakot annak tekinthetjük. A revíziós sikerek – amelyek alapvetően német és olasz támogatással születtek meg – nemzetközi jogi értelemben is elfogadottakká váltak. A második bécsi döntésről a brit miniszterelnök megmondta ugyan, hogy nem fogadják el, de érdemi fellépés ellene nem történt. Egyébként Antonescu tábornagy is kijelentette 1941 őszen, hogy az diktátum, és amint lehetséges, Románia megváltoztatja azt.

Sem az 1938. november 2-i első bécsi döntést, sem az 1939. március 15–18-i kárpátaljai bevonulást nem követte elutasítás a brit és a francia állam részéről. Az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés is a nemzetközi jog értelmében elfogadottnak volt tekinthető. Igaz, ekkor Franciaország már nem volt érdemi tényező. Területének egy része német megszállás alatt állt, a másik része pedig a németekkel együttműködő „bábállam” volt. A Brit Birodalom magyar–román viszonylatban semleges volt, már csak azért is, mert a románok felmondták a két állam között nem sokkal korábban kötött megállapodást.

Magyarország – amely az 1939. szeptember 1-én megkezdődött német–lengyel, illetve szlovák–lengyel, majd rövidesen szovjet–lengyel háború idején semleges maradt – a német–szovjet megállapodást (1939. augusztus 23.) követően rendezte a diplomácia kapcsolatait a Szovjetunióval, és magyar–román viszonylatban még együttműködni is képes lett volna vele, legalábbis a magyar katonai vezetők egy része úgy vélekedett. A felvetést Teleki elutasította, mondván, az ördöggel nem szövetkeznek.

Az európai háborúban és a világpolitikában 1941 áprilisa–júniusa hozott igazán nagy változásokat, amelyek Magyarország helyzetét is érdemben változtatták meg. A Jugoszláv Királyság elleni német támadást követően Magyarország – érvényesítendő revíziós elképzelései érdekében – a délszláv állam de jure és de facto felbomlását követően bevonult az úgynevezett Délvidékre, illetve annak egy részére.

Ezt megelőzően a Brit Birodalom megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal, majd 1941 novemberében a britek bejelentették, hogy hadban állónak tekintik magukat Magyarországgal.

A jugoszláv válság a magyar belpolitikában is vitákat váltott ki. Lehet-e részt venni egy ország megtámadásában – még ha csak bizonyos feltételek esetén –, amellyel korábban együttműködési és barátsági szerződést kötöttünk, vagy a revíziós célkitűzések ezeket felülírják? Az utóbbit pártolók kerültek többségbe, és úgy vélték, az elcsatolt magyar területek visszaszerzése meghatározó.

1941 májusában sokan úgy vélték, hogy az ország elérte mindazon céljait, amelyek az adott helyzetben elérhetőek voltak, és talán egy nyugodtabb időszak következik. Ez azonban téves feltételezés volt. Németország a Szovjetunió elleni támadásra készült, amely támadásban akár Magyarországra is számított volna, de a tervekben nem számolt vele. A magyar katonai vezetés egy része, élén a Honvéd Vezérkar főnökével, Werth Henrik gyalogsági tábornokkal úgy számolt azonban, hogy a közelinek tűnő német–szovjet háború Magyarország sorsára is meghatározó erővel hathat. Úgy vélték, a háború gyors kimenetelű lesz, és német sikert hoz(hat). A németek mellett ott lesznek – voltak információi a Honvéd Vezérkar főnökének – a románok és a szlovákok is, és kérdés volt, hogy a gyors győzelem részesei vajon milyen lehetőséget kapnak Adolf Hitlertől a korábbi, számukra nehezen feldolgozható magyar revíziós sikerek módosítására. A magyar katonai és politikai vezetést alapvetően nem a kommunistaelenesség, 1919 emléke motiválta ebben a kérdésben, hanem a visszaszerzett területek esetleges elvesztésének a lehetősége. Mindezzel együtt Bárdossy László miniszterelnök-külgügyminiszter visszafogottságot kért a katonai vezetőktől, és úgy vélte, a politika nem a katonák dolga.

Az államfő, Horthy Miklós ekkor még nem foglalt állást a kérdésben. 1941. június 26-án azonban az ő döntése volt a Szovjetunióval szemben a hadiállapot kimondása. Döntése számos kérdést vet fel. Jogában állt-e ilyen döntést hozni, a fennálló jogszabályok alapján tette-e meg ezt? Lett volna-e olyan személy, aki őt ebben megakadályozza?

Ha eltekintünk az utókor bölcsességétől, akkor azt kell mondani, hogy Horthy Miklós az 1920. évi I. és XVII. törvénycikk alapján hozta meg a döntését, amelyet a magyar Országgyűlés tudomásul vett. Bárdossytól elvette a jogot, hogy ő a felelős magyar miniszterelnök, bár ha meggondoljuk, mivel nem hadüzenetről volt szó, nem kellett ahhoz az Országgyűlés előzetes hozzájárulását kikérni. Nem valószínű, hogy Horthyt ebben a kérdésben befolyásolni lehetett volna. Valószínűleg őt is a korábban jelzett román, szlovák veszély motiválhatta, és nem volt olyan személy a közelében, aki ettől eltéríthette volna. Bárdossy László lehetőségei korlátozottak voltak, míg Bethlen István – akit állítólag Horthy elért telefonon – a távolból nem tudott rá hatni.

A döntést meghozó kormányzó és az azt tudomásul vevő minisztertanácsi ülés résztvevői, illetve az Országgyűlés Képviselőháza és Felsőházának tagjai mindezek ellenére arra törekedtek, hogy Magyarország „limitált erővel” vegyen részt a

hadműveletekben. Ez azonban csak részben járt sikerrel. 1942-től kezdődően a magyar királyi Honvédség vezetői a német kéréseket már nem igazán tudták visszautasítani, és Magyarország ténylegesen a háború aktív résztvevőjévé vált. Hadban állt a Brit Birodalommal és 1942 tavaszától az Amerikai Egyesült Államokkal is. A döntések természetesen az államfő tudtával, jóváhagyásával történtek, és bizonyos esetekben a kezdeményező is ő volt.

Úgy az egész korszak történetének, mint Horthy Miklós személyének az utókor általi megítélésében meghatározó szerepe van az ún. „zsidótörvényeknek”, illetve az ország megszállását követő deportálásoknak. Az előbbieket jogkorlátozó jogszabályok voltak, amelyek az adott időben a lét- és vagyónbiztonságot még nem fenyegették, de az állampolgári egyenlőséget sértették. A deportálások esetében nem szabad megfeledkezni arról, hogy egy szuverenitásban korlátozott országból történtek a „kiszállítások”, és magam úgy látom, 1944 áprilisában-júniusában sem a deportáltak, sem a deportálásban közreműködő magyar hatóságok nem tudták, hogy milyen sors vár a koncentrációs táborokba hurcoltakra.

Horthy, amikor értesült a koncentrációs táborokban történő gyilkosságokról, leállította a deportálásokat. Ezt mindenki más indokkal/okkal magyarázza, és nem mindenki tekinti őszinte döntésnek, és felveti, hogy miért járult hozzá egyáltalán korábban a deportáláshoz. Az egész korszaknak a megítélésében ez a meghatározó elem – ahogy fogalmazni szoktak – a magyar állam nem védte meg állampolgárait egy idegen hatalommal szemben. A kérdés az, hogy meg tudta volna-e védeni? Szomorú, de valószínűleg nem.

Végezetül a vég. A háború 1944 augusztusában elérte az akkori Magyarország határait. Egyértelművé vált, hogy a vereség elkerülhetetlen. Ki kellene válni a háborúból. Erre volt már korábban próbálkozás, ami egy majdani helyzet bekövetkeztekor vált volna valósággá. Az államfő úgy vélte, hogy a háborúból történő kiválás a nyugat felé történhetne meg, nem tudta – vagy nem akarta elhinni – hogy Európa és a világ sorsa gyakorlatilag a teheráni konferencián már eldőlt. A későbbi győztesek betartották a megállapodást. Magyarország a szovjet érdekszférába került.

A kiválás lehetősége Horthy számára mindezek ellenére még 1944 szeptemberében is a britek és az amerikaiak felé tűnt reálisnak. Az elképzelése azonban gyakorlatilag lehetetlen volt. A már fentebb jelzetteknek megfelelően a britek és az amerikaiak Moszkvához irányították.

Talán ez volt az utolsó lehetőség, az utolsó szalmaszál. Moszkvában ugyanis megszületett az előzetes megállapodás, amely minden addigi területi nyereséget elvetett. A magyar közigazgatás és a katonai erő az 1937. december 31-én fennállott határok közé kellett, hogy visszavonuljon és Magyarországnak hadat kellett (volna) üzennie Németországnak.

Egyik pontját sem sikerült betartani a megállapodásnak. Az államfő és a szűk környezete által kigondolt kiválás nem járt sikerrel. A totális háborúban csak azokkal a módszerekkel és eszközökkel lehet eredményt elérni, amelyeket a másik fél is alkalmaz. A háborúból való kiválás – vagy ahogy a legtöbbször említik kiugrás – teljes

SZAKÁLY SÁNDOR: A HORTHY-KORSZAKRÓL, AHOGY AZT 2023-BAN LÁTOM

kudarcot vallott. Az okok összetettek, amelyek minden résztvevő felelősségét felvetik. A kérdés csak az, hogy a felelősség azonos-e a bűnösséggel? Meglátásom szerint nem! Minden politikus felelős azért, amit megtett, és azért is, amit nem tett meg. A bűnösség kimondása viszont minden esetben a bíróságoké, amelyek a fennállt jogszabályok alapján mondhatják ki azt, hogy...

A Horthy-korszak, meglátásom szerint, nem volt bűnös korszak. Annak meghatározó vezetői alapvetően az érvényes jogszabályok alapján jártak el és minden bizonnyal az általuk vezetett ország javát akarták. Az eredmény számos esetben mindezek ellenére mást mutat.

Milyennek vélem/minősítem ezt a korszakot? Egy 19. századi államberendezkedés javított változatának, amely a kor Európája számos országához hasonló módon működött. Voltak hiányosságai – főleg a választójog tekintetében –, de példamutató törekvései is, főleg az oktatás, a kultúra, az egészségügy, a családpolitikai terén. Nem összevethető a politikai rendszer a brit, a francia, a csehszlovák stb. rendszerekkel, de sem fasisztának, sem nemzetiszocialistának, sem autoriternek nem tekinthető. Mai szóval élve talán a „korlátozott demokrácia” lenne a legmegfelelőbb, amely természetesen vitatható, és az ellenkezője bizonyítandó.

Kaposvár, a Fő utca 1950-es években

HOLLÓSI GÁBOR: A TÖRTÉNELMI RÉGMŰLT EMLÉKEZETE A HORTHY-KORSZAK EMLÉKTÖRVÉNYEIBEN

Bevezető

A Horthy-korszak emléktörvényeit feldolgozó sorozatunk utolsó része – az előző két részt a *Somogy* 2022/3. és 2023/1. száma közölte – azokat a törvényeket mutatja be, amelyek már a saját korukban is száz évnél régebbi történelmi eseményeket, illetve száz évnél régebben élt történelmi személyek emlékét örökítették meg. E körbe szűkebb értelemben véve csak két törvény tartozik: az egyiket az országgyűlés a budapesti tudományegyetem alapításának 300. (1935), a másikat Szent István király halálának 900. évfordulóján (1938) bocsátotta ki. Ennél azonban jóval bővebb az általunk áttekintett anyag, egyrészt, mert figyelemmel kell lennünk az úgynevezett Szent István-törvénykomplexumra. Másrészt, mert Rákóczi halálának 200. évfordulójára (1935) ugyan nem alkotott emléktörvényt az országgyűlés, helyette viszont – szintén törvényben – rendelkezett arról, hogy verjenek Rákóczi-emlékpénzt. Célszerűnek tűnt tehát, hogy ezzel együtt egy helyre gyűjtsük össze az emlékpénz kibocsátásokról szóló törvényeket a korszakban, még akkor is, ha némelyik történelmi alanya – például Liszt Ferenc – írásunk címével nem hozható összhangba. Végül, felvettünk munkánkba egy olyan 1942-ben megjelent törvényt is, amely a nemzet és az egyház nagyjai, illetve a szentek emlékezetét az üzleti tevékenységgel szemben védi. Ez ugyan választott címünk, az „emléktörvények” kitételének szintén nem felel meg, ám a régmúlthoz kötődik nemzetünk, illetve az egyház nagyjainak és a szentek túlnyomó része, ráadásul e törvény büntetőjogi védelemben részesíti az emlékezetet.

Emléktörvény a budapesti tudományegyetem alapításának 300. évfordulóján

A budapesti tudományegyetem – a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem, 1950-től Eötvös Loránd Tudományegyetem – alapításának 300. évfordulóját 1935-ben ünnepelte. A tricentenáriumra a magyar országgyűlés emléktörvényt alkotott (V. törvénycikk), melynek kezdeményezője Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter volt.

A törvény mindenekelőtt Pázmány Péter esztergomi érsek tettét méltatja, aki 1635-ben „a három részre tépett Magyarország legválságosabb viszonyai között” – a török visszaszorításáig ideiglenesen Nagyszombaton – az egyetemet megalapította. Ezt követően a törvény az egyetem érdemeit rögzíti, mely „évszázadok viszontagságai közepett is mindig hű maradván alapítójának tudományos célkitűzéséhez [...] tíz emberöltőn keresztül Isten, Haza és a Tudomány szolgálatára s a nemzet egészének javára nevelte polgárait”. Rendelkezett továbbá emlékérme kibocsátásáról is: az évforduló megörökítésére ötvenezer darab kétpengős ezüstérmét kellett verni. Végül, a törvény az egyetemnek ajándékozta a Konkoly-Thege alapítványú Csillagvizsgáló Intézetet (mely korábban már működött az egyetem kötelékében), a Budapesti Föld-

rengési Obszervatóriumot, továbbá diákjóléti és művelődési intézmények létesítésére a ferencvárosi dohánygyári épületet.

Az emléktörvény fényét sajnos erősen tompítja, hogy leghosszabb bekezdésében nem kevesebb, mint 44 telekkönyvi betét- és helyrajzi számot vett fel a kodifikátorra. Ezek a számok az egyetemnek a már tulajdonában álló, de nem az egyetem (hanem például az Egyetemi Könyvtár vagy az Államkincstár) nevére telekkönyvezett ingatlanaira vonatkoztak, melyek tekintetében az emléktörvény a tulajdonosnak a Tudományegyetemre való kiigazítását rendelte el a telekkönyvi nyilvántartásban, az eljárás illetékmentességét is biztosítva. Az intézkedés helyessége vitán felül áll, jobb lett volna azonban, ha e részleteket miniszteri rendeletben szabályozzák.

Annál inkább, mert ha elolvassuk a törvény indokolását, megtudjuk, hogy a törvényben korántsem szerepel minden az évforduló kapcsán. Így az sem, hogy postabélyegen is megörökítik az emlékévet. Az sem, hogy részben a főváros támogatásával, részben pedig állami költségvetésből tüdőbeteg-klinikát létesítenek. (Csak 1951-ben vált ki az ELTE-ből a Semmelweis Orvostudományi Egyetem.) Továbbá az sem, hogy az egyetem épületeinek tatarozását is felvetette a költségvetési előirányzatba a vallás- és közoktatásügyi miniszter, illetve, hogy az Egyetemi Atlétikai Klub sportpályájának a kor igényeinek megfelelő átépítésére szintén lépéseket tett. Mindezeket a felsőház közoktatásügyi bizottsága a törvényjavaslatról készített jelentésében így kommentálja: mivel „a törvényhozás külön felhatalmazásának kikérése nélkül teljesítheti [az említetteket] a kormány, ezért szerényen hallgatott róluk, amivel annál szebbé és intimebbé teszi ezeket az adományokat”.

Ami egyébként a törvényjavaslatról készült bizottsági jelentéseket illeti, a képviselőház közoktatási bizottságáé kevésbé informatív, a felsőház közoktatási bizottságáé pedig főleg az egyetemalapítást és az egyetem történetét ismerteti. Az utóbbiban azonban felhívjuk a figyelmet egy – akár kritika alá is vonható – gondolatsorra, mely felsőoktatásunk történetében keresi az okát Trianonnak: „Pázmánynak e grandiózus tervei a csakhamar bekövetkezett halála miatt és a török háború viszonyosságai között nem fejlődtek tovább oly mértékben, amint ő azt tervezte, és ahogy az ország sorsa ezt megkívánta volna. [...] Elképzelni is nehéz, hogy hol állanánk mi ma [1935], ha Pázmány kultúr-várrendszere, valamint Bethlen Gábornak nagyenyedi és Kisdy Benedeknek kassai egyeteme, melyeket a császáriak tettek tönkre, szabadon kibontakozhatott és küldetését teljesíthette volna az oláhok, szászok és a szlovákok között. Bizonyára elejét vették volna ezek a nemzetiségi nehézségek kiéleződésének és mi elkerültük volna Trianont.”

Az 1938. évi Szent István-emléktörvény

István király halálának 900. évfordulóján az országgyűlés emléktörvényt alkotott (1938. évi XXXIII. tc.), még pedig Székesfehérváron, ahol Szent István egykor a királyi törvénynapokat tartotta, és amely város a királyi törvénynapokból kifejlő-

dött Árpád-kori országgyűlések székhelye volt. Az ünnepi ülés helyszíne azonban előzetesen külön törvényi intézkedést igényelt, mivel a magyar közjog szerint (1848. évi IV. tc.) az országgyűlésnek mindig (Buda)Pesten kellett összeülnie.

A székesfehérvári helyszínről rendelkező külön törvény (1938. évi XXIV. tc.) a méltó ünnepi kereteken túl biztosította azt is, hogy az emléktörvényt majd gyorsan, a törvényjavaslatok szokásos tárgyalási rendjétől eltérően lehessen elfogadni. Ezért lehetővé tette, hogy azt előzetes bizottsági tárgyalás nélkül, a képviselőház és a felsőház egyetlen napon tartott, együttes ülésben vitassa meg, továbbá, hogy Horthy kormányzó a törvényt már közvetlenül a megalkotása után aláírásával és kihirdetési záradékkal láthassa el.

Bár magának az emléktörvénynek kellett volna elrendelnie, hogy első királyunk tiszteletére hatszázezer darab ötpengős ezüstérmét verjenek, erről külön törvény született (1938. évi IX. tc.). Az érméket ugyanis már a jubileumi ünnepségek megkezdése előtt forgalomba kívánták hozni, valamint négy-öt hónapot igényeltek az előkészítő munkálatok is.

Ilyen előzményekkel a székesfehérvári országgyűlés „Szent István király dicső emlékét a magyar nemzet örök hálájának és mélységes hódolatának bizonyosságául” törvénybe iktatta, illetve augusztus hó 20. napját Szent István király emlékezetére nemzeti ünnepnek nyilvánította (1938. évi XXXIII. tc.). Megjegyezzük, hogy a szent király ünnepéről rendelkezett már az 1222-es Aranybulla is, továbbá, hogy az már ipari munkaszüneti nap volt korábban is (1891. évi XIII. tc.). Székesfehérváron Imrédy Béla miniszterelnök ismertette az emléktörvény javaslatát, Serédi Jusztinián hercegprímás, Hóman Bálint, Tomcsányi Móric és Tildy Zoltán szoltak hozzá.

Emlékpénz-kibocsátások a Horthy-kor törvényei tükrében

II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társai hamvai hazahozataláról az országgyűlés 1906-ban rendelkezett (XX. törvénycikk): Rákóczit a kassai székesegyházban helyezték örök nyugalomra, nem számítva arra, hogy Kassa városa bő egy évtizeddel később már az új csehszlovák állam része lesz. Ugyanez a törvény emlékmű létesítését is kilátásba helyezte. 1934-ben – amikor Rákóczi halálának 200. évfordulója közeledett – a parlament épülete előtt lovas ércszobor felállításáról kormányzói kézirat intézkedett. Bizonyára az 1906-os jogalkotási előzmények miatt csak Fabinyi Tihamér pénzügyminiszter állt elő törvényjavaslattal az 1935. évi bicentenáriumra, miszerint százezer darab kétpengős ezüstérmét kell verni Rákóczi képmásával, „hogy nagy történelmi egyénisége minél szélesebb körben is hirdettessék” – olvashatjuk az *Indokolásban*. A javaslatot a képviselőháznak és a felsőháznak is a pénzügyi bizottsága véleményezte, majd azt a nyilvános vita nyomán az országgyűlés törvénnyé emelte (XI. törvénycikk).

Az országgyűlés szintén „csak” emlékpénz kibocsátásáról döntött 1936-ban, Liszt Ferenc születésének 125., halálának pedig 50. évfordulójára (XXI. törvénycikk).

A törvény – melyre a javaslatot szintén Fabinyi nyújtotta be – kétszázezer darab kétpengős ezüstérmét verettetett a nagy zeneszerző emlékére. A kapcsolódó *Indokolás* Lisztet úgy méltatja, mint „akit mindvégig meleg fiúi ragaszkodás fűzött nemzetéhez, és aki csodálatos művészetével is legelső sorban a magyar Génuszt szolgálta”. Az országgyűlés pénzügyi bizottságainak jelentései közül a felsőházából érdemes egy mondatot kiemelni: „A pénzügyi bizottság teljes mértékben méltányolja a nagy művész emléke iránt a törvényjavaslatban megnyilvánuló kegyeletet, amely egyben kifejezésre juttatja Liszt Ferenc magyar voltát is, amit egyes külföldi helyek alaptalanul kétségbe akarnának vonni”.

A kizárólag csak emlékpénz kibocsátásáról szóló törvényeket időrendben a Szent István király halálának 900. évfordulójához kötődő törvénykomplexum egyik darabja zárja (1938. évi IX. törvénycikk), mely hatszázezer darab ötpengős ezüstérme veretésével ünnepelte első királyunkat. Az erre vonatkozó javaslat is Fabinyi nevéhez fűződik. Fontos azonban megjegyezni, hogy emlékpénzt más törvények alapján, az azokban foglaltak kiegészítéseként is bocsátottak ki.

1935-ben a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának háromszázadik évfordulóját emléktörvényben örökítették meg (V. törvénycikk), mely erre az alkalomra – egyebek mellett – ötvenezer darab kétpengős ezüstérme veretéséről rendelkezett. Hasonló intézkedés előfordul érdemtörvényben is: az 1930-ban, Horthy kormányzóvá választásának tízéves évfordulójára elfogadott törvény szerint (XI. törvénycikk) az ötpengős ezüstérmék egyik oldalán Horthy képmását kellett feltüntetni. Végül, 1938-ban a Felvidék déli részének visszacsatolásakor keletkezett, úgynevezett első inkorporációs törvény (XXXIV. törvénycikk) is tartalmazott olyan rendelkezést, mely kétmillió darab kétpengős ezüstérme veretésével kívánta megörökíteni a felvidéki területek visszacsatolásának emlékét. Az érmemennyiség és értékek összehasonlítása érdekes gondolatokhoz vezethet: míg Rákóczi csak százezer kétpengőst, addig Liszt dupla annyit „ért meg”, illetve ugyanúgy ötpengős érmékben gondolkodtak Szent István király és Horthy kormányzó esetében.

A nemzet és az egyház nagyjai, illetve a szentek emlékezetének védelme üzleti tevékenységgel szemben a két háború közötti években

Mivel a Trianon utáni újjáépítés – ahogy az alább bemutatott törvényhez fűződő *Indokolás* fogalmaz – „a fellángoló nemzeti érzésre és ezzel szoros kapcsolatban a vallásérkölcsiség elmélyedésére támaszkodva indult meg”, az élelmes ipari és kereskedelmi vállalkozások is igyekeztek üzletükön lendíteni ezeket az érzéseket felszínre hozó nevekkal, jelképekkel. Csakhogy általában véve hol a vállalatok, hol a forgalomba hozott cikkek megsértették a nemzeti érzést, a vallásos kegyeletet, mi több, magát a jó ízlést is.

Az egyházak tekintélyének megóvását főleg az evangélikus és a református egyház szorgalmazta, a közérdekű kívánságnak megfelelően az igazságügyminiszter

rendeletet adott ki 1933-ban (10.037/1933. I. M.). Ezután több törvényhatóság is tett olyan jogszabály megalkotására felterjesztést, amely a nemzet és az egyházak nagyjainak nevét az üzleti felhasználással szemben védelemben részesítené.

A törvényjavaslatot végül 1941-ben Radocsay László igazságügy miniszter és Varga József, a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium vezetésével megbízott iparügyi miniszter együtt terjesztette be. A javaslat nehézkes címébe, mely „a nemzet nagyjaira, úgyszintén a szentekre és az egyházak nagyjaira, valamint az egyházak elnevezésére utaló megjelöléseknek ipari és kereskedelmi tevékenység körében való használatáról” szól a „valamint az egyházak elnevezésére” fordulatot már a képviselőház igazságügyi, illetve közgazdasági és közlekedésügyi bizottsága iktatta be, a törvényjavaslat képviselőházi általános vitáját követően. Az említett igazságügyi miniszteri rendelet szerint ugyanis az egyházak elnevezésére utaló jelzők cégbejegyzésekor a cégbíróság már köteles volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter véleményét kikérni. A vallás- és közoktatásügyi miniszter szerepe alább világossá válik.

A már 1942-ben megjelent törvény (V. törvénycikk) előírta, hogy a fent idézett cím körébe tartozó neveket és képmásokat ipari és kereskedelmi tevékenység során – például cégtáblán, védjegyen vagy áru jelzésében – felhasználni csak az illetékes (jellemzően az ipari vagy kereskedelmi) miniszter engedélyével szabad. Az illetékes miniszternek pedig az engedély kiadásához a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértését kell kérni. E kettős megoldást azzal támasztotta alá az *Indokolás*, hogy az illetékes miniszternek kell mérlegelnie a forgalomba hozott cikk jellegét, illetve a vállalkozás irányát és színvonalát, a vallás- és közoktatásügyi miniszternek pedig a név felhasználhatóságát.

Ha a nevet vagy képmást már használták a törvény hatályba lépése előtt is, de megállapították, hogy az a nemzeti vagy vallásos érzést sérti, az illetékes miniszternek – ugyancsak a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetértésével – joga volt a további használatot megtiltani. Emiatt kártérítést nem lehetett követelni. Az *Indokolás* azzal érvelt emellett, hogy „sem jogelvi szempontból, sem méltányosságból nem lehet kártérítési követelést engedni oly magánérdekért, amelynek alapját a törvény közérdekből szüntette meg.” A felsőház igazságügyi, iparügyi, valamint kereskedelemügyi és közlekedési bizottsága együttes jelentésében figyelmeztetett: bár a törvény e rendelkezése helytálló, az *Indokolás* idézett mondata ellentétben áll a kisajátítási jog alapjával.

A törvény kihágás miatt két hónapig terjedhető elzárással sújtotta az engedély nélküli név- vagy képmáshasználatot, ha pedig az nemzeti vagy vallásos érzületet sértett, a büntetés a vétség miatt egy évig terjedhető fogház volt. Büntetőjogi védelemben részesítve így az emlékezetet, e törvény távoli rokonságot mutat napjainkban a nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bünei nyilvános tagadásának büntethetőségével (2012. évi C. törvény, 333. §).

Összegzés

Bár az államalapítástól a reformkorig terjedő időszak lényegesen hosszabb, mint a reformkortól Magyarország második világháborús összeomlásáig eltelt alig több mint egy évszázad, az általunk vizsgált kor emléktörvényei összességükben mégis inkább e közelebbi múlt, illetve a két háború közötti jelen eseményeit tükrözik vissza. Történelmi régmúltunk nagy egyéniségei közül csak Szent István király és Rákóczi fejedelem jelenik meg, Zrínyi születésének 300. évfordulójára emléktörvény nem keletkezett – pedig Szádeczky Lajos és társai 1920-ban indítványozták, hogy a nemzetgyűlés ezt az évfordulót országos ünneppé tegye –, Pázmányról pedig a budapesti tudományegyetem jubileumával összefüggésben emlékeztek meg.

Mindazonáltal épp Szent Istvánhoz és Rákóczihoz tartoznak a ritkaságnak számító törvénykomplexumok – e kifejezés alatt azt érjük, hogy róluk nem egy, hanem több, egymással összefüggő törvény szól. Közülük a három tagból álló Szent István-komplexum a kiterjedtebb, a Rákóczihoz kapcsolódónak pedig az az érdekessége, hogy az egyik része még a dualizmus időszakában, a másik viszont már a Horthy-korszakban keletkezett. Mindez egyben szép példája a merev történelmi korszakolást áttörő jogtörténetnek.

Befejezésül megemlítjük még, hogy jogtárunkban meglehetősen ritka a valamely intézmény fennállásának jubileumát megörökítő törvény. A Horthy-korszakban azonban két ilyen törvény is keletkezett: az egyik a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának 300., a másik a Magyar Tudományos Akadémia alapításának 100. évfordulójára jelent meg. Érdekesség, hogy szintén ebbe a körbe tartozik az 1827-ben elfogadott legkorábbi, ma is hatályos emléktörvény, mely rögzítette az utókor számára az Akadémia felállítását anyagilag is támogató személyek nevét.

Források és ajánlott szakirodalom

Törvénycikkek a régmúlt emlékezetéhez

1935. évi V. törvénycikk a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának háromszázadik évfordulójáról
1935. évi XI. törvénycikk a II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékét megörökítő kétpengős ezüstérmék veréséről
1938. évi IX. törvénycikk Szent István király emlékére ötpengős ezüstérmék veréséről
1938. évi XXIV. törvénycikk az országgyűlésnek Szent István király emlékére Székesfehérvárott tartandó üléséről
1938. évi XXXIII. törvénycikk Szent István király dicső emlékének megörökítéséről

Egyéb törvénycikkek

1930. évi XI. törvénycikk vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr Magyarország kormányzójává választása tizedik évfordulójának megörökítéséről

1936. évi XXI. törvénycikk Liszt Ferenc emlékét megőrkítő kétpengős ezüstpénz veréséről

1938. évi XXXIV. törvénycikk a Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről

1942. évi V. törvénycikk a nemzet nagyjaira, úgyszintén a szentekre és az egyházak nagyjaira, valamint az egyházak elnevezésére utaló megjelöléseknek ipari és kereskedelmi tevékenység körében való használatáról

A felsorolt törvénycikkek javaslati formáját, az azokhoz tartozó indoklásokat, a róluk készült országgyűlési szakbizottságok jelentéseit, továbbá a képviselői indítványokat a Képviselőházi Irományok, illetve a Felsőházi Irományok megfelelő kötetei tartalmazzák.

Ajánlott szakirodalom

HALÁSZ Iván–SCHWEITZER Gábor (2020), *Nemzeti jelképek*. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, szerk. JAKAB András–KÖNCZÖL Miklós–MENYHÁRD Attila–SÜLYOK Gábor (*Alkotmány-jog* rovat), <http://ijoten.hu/szocikk/nemzeti-jelkepek>

SZABÓ Miklós (1984), *Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben*. In: *A két világháború közötti Magyarországáról*, szerk. LACKÓ Miklós, Budapest, 480–483.

SZÉCSÉNYI András (2005), *Hóman Bálint és az egyetem – 70 éves a Pázmány Péter Tudományegyetem jubileumi törvénye, Neveléstörténet*, 3–4, 252–259.

Kaposvár, Turul Szálloda

Tudja, uram, nincs hova mennem, ezért ülök le magával ebben a furcsa hangulatú és alvilági figurákkal teli kocsmában. De mondja, mi ez a szag, mi ez az ammónia szag? Ez a fajankó kocsmáros nem vette a fáradságot, hogy az illemhely távolabb legyen kicsit az eladó tértől! Ráadásul nincs ablaka, hogy távozzon ez a büdösség. Az ember úgy érzi, mintha egy nagy vécé kellős közepén ülne. De hát, ahogy szokták mondani, aki mogyorót fizet, majmot kap. Mit vár az ember a városperemi kocsmától, ahova a nyomorultak és melósok térnek be egy olcsó pohár borért. És látja, én is velem az olcsó borát, és össze-vissza csevegek. A szokásos kép a kocsmáról és két nyomorult csavargóról. Nincs ebben semmi új. Szinte unom már a nem túl esztétikus vonásait. Másrészt tudom, hogy teher vagyok magának, és a pokolba kíván küldeni. De mit csináljak? Idegen vagyok ebben az országban, és magányos. Ezért keresem mindig a maga nem túl kellemes társaságát. Ismeretségem arra korlátozódik, hogy néhányan szeretnek, és sokan kívánják a halálomat. Na, tessék! Ezt megkapják. Eddig ellenségeim messziről hadakoztak velem, de mindezt virtuálisan. De most az ellenségem bennem van. Alantos és szűkszavú, nem teketóriázik, kimondja az ítéletét, és máris végrehajtja. Nem tudok mit kezdeni vele, nem tudok filozófiai diskurzust folytatni olyan ellenséggel, aki néma. Tudja, uram, filozófus vagyok, aki messziről jött, beszélnek a származásáról és előkelőségéről. De az igazság az, hogy itt senki vagyok. Itt nem segít sem a nemesi származás, sem a régi címer, sem az ottani birtok és vagyon, sem a nagy, díszes család, hiszen látja, itt ülök magával más elfoglaltság híján, iszom ingyen a borát, és ez elég lesújtó. Ne haragudjon, hogy őszinte vagyok, de ha nem fújom ki magam, belerokkanok a bánatba és a maga társaságába. De mit csináljak? Szokták mondani rólam, zseni vagyok vagy elmebeteg. Úgy gondolom, hogy az utóbbi a valószínű, hiszen olyan dolgokba ütöm az orromat, amit veszélyes feszegetni. De most nem erről akarok beszélni, hanem a betegségemről és a várható halálomról. Tudja, amióta közölték velem a jó hírt, – kérdezni fogja, milyen hír? Mindjárt mondom. Arról beszélek, hogy egyik napról a másikra megváltozott a világ. Mondják, hogy rákos vagyok. Érti? Rákos!! Nem influenzás vagy náthás, rákos!! Azóta magányosságom és keserűségem betetőződött. Igaz, hogy ezen az átokföldön mindenki egyedül van, és ezzel nem mondtam újat. De az én magányosságom másféle, vagy így gondolom. Idejöttem ebbe az országba, és rögtön megbántam. Ahelyett, hogy odébbállnék, maradtam. Valójában nem tudom, miért. Huszonhárom év után – gondolom naivan – jogom van kiabálni és bemaszatolni ezt a földet. Ugyanakkor vissza kell fognom magam, mégis régóta eszem ennek a népnek a kenyerét, és élvezem a nem túl barátságos, ellentmondásos vendégszeretetét, és ezért hálásnak kell lenni. De mit csináljak? Hálátlan vagyok,

* Rashwan Fathy Mohamed, az egyiptomi származású, két doktori fokozattal rendelkező filozófus és irodalom-pszichológus folyóiratunk állandó szerzője volt. Hazájában indult szépirodalmi munkássága, amely Magyarországon kiváló – elsősorban a politikai iszlám veszélyeit bemutató – cikkekben, illetve azokhoz hasonlóan ugyancsak magyarul írt, a mai magyar irodalom élvonalába tartozó kisprózák megjelentetésében teljesedett ki. Minden bizonnyal utolsó novellájának közreadásával kegyelettel emlékezünk 2023 nyarán bekövetkezett halálára.

öreg, beteg és nyomorult. Gazdagságom távol van, elméleti. Illuzórikus. De a valóság itt van, ezen a zsíros, piszkos asztalon. Ilyenkor száználmas és nevetséges beszélni a nemes származásról, a birtokról és az ősi rangról. Az az álmom, hogy elmenekülök ebből az országból, hátha más földön kapnék egy kis megbecsülést, vagy legalább emberi méltóságot, ez az álom derékba tört, miután közölték velem a jó hírt: daganata van, és minél előbb el kell távolítani a jobb veséjét, vagy szét fog terjedni az egész testében, és elpatkol. (Szórol szóra így közölte velem az orvos.) Tehát ahelyett, hogy elmozdulnék innen, és odébbállnék, kénytelen vagyok itt maradni, dédelgetni és babusgatni a betegségemet, amíg el nem érkezik az óra. Nincs már időm ugrálni ide-oda. Maradj a fenekeden, vagy elpusztulsz – mondta gúnyosan és diszkréten a halál. Az orvos érzéketlen mondatára a válaszom hetyke volt, és költőhöz illő: terjedjen csak, uraim, úgysis réges-régóta halott vagyok. Annyi új lesz, hogy többé nem kell mennem a faragatlan orvoshoz, és nem ülök itt magával, nem iszom a borát, és nem lesz senki, aki zavarja önt, és akit a pokolba kívánjon.

Mondják nekem a barmok, nekem, a halottnak, hogy élni kell. De nem mondják, hogyan és miért. Senki nem tudja felfogni, hogy ez a „kell” nem létezik a lelkemben. Maguknál, uram, levágják az ember lábát, veséjét, mert ha nem teszik meg, elpatkol, s mivel élni kell, az illető rohan, és beleegyezik, hogy levágnak mindenét, ami levágható, hiszen tudja, az élet olyan drága, mint egy marék gyémánt. Lábak nélkül, vese nélkül, akár fej nélkül is, a lényeg: „maradni kell”. A férgek! Bocsásson meg, uram, de tényleg így gondolom. Ez a csúszó-mászók mentalitása. Sokat gondolkoztam, vajon miért van így. Miért egyeznek bele önök könnyedén ilyesmibe, miközben én kategorikusan visszautasítom. Véletlenül rátaláltam a válaszra. Tudja hol? Nem fogja hinni! Az egyiptomi sírkamrákban, a papirusz tekercsekben és a luxori templomok falain. Mi, egyiptomiak, mélyen hiszünk abban, hogy ha az ember örök életet akar élni, akkor távozásakor egészsznek kell lennie. Egésznek! Érti, hogy ez mit jelent? Csonkított ember nem tud átmenni a túlvilágra. A lelke nem tud egyesülni csonka testtel, nem talál rá. Ezért balzsamozzuk a testet. És ha hiszi, ha nem, a balzsamozás során a testből eltávolított belső szerveket is ellenőrizzük, és külön edénybe tesszük a holttest mellé. Bezzeg önök, európaiak, másképp vélekednek. Jött a kereszténység, és megerősítette azt a vélekedést, hogy jobb, ha megszabadulunk a test egy részétől, mint, hogy meghaljon az egész. Emlékszem, mit mondott Jézus a Máté evangéliumban: „Ha a kezed vagy lábad megbotránkoztat téged, vágd le, és vesd el magadtól: jobb neked, ha csonkán vagy sántán mégy be az életre, mint ha két kezeddal vagy két lábaddal együtt vettetsz az örök tűzre.” Ezzel a kereszténység kifejezte valamiképpen ezt a mentalitást: a beteg tagot kivenni, levágni, tűzbe vele. Jobb, mint hogy károsodjon az egész.

Ami engem illet, tisztelt uram, soha nem egyezem bele, hogy levágják a lábamat vagy a vesémet vagy a tüdőmet csak azért, hogy éljek még néhány évet. Ugyan miért és minek? Ráadásul, ha nem haragszik, szeretnék egészben meghalni, nem egy darab csonkított, torz valamiként. Inkább megdöglöm, mint hogy vállalnám ezt a felesleges hercehurcát. Halálom nem jelent semmit ennek a cudar világnak. Tudom.

És ha megdöglöm, akkor mi van? Mi a bánat változik a világban vagy akár az életben? Semmi!! Csodálkozom, uram, hogy önök ennyire félnek a haláltól, és igyekeznek elkerülni a vele való találkozást. Gondolkozott rajta valaha, hogy miért? Én igen. Sokat foglalkoztatott ez a kérdés, és a betegségem okán rájöttem a válaszra. Tudja, uram, – de kérem, ne bámuljon rám így mereven, bambán csodálkozva és megdöbbenve, mintha ördög ülne magával szemben, nem vagyok ördög – önöknél – bármilyen furcsán hangzik – minden állításuk ellenére az élet triviális tevékenységekből áll. Apró és lényegtelen dolgokból tevődik össze. Azt fogja válaszolni, hogy ez az élet. Kimenni dolgozni, enni, vásárolni, csevegni, gyerekeket nemzeni, házat építeni, ez mind-mind fontos, és kell. Látja, én is használom ezt a fránya szót: „kell”. De közben nem élnek igazán. Nem találkoznak saját magukkal. Nem tesznek fel lényeges kérdéseket a létükről, életük értelméről, hogy vajon az egész színdarab miről szól. Ezért a halál gondolatától rettegnék, mert ez cáfolja, és lényegtelenné teszi mindazt, amit eddig fontosnak tartottak, ráadásul tudják, hogy ez pusztulást jelent, totális pusztulást, és visszavonhatatlanul. Értéktelen és semmitmondó életük átkonvertálódik drágára, értékesre, elhagyhatatlanra, és a halál gondolata félelmetessé, kibíratatlanná, felfoghatatlanná válik. Ezért hajlandóak elfogadni minden csonkítást, minden testi megaláztatást, csak ne találkozzanak a halállal, mintha örökké tagadni akarnák. A halál távoli és idegen kísértetként hangzik. És amikor megérkezik, az ember véglegesen elmúlik, eltávozik, eltűnik nyomtalanul egy szempillantás alatt – hogy is mondjam – mint ahogy egy ajtó becsukódik. Volt Gábor, nincs Gábor. Volt Kati, nincs Kati. Volt János, nincs János. Béke poraira. De mi a manó ez? Ez a maguk élete, tisztelt uram?

Bocsásson meg: meg tud hívni még egy pohár borra? Tudom, hogy sokat kérek magától, és a legszívesebben az arcomba vágná: maga itt filozofál az életről és a halálról, és közben én fizetek a boráért. Inkább foglalkozzon – ahogy maga mondja – „az élet apró, lényegtelen dolgaival”, és gondoskodjon arról, hogy fizesse, amit fogyaszt, maga ingyenélő, ahelyett, hogy filozofálna a halálról és az elidegenedésről. Tulajdonképpen egyetértek magával. Emlékszem egy párbeszédre *A bíró és a hóhér* című kisregényből. Az egyik figura jellemzi a ház gazdáját, mondván, hogy valami-féle filozófus. S a nyomozó megkérdezi, mit jelent az, hogy valamiféle filozófus. Erre válaszol a másik: olyan ember, aki sokat gondolkozik, de nem csinál semmit.

Tudom, uram, hogy most azt gondolja, és lehet, hogy igaza van, hogy visszaélek a jóságával. De irgalmazzon egy idegen, nyomorult, rákos embernek, és hadd folytassam a csevegésemet.

Azóta, amióta közölték velem, hogy veserákom van, rohangálok ide-oda, egyik urológustól a másikig, egyik onkológustól a másikig. A nem túl barátságos közorvosok nem tulajdonítanak jelentőséget annak, hogy meghalok. Ki ez a Mohamed? Egy beteg, több százezer beteg között. Hogy honnan jött, mit csinál itt, milyen kudarcok érték, ez egyáltalán nem érdekli őket. Ők egyszerűen közlik velem, hogy el kell végezni a műtétet, és eltávolítani a vesémet. Sem tiltakozás, sem könyörgés nem látványtja meg a szívüket, és nem vezet eredményre. Hiába olvasom fel mindenkinek

azt, hogy létezik úgynevezett célzott biológiai kezelés, egymás után nevetnek rajtam, és mindig elhangzik egy szokásos mondat: nem szabad elhinni minden marhaságot, ami megjelenik az interneten.

De uraim! – erőltetem tovább – ez komoly tudományos folyóiratban jelent meg, és aki írta, orvos, nem kőműves, és ezt a kezelési módszert 15 éve gyakorolják Magyarországon. Az urológus orra alá teszem az A4-es papírt, és kuruttyolom gyorsan a cikk egyik paragrafusát: „A célzott biológiai terápiák az utóbbi időkben a vesedaganatok kezelésében is tért hódítottak. A kemoterápiával szemben ezek a készítmények kizárólag (célzottan) a daganatos sejteket veszik célba. A receptorgátláson, vagy egyes jelmolekulák megkötésén alapuló készítményeket alkalmazva a szervezet megtanítható arra, hogy együtt éljen a daganattal, vagyis a progressziómentes túlélés jelentősen megnövelhető. A sunitinib hatóanyagú, az érújdonképződés gátlását befolyásoló tablettá hatására a daganat érrendszere visszafejlődik, ami a primer daganat vagy az áttét méretének csökkenését vonja maga után. Vesedaganatok kezelésére jelenleg klinikai vizsgálatok keretében érhető el a daganatsejtek által termelt epiteliális *növekedési faktor gátlásán alapuló* bevacizumab hatóanyagú, intravénás készítmény. Egy további lehetőség a daganatos sejt és az ér belső borítását (endothel) osztódását egyetlen molekula szintjén blokkoló sorafenib hatóanyagú tablettá, melyet elsősorban interferon kezelés után alkalmaznak.”

Az urológus, aki szerintem nagy seggfej, röhögve kommentálja az olvasás után: mit tud maga a sunitinib hatóanyagról, vagy a sorafenib tablettákról? Maga a beteg, és én vagyok az orvos. Csak nem akarja felcserélni a szerepeket? Maga fogja megmondani nekem, mit kell tenni? A műtét az egyetlen, és döntő megoldás. Ezen kívül mind, mind humbug, bizonytalan eredetű humbug. A nagy, célzott biológiai kezelés, amit maga idéz nekem, bizonytalan kimenetelű, és az eredményei elég szármalmasak. Ne higgyen el mindent, amit az interneten összehordanak. Ismétlem, a végső és egyetlen megoldás a műtét. De ha az én érvelésem nem meggyőző magának, akkor vége a vizitnek. A férfi hangja és beszéde a végső megoldásról emlékeztet engem a németek végső megoldásaira a második világháború alatt. És végrehajtották. Mi volt az eredmény? Katasztrófa. Pont, ahogy velem akarják tenni. És jól tudom, hogy ugyanilyen katasztrófa fog elérni engem, illetve a testem, ha megcsonkítják. Hiába érvelek, hogy uraim, én jobban ismerem magam, belepusztulok, ha megcsinálják ezt a műtétet.

Kirohanok a rendelőből, esküdve, hogy többet nem teszem be ide a lábam. Nem csak ide, hanem egyetlen rendelőbe sem. Vegyétek tudomásul, barmok, történik, ami történik, nem fogom engedni, hogy levegyétek a vesémet. Ez nem elhatározás, ez elv. Nem vagyok hajlandó darabonként megválni a testem részleteitől. Rájöttem az évek során, hogy a primitív népeknél, mint önöknél, általában – beleértve az orvosi gyakorlatot is – a finom megoldásokat elkerülik, nem kedvelik, nincs helyük, hanem a drasztikus, durva és szükségtelen lépések élveznek előnyt. Levágni, levenni sokkal könnyebb és egyszerűbb, mint türelmesen, pontosan és finoman kezelni a beteg szervet. Az önök mentalitásában nincs meg ez a finomság, nincs ez a kellő to-

lerancia és higgadtság. Ha üszkösödés van a beteg lábán, akkor gyorsan, gyorsan levágni ahelyett, hogy hangyányi lehetőséget adjunk más, finomabb megoldásoknak, hiszen ezek bonyolultabbak, hosszabbak és nehezebbek, és nagyobb tudást igényelnek. Ha daganat van a vesében, akkor szintén minél előbb eltávolítani az egész szervet ahelyett, hogy aprólékos és pontos, célzott kezeléssel megsemmisítsük a tumort, és helyreállítsuk a vese állapotát. Ismerek sok nőt, akinek kivették a méhét, és sírva panaszkodott, hogy meg lehetett volna menteni, és helyén hagyni, ezzel reményt adni rá, hogy valaha saját gyereke lesz. Ilyenkor csodálkozom, miért egyezett bele a méhe eltávolításába. Azért – válaszol – mert ha nem vették volna ki a méhét, belehal, és ő élni akar. De utána élete végéig szenved attól, hogy nem lehet gyereke, nem élheti át a női nem legelemibb ösztönét, az anyaságot. Ezek a hentesek, akik sebészeknek nevezik magukat, nem sokat törődnek a beteg lelkivilágával vagy akaratával. És erre a válasz mindig előre el van készítve: ezt meg kell tenni, vagy elpatkolsz. És látja, uram, önök, a csúszómászók, megteszik.

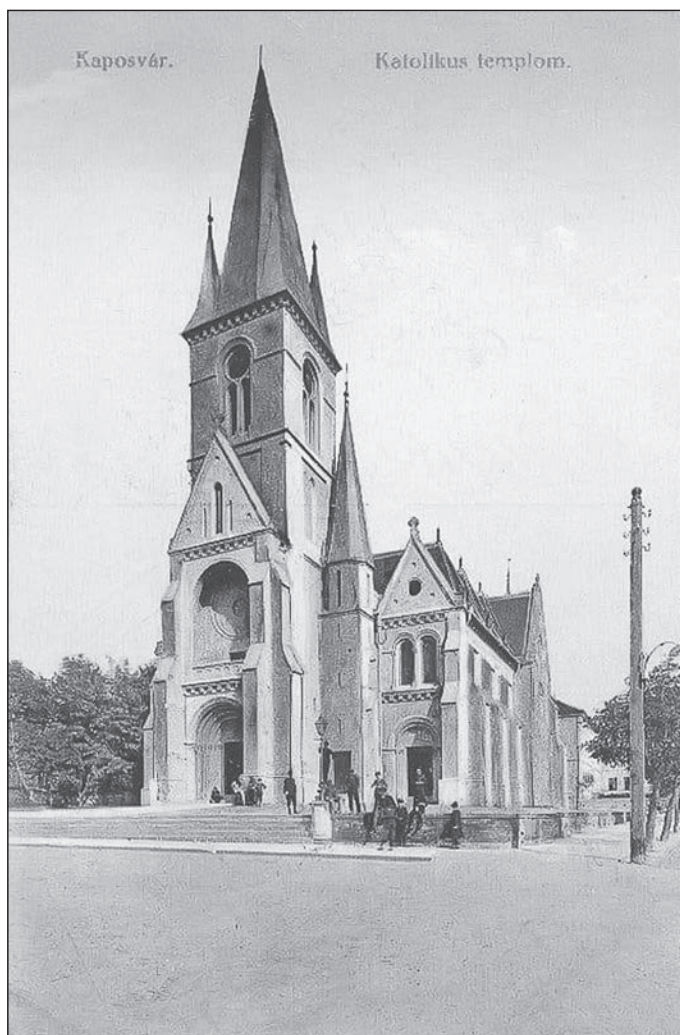
Utolsó látogatásomkor az orvosi rendelőben, kérdeztem a bitangot: Mi van a beteg akaratával? Önöket nem érdekli, hogy a beteg mit akar? Ez nem számít? Nem akarom, hogy levegyék a vesémet, és segítséget kérek ehhez. De maguk megtagadják ezt, mondván, hogy a beteg ne kontárkodjon a dolgaikba, önök jobban tudják. Csak ez a megoldás van. Ha kell, kell, ha nem kell, akkor távozzon innen, és pusztuljon el. Mint az éhező koldusnak: elé tolsz egy ételt, ha tetszik, tetszik, ha nem tetszik, akkor maradjon éhen. Nekem, uraim, nem tetszik. Inkább éhen maradok, minthogy egyem a maguk hitvány, undorító ételéből. Inkább pusztuljak el, mint ilyen otromba alakoknak engedjem, hogy eltávolítsák egyik testrészemet. És milyen részt? A vesémet! Miután nemet mondok az orvosnak, hozzáteszem: nem véletlen, hogy az ember két vesével született, nem egyvel. Erre válaszol: ettől függetlenül lehet élni egy vesével is.

A többi orvos is gúnyolódva valós vagy vélt félelmemen, próbál nyugtatni: ne aggódjon a műtét miatt, egy vesével is lehet élni. Ez igaz, uraim – válaszolok hevesen és fenyegetően –, de milyen élet lenne ez? Megváltoztatná az életem minőségét. Ismétlem az érvelésemet, nem véletlen, hogy a természet két vesét teremtett az embernek. Többeket ismertem, akinek kivették egyik veséjét. Egy ilyen embernek felmenni a második emeletre olyan erőfeszítést és fáradságot jelent, mintha nagy hegyre mászna. Hallani lehet zihálását, szuszogását, lihegését a levegő után kapkodva. Ez vár rám. Ezt akarjátok nekem? Ilyen életből, uraim, nem kérek. Ez nem élet, ez csak létezés, ráadásul rokkant és fogyatékos létezés. Egészen élni, vagy sehogy, ez az én elvem. Ergo, a ti gyógyítási módokat nem kell nekem.

Kimegyek a rendelőből. A folyosón sorakoznak a székek, és a rajtuk ülő szerencsétlen emberek bámulnak rám. Ők is várják, hogy megmentsem a hitvány életüket. Nem baj, ha levágják a kezüket, a lábukat, a veséjüket, csak éljenek tovább. Rendben, uraim, éljetez csak, éljetez. Ebből a fogyatékos játszából én nem kérek. Kiszállok. Nekem elég volt. Adieu, csúszómászók, adieu.

És most, tisztelt uram, itt ülök magával, kéregetve a borát és megértését. Lá-

tom az arcán, hogy ön sem ért velem egyet. Jó, rendben, ezen nincs csodálkozni való, hiszen maga is itt született, ugyanaz a beidegződése. Mit mond? Holnap megy a kórházba? Az ortopédiára? Mi? A lábában érszűkület van, és le kell vágni? Ne marhaskodjon! Maradjon a fenekén, és ne menjen sehova. Utána mit fog csinálni lábak nélkül? Micsoda? Kerekesszékkal fog járni? Akkor nem tud jönni a kocsmába! Átkozott! Akkor nekem befellegzett. Akkor nem lesz kitől kérnem kölcsönt, vagy, hogy meghívjon egy pohár borra. Átkozott! Akkor menjen, Isten hírével. Hagyja, hogy levágják a lábát, vagy akár a farkát is. Mit bánom én. Isten vele, tisztelt uram, Isten vele!

Kaposvár, katolikus templom

Későre járt

Amikor házadhoz értem,
a múlt idő áradt felém.
A szél hófúvást emelt
ajtód elé. Asztalodon
lámpád fénye puhán
szétterült. Ing gallérját
fordítottad, mintha új
lenne. Nadrágjainkat
foltoztad, illesztetted
bütykös ujjaid alá.
Későre járt, csend lapult
a házban. Hétköznapi
gondja örölt. Télre elég
lesz-e a tüzelőd? Holnap
kenyér honnan kerül
asztalodra? Kicsi ablakodon
kinéztél, s láttad, hogy apró,
sárga csiptetők tartják fent
a csillagokat. Templomi
csendben vetkőztél az
éjszakai pihenéshez.
Estéli imádságra ágyad
elé térdepeltél.

Szirtes Gábor Jelenben a múlt című kötetéről

Az irodalom kíméletlenül kegyetlen, a művészetek egésze nemkülönben: ötven év múlva csak a legjobbak számítanak. Senkinek nem szabadna ezt elfelejteni, aki tollat vagy ecsetet vesz a kezébe. És Csorba Győzőnek az a mondatát sem, hogy: „Az utókornál nincs protekció...” Meglehetősen régen *Elfelejtett irodalom* (1990) címmel írtam könyvet. Sok évi munka után megrendülten vettem tudomásul, hogy sokkal kevesebb a méltánytalan felejtés, mint gondoltam volna, s ha van, arra is magyarázatot tudunk találni. Utólag ezt persze könnyebb, mint amikor még érzékelhető „jelenben a múlt”, ahogy Szirtes Gábor új könyvének címében áll. Amikor a múlt még érintésközelen van, amikor még sok minden bezavarhat; például az irodalomtörténet alakjainak látjuk a mozdulatait, a gesztusait, halljuk a hangjukat, érzelmek, rokonszenv, ellenszenv, kapcsolatok, anekdoták veszik őket körül. Nagy kérdés, hogy mi menthető át a jövőbe? Mit érdemes átmenteni? Vajon mi lesz érdekes egy félszázad múltán a világ számára?

Eszttétikai tapasztalatainkat megosztva ezt csak sejthetjük. De a sejtelem elveheti a bátorságunkat is, ennek ellenére valahogy mégis egyfolytában a jövőre készülünk. Hátha a tanúskodásunk valamiről nélkülözhetetlen lesz az utókornak. Meglehet, néha könnyedén a múlt kútjába dobnánk valamit, aztán mégiscsak utána nyúlunk. Válogasson kedve szerint az utókor! Az irodalomtörténész már csak alkata szerint is megőrizz mindent, amit a jelenben talál, és fontosnak vél a jövő számára. Ha ezt nem teszi, él-e majd a Janus Pannonius Társaság emléke; vagy az, hogy mi volt és milyen volt a *Sorsunk*; tudjuk-e ki volt Rajnai László, Lovász Pál; vajon tudják-e majd utódaink, milyen volt a mögöttünk hagyott idő „húzd meg, ereszd meg” irodalompolitikája. Eszembe kell, hogy jusson, vajon meg tudná-e valaki majdan írni a *Somogy* történetét. Péccett sok minden fontos Tüskés Tiborról, de nálunk az is, hogy 1994–2000-ig a *Somogy* főszerkesztője volt. Könnyű szívvel hallottam a minap, hogy a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság történetét valaki írja. Talán már kész is. Bár igaz volna!

Az irodalomtörténésznek is van ars poétikája. Kiolvasható a műveiből, a születő életműből. Szirtes Gábor két szerepkörében is letette a garast néhány dolog mellett. Irodalomtörténészként és könyvkiadóként. S a kettő között semmi ellentmondás. Csak harmónia. Nagy tisztelettel mondhatom róla, hogy egy haszonelvű világban van bátorsága, kitartása a magyar irodalomtörténet Don Quijotének lenni a Pro Pannonia Kiadóban. Hősies szerep, csak a jövő lehet hálás neki. Ez az utolsó kötete önmagában is bemutatja a tudós Szirtes Gábor arcvonásait, azt a bizonyos ars poétikát. Esszéi, tanulmányai mögött könyvek vannak. A sajátjai és másoké, amelyeket kiadott, szerkesztett, sajtó alá rendezett, amelyről már korábban is írt.

Szirtes Gábor irodalomtörténeti, művészettörténeti érdeklődésének van határa. Átlépi ezt a határt, de ritkán teszi. Kitüntető módon kötődik a mecsekalji városához és - nevezük így - Dél-Pannóniához. Természetesen Somogy is helyet kap ebben a világban. Elsősorban ennek a Dél-Dunántúli tájnak az irodalmához – je-

lenéhez vagy közelmúltjához kötődik –, de érdeklődésébe belefér a tájtörténet és a művelődéstörténet, s ezzel együtt hihetetlenül sok dolog. Egyszerre zárt és tágas a világa. A Pro Pannonia eddig félezer könyvet adott ki. Szerzői egy hetvenöt soros utószóba alig férnek bele.

Kétség nem fér ahhoz, hogy vannak az irodalomtörténész és a könyvkiadó Szirtes Gábornak állócsillagai. Nem kell hetvenöt sor ahhoz, hogy őket felsoroljam: Csorba Győző, Várkonyi Nándor, Tüskés Tibor, Takáts Gyula, Fodor András, Bertók László. Vannak utóéletek, amelyekről feltűnő figyelemmel gondoskodik. Ilyen Kodolányi, aki nem a születés jogán mecsekalji, de évtizedeket élt Vajszlón, Pécsváradon, Pécssett. Néha ez a figyelem egyszerre szól az írói életműnek és a monográfusnak. Fájdalom, hogy a Fekete István-életművet feldolgozó Sánta Gábornak 48 éves korában már az utóélete kezdődött el. Erre is vigyáz.

Nehezen viseli el, ha valakit méltatlanul felejtettek el. Néhány éve kiadta Rajnai László naplóját (*Fekete könyv*, 2004), a kiadó gondozza a Rajnai-hagyatékot, a kötet első tanulmánya is róla szól. Szirtes egy „új Schöpflin”-t lát benne. Meggyőzi olvasóját. De a feltámasztáshoz tán ez is kevés. Azt sem akarja, hogy feledésbe menjen: Weöres Sándor 1933–1943-ig egy kerek évtizedet töltött Pécssett. A felnőtté érés éveit. A *Weöres és Pécs*, *Pécs és Weöres* c. tanulmányában arról is ír, miként akarta a fiatal Weörest Pécs „beszippantani”. Nem sikerült. Pedig Pécs szellemileg mindig elég vonzó, izgalmas hely volt. S az ilyesmi néha sikerült is. Csorba Győző és a *Jelenkor* együtt elég volt ahhoz, hogy Bertók Lászlót „beszippantsák”, ezért a Bertók László-díjat ma Pécssett osztják. Nem először gondolok rá, hogy a vármegye könyvtárát róla kellett volna elnevezni. Vésén született, csurgói diák volt, gimnazistaként írott verséért a kaposvári börtönben raboskodott. A munkaszolgálat utáni éveket könyvtárosként Nagyatádon vészelte át. Persze, ha őt még megkérdezhetnénk, biztosan a Takáts Gyula névre adná szavazatát. Fodor András nem kapott fejezetet a könyvben, de az állandó szereplők közé tartozik. A nagyon szép fonyódi művelődési központ és könyvtár legalább másfél évtizede névtelen. Néhány száz méterre van innen a Fodor-nyaraló, ahol verseinek többségét írta. S ugyanennyire a fonyódi strand, ahol a Balaton vizében megállt a szíve, több mint negyedszázada. S hol van már a róla elnevezett fonyódi könyvesbolt? Nagyobb bánatunk lehet, hogy nem kanonizálódnak a versei. A naplójában és a levelezésében él. Csak Tüskés Tiborral három kötetnyi levelezését adta ki a Pro Pannonia.

Hogy milyen segítség a levelezésanyag sajtó alá rendezett kiadása a kutatónak, csak az tudja, aki turkált már egy hagyaték levelesládájában. Amikor a Lázár-monográfiát írtam, és kinyitottam a legendás katonaládát, egyszerre éreztem, hogy amit csinálok, az szentségtörés és varázslatos kaland egyszerre. Milyen könnyűvé teszi a kutatót, ha a levelezés kutatásához csak néhány jól szerkesztett könyvet kell fellapoznia a kutatónak. De az, hogy „összes levelei” sose állhat egy könyvön. (Az „összes művei” is merész címadás. századok múltán is kerülhet elő valami.) Lázár Ervin dédnagybátyjának Galíciából előkerült katonaládája egy köteg pécsi levelet őriz. Tüskés Tibor levelei olyannyira nyomdakészek, mintha a nyilvánosság-

nak szánta volna őket. A megőrzés szándékával idéztem ezeket a leveleket a monográfiában.

Lehet, hogy a leginkább Tüskés hatása, Szirtes Gábor többet törődik a kapcsolatok motivációival, mint ez az irodalomtörténetben szokásos. Hangulatokat, pszichés és létállapotokat rögzít. Néha regény nyersanyaga lehetne, ahogy a kapcsolatokat kibontja. (Például Kodolányi, Várkonyi Nándor, Rajnai László kapcsolat-története.) Vagy a válságdiagnózisokat ábrázolja. Több mint tíz kötetnyi levelezést jelentetett meg a Pro Pannonia az irodalomtörténeti kutatás számára. Hasonló fontosságúak a naplók. S ahogy ír róluk a kötet szerzője, abban az olvasó a legfinomabb lélektani megközelítésekre talál. (Ilyen Tüskés búcsúja az élettől a naplóban. Megdöbbsentem a dátumokon. A *Lázár Ervin pécsi éve* c. írásom kézírata már a napló befejezése után, az utolsó írások között volt, de az is lehet, hogy a legutolsó, amit olvasott. Nagyítóval.)

A naplóírókról szóló fejezetek néha sokat adnak hozzá a költő karakteréhez, ahogy a szerző írja, árnyaltabbá teszik. A Takáts Gyuláról szóló írások jónéhány fejezetet tesznek ki. A 159. oldaltól a 219. oldalig róla szól a könyv. A kötet negyede. Nem tévedés, ha kijelentjük, Takáts Gyula utóélete ebben a pillanatban Szirtes Gábor kezében van. (S persze, mint mindenkié, az olvasókéban.) Nagyon tetszik, hogy Szirtes Gábor közhelyeket akar oszlatni. Túl akar lépni azon, hogy a „pannon derű”, „a himnikus természetfestés” stb. Takáts Gyula örülne ennek. A naplóíró Takáts Gyulában egy keményebb arcú költőt, embert mutat be. A napló a 80-as években íródott. (Már a rendszerváltás után jelent meg.)

Nem a nyilvánosságnak szánta a költő, így aztán bátrabb, érdekesebb, őszintébb. Nem kellett félnie, hogy fennakad a korabeli „cenzúrán”, ami hivatalosan nem volt, de mégis működött. Még az öncenzúra is. Attól sem kellett tartania, hogy megsért személyiségjogokat, vagy átlépi az intimitás határát. Az írószövetségi közgyűlésekről nem írhatta volna, hogy „bolhacirkusz”. Drangalagról, ami akárhogy is vesszük, Kaposvár, negatív értelmezésre is bukkanhatunk. De hát a világ egésze se volt jobb. Stefikéről, a második feleségről nem írta volna le, hogy „makacs”, pedig a szelíd Loncikával szemben a tűzről pattant Stefike holtig megőrzött valamit a lányregények kis makrancosaiból. Loncika valóságos „szent” volt, utóda izgalmasabb feleség. De eddig tabutémát jelentettek.

Takáts naplóiban, különösképp a pincenaplóban, nagyon hétköznapi dolgok is vannak: kaszálás, kapálás, kötözés, permetezés, metszés, sarabolás, szénaégetés, ültetés, bekapálás, gazolás. S Becén vagy hetven lépcső, amelyen minden vödör vizet fel kellett vinni. Berzsenyi volt ilyen alkat. Szorgos mezei gazda, aki a diófa alatt Horátiust olvasott. És lelki rokona Kazinczy, akinél a fennkölt stílusú kéziratok s az emelkedett levelek szomszédságában megfért, hogy a juhakolban lenne most fontosabb tennivaló.

A „mérlegkészítés”, „számvetés” szavak azt sugallják a kötet végén, hogy ez valóban szomorkás és örömteli egyszerre. De ezután következik a ráadás, mint egy koncerten.

Kerék Imre halálára

Kerék Imre elment. Talán nem is ez a legmegfelelőbb szó Imre halála kapcsán, hiszen úgy tűnt el fizikai lénye az örökkévalóságba, mint ahogyan felszívja a Nap a reggeli harmatot. Részévé vált a természetnek, a versnek, amiből vétetett. Hiszen ő maga volt a vers, a líra, az a költészet, amely az ember lényege, legjobb kifejezője.

Lajcsimnak szólított, s ez a kedvesség a sorstárnak is szólt, nem csak a barátának, aki négy évtizede együtt szívta vele magába az ókori költészet illatát, együtt ízlelte Horatiust, s aki egy gyönyörű szapphói stróféért föláldozott minden kapott, szerzett, hamis üveggyöngyöt.

Lajcsinak apai nővérem szólított még, s senki mástól, csak kettőjüktől fogadtam el, éreztem ennek a beczésnek dunántúli kedvességét, ízét.

Mit tudott Kerék Imre ismeretségéig a magamfajta rábaközi emberke Somogyról? Mit sejtett e mögött a földrajzi fogalom mögött. Semmit. Hiszen a kisalföldi táj, a látóhatárig sík vidék, ami mögött ott sejtett az Alpok, másféle volt. Csattogóval, papsajttal ajándékozta meg az itt cseperedőt, s nagy folyónak a Rába és a Répce adatott, s erdőnek képzelte az enyhet alig adó akácfa-csoportot. Ahhoz Imre kellett, hogy valamit megérezzen a somogyiságból. Meg persze a közös pont: Berzsenyi, akinek öreges morgása még most is hallik az időn át.

És még Háromfáról sem tudott semmit. S amikor Imrétől először hallotta e település nevét, elcsodálkozott. Hívhatnak így egy falucskát, s onnét hogyan lehet e nyugat-dunántúli peremre eljutni? S hogyan érezheti itt magát egy somogyi jól? Aztán magyarázat csak egy maradt: a társ, s a forgósél, amely ide-oda sodorja az embert kénye-kedve szerint. S megszeretni elég néha a muszáj is. De szívből csak az igazi hazát, az igazi otthont lehet: Somogyországot, s benne Háromfát.

Az a somogyiság, ami Kerék Imre sajátja volt, ami verseiben is jelen van, közös segítőnknek, Fodor Andrásnak is sajátja volt, aki különös szeretettel figyelt a pannóniai lélek rezdülésére, akinek levelei életben segítettek tartani, hogy a somogyi szál el ne szakadjon. De Tüskés Tibort is említhetnénk, aki mindkettőnk segítője, támasza is volt.

Szepesi Attila, a pályatárs, aki negyven éven át követte Imre költői világának kiteljesedését, hasonlóan érez: „[...] ahogy a világra csodálkozik az a fénysugár, mely költészetében a faszorokra, a felkeringő szárnyakra, az arcokra meg az álmokra esik, nem késéges, somogyi. Szülőfalujából, Háromfáról vétetett. Ott áll a kert, mely egyszerre az ötvenes évek nyomorúságáé és Vénuszé. Ott kéklenek a nádas tavak, meg a patakok, melyekben vadrucák locspocsolnak és bimbózó mellű lányok fürdenek” – írja a *Virágvölgy* című vaskos kötet ajánlójában.

Valóban, újra olvasva a versek egyikét-másikát, rácsodálkozik az ember erre a világra, s fölismeri, hogy Imre nem megírja a látottakat, nem megörökíti, hanem éli azokat. Mert a vers maga a költő. A magyar líra legjobb hagyományai elevenednek meg opuszaiban, s olvasóul szegődve mellé visszatalálunk a tiszta forráshoz.

Élete utolsó évtizedeiben már csak a versnek élt, örült minden megjelenésnek, s nem kesergett azon sem, hogy választott vidéke valaha általa is fellendüljön látszó irodalmi élete sorvad, s az érték eltemetődik a hamu, a szöveg alá. Hiszen lám, 2600 év után is él Szapphó, akinek 2021-ben verseskötettel áldozott. S ebben a kötetben búcsúzik Ilikétől, feleségétől is, akivel a Tata melletti agostyáni temetőben végül kibomló levelekké nemesednek, miután az egyik fa tövébe rejtett urnájuk lassan lebomlik: „Olyan közeli most az ég, / mintha együtt nézném veled. / Nyújtott kézzel érinthetem / a Medvét, Göncölszekeket. // Hallom a hangod is, pedig / csönd kívül-belül, semmi zaj, / míg roppant tengelyén az égbolt/ elfordul csillagaival.”

Kerek Imre 2023 tavaszának előestéjén úgy hagyta abba a verset, mint ahogyan a madár elhallgat, miután bevégezte életét. Madár lénye, törekeny fizikai valója, mosolya, jókedve velünk van. Az elmúlást tudomásul vesszük, de ez a líra, amely fényesedni fog az időben, nem engedi, hogy azt tragédiának fogjuk fel.

Kaposvár, Korona utca

Kaposvár, Kossuth tér és az Erzsébet Szálló

Kaposvár, az új Korona Szálló a Kossuth-szoborral

Kaposvár, Magyar Királyi Állami Főgimnázium

Kaposvár, pályaudvar